KARŞI DARBE

CIA İRAN'DA

KERMIT ROOSEVELT

TİMAŞ

2. Baskı

Karşı Darbe
CIA İran'da

KERMİT ROOSEVELT

Çevirmen: Bedirhan Muhib

Karşı Darbe
CIA İran'da

KERMİT ROOSEVELT

Bu kitap
***Emine Eroğlu**'nun yayın yönetmenliğinde,*
***Neval Akbıyık**'ın editörlüğünde yayına hazırlandı.*
Kapak tasarımı ***Ravza Kızıltuğ,***
iç mizanpajı ***Sibel Yalçın***
tarafından yapıldı.
2. baskı olarak 2007 Temmuz ayında yayımlandı.
Kitabın Uluslararası Seri Numarası
(ISBN) 978-975-263-578-4

YAYINLARI TİMAŞ

***İrtibat :** Alayköşkü Cad. No: 11*
Cağaloğlu / İstanbul
***Yazışma :** P.K. 50 Sirkeci / İstanbul*
***Telefon :** (0212) 511 24 24*
***Faks :** (0212) 512 40 00*

www.timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Baskı ve cilt:
Entegre Matbaacılık
Sanayi Cad. No: 17
Çobançeşme-Yenibosna-İstanbul
Tel: (0212) 451 70 70

TİMAŞ

TİMAŞ YAYINLARI/1658
AKTÜEL SİYASET PERDE ARKASI/33

©Kermit Roosevelt, 1979
©"Countercoup" orijinal adıyla The McGraw-Hill Company tarafından yayınlanan bu kitabın TÜrkiye'deki tÜm yayın hakları TİMAŞ Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

Karşı Darbe
CIA İran'da

KERMİT ROOSEVELT

Çevirmen: Bedirhan Muhib

TİMAŞ YAYINLARI
İSTANBUL 2007

KERMİT ROOSEVELT

Roosevelt ailesine mensup olan Kermit Roosevelt, 16 Şubat 1916'da Buenos Aires'te doğdu. Üniversite eğitiminden sonra Stratejik Hizmetler Ofisinde görev yapmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu'da çalıştı.

Savaştan sonra Harvard Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1950'de CIA'in casusluk ve karşı-istihbarat dairesine alındı. CIA Ortadoğu Masası Şefi olduğu dönemde Musaddık'ı devirmeyi amaçlayan Ajax Operasyonunu planladı ve yönetti. 1958 yılında CIA'den ayrıldı. Bu tarihten sonra petrol şirketlerine ve Ortadoğu'da iş yapmak isteyen diğer Amerikan şirketlerine danışmanlık yapmaya başladı.

Önsöz

Kermit Roosevelt'in *Karşı Darbe* kitabını yıllar önce okudum. Soğuk Savaş'ın ikiye bölünmüş dünyasını, kamplaşmanın Ortadoğu'yu nasıl iç çatışmalara, rejim krizlerine, terör saldırılarına, askeri darbelere, örtülü operasyonlara sürüklendiğini, petrol/iktidar ilişkilerini, kitlelerin nasıl yönlendirildiğini, vatanseverlerin nasıl hain ilan edilip yok edildiğini, ülkelerini iktidar uğruna peşkeş çekenlerin nasıl kahramanlaştırıldığını anlamak için ABD ve İngiliz istihbaratının İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ı iktidardan devirme yöntemlerini öğrenmek yeterli.

Çünkü bu kitap Ortadoğu'ya, bölgenin geneli üzerindeki ABD/İngiliz denetimine, bu güçlerin denetimi kaybetmemek için neler yapabileceklerine ilişkin bugünkü bakış açımı etkileyen trajik bir olayı konu alıyor. Süveyş Krizi'nden hemen sonra İngilizlerin elindeki İran Petrol Şirketi'ni millileştirme yolunda adımlar atan, ABD destekli Şah'la ters düşen, ülkesini ciddi bir yörünge değişikliğine hazırlayan Musaddık, başarılı olsaydı Ortadoğu'da bütün dengeleri değiştirecekti.

İngiltere ve ABD, CIA'in kontrolündeki İran istihbaratı SAVAK'la birlikte 1953 yılında Musaddık'ı devirmek için AJAX Operasyonu adıyla planladıkları darbe için düğmeye bastı. Operasyonun başına CIA'in Ortadoğu Şefi, aynı zamanda bu kitabın

yazarı Kermit Roosevelt atandı. ABD ve İngiliz istihbaratının en kirli operasyonlarından biri gerçekleştirildi. Musaddık devrildi, Şah iktidarı yeniden güvence altına alındı.

Yabancı bir ülkenin Başbakanı'nı devirmek için planlanan darbe sırasında kullanılan yöntemler ibret vericiydi. Bu yöntemler Latin Amerika'da, Güney Asya'da, Türkiye'de ve Ortadoğu'nun birçok bölgesinde de uygulandı. ABD'nin darbeler, örtülü operasyonlar tarihinde Musaddık'ın devrilmesi çok önemli bir örnek teşkil eder. Sokaklarda tanklar yürütüldü. Öğrencilere Şah lehine sloganlar attırıldı. Ordu içinde işbirlikçiler ayarlandı. Roosevelt, operasyonu, İran ordusunu, halkı bizzat yönetiyordu. Musaddık ve taraftarları doğrudan cezaevine gönderildi. Ardından binlerce insan hapsedildi. İşkencelere maruz kaldı. Bir çoğundan haber bile alınamadı.

CIA bir milyon dolardan bile az bir parayla ayaklanma çıkarmayı başardı. İran halkına Şah'ı destekle ya da istikrarsızlığa mahkum ol dendi. Müslüman liderlere komünizm tehdidi anlatıldı ve Şah için destek istendi. Bazıları öldürüldü, "Musaddık'ın adamları öldürdü" dendi. Musaddık'ı destekleyen gazeteler kurşun yağmuruna tutuldu. Generaller CIA tarafından tanklara bindirilerek radyo istasyonunu ve kritik yerleri ele geçirmek için görevlendirildi. Sokaklar Musaddık karşıtı sloganlarla süslendi.

Acaba bu darbe olmasaydı ABD'nin Ortadoğu'daki durumu ne olacaktı? Sasan Fayazmanesh'in yazdığı gibi, İslam devrimi olacak mıydı? ABD elçilik görevlileri 444 gün rehin alınacak mıydı? ABD Saddam üzerinden İran-Irak Savaşı'nı başlatacak mıydı? Saddam Kuveyt'i işgal edecek miydi? ABD iki kez Irak'a saldıracak mıydı? Acaba Irak bugünkü halde olacak mıydı? Musaddık darbeyle devrildi ama İran 1979'da ABD'yi şoka uğratan, bölgesel dengeleri sarsan bir devrim yaşadı. Şah silinip gitti.

Soğuk Savaş bitti. 21. yüzyılın ilk döneminde Ortadoğu merkezli bir küresel savaş başlatıldı. Irak işgal edildi. Lübnan iç savaşa sürükleniyor. Pakistan parçalanma tehdidi altında. Afganis-

tan'da iç savaş devam ediyor. Suudi Arabistan dağılıyor. Türkiye büyük bir istikrarsızlıkla karşı karşıya.

Petrol yine savaşların ana sebebi. Rejim değişikliği projesi hâlâ uygulamada. Ama artık şartlar farklı. Sovyetler yok. İran yine ABD'nin hedefinde. ABD ve İngiliz istihbaratı, rejimi değiştirmek ve ülkeyi parçalamak için benzer çalışmalara devam ediyor. Bu sefer bütün Ortadoğu'yu yeniden dizayn etmeye çalışıyorlar. Sadece örtülü operasyonlarla değil, açık işgallerle, iç çatışmalarla, etnik ve mezhep eksenli bölünmeyle, terörle... Dünya derin bir bölünmenin eşiğinde. Soğuk Savaş döneminden çok daha tehlikeli kamplar oluşuyor.

ABD-İran krizinin tırmandığı, çatışmaların alabildiğine yayıldığı, Türkiye'nin de bir şekilde bu kaosun içine sürüklendiği bir dönemde, bugünün Ortadoğu'sunu, İran-ABD krizini, petrol-iktidar ilişkilerini anlamak için bu kitap çok iyi bir başlangıç. Yeni Ortadoğu Projesi'ni anlamak için Birinci Dünya Savaşı ve sonrası gelişmeleri yeniden okumak gerekiyor. Bölgesel savaşa yol açabilecek ABD-İran krizini anlamak için de Musaddık döneminden başlamak gerekiyor.

İbrahim Karagül
Haziran 2007

Giriş

Bu kitap, zaferle sona eriyor. Şah, muzaffer olmuş, daha sonra Şah'ın damadı da olan Ardeşir Zahidi "başarılı" bir kahraman rolünü oynamıştı. (Zahidi, Washington'da iki kez İran Büyükelçisi olarak da bulundu). Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere bu operasyona "başarılı" bir destek vermişti. Anlattığım olayların en sonunda, 1953 yazının sonlarında, Şah samimi bir şekilde bana şunu söylemişti: "Tahtımı Tanrı'ya, halkıma, orduma ve tabii size borçluyum." Siz'den kastı, hem bendim hem de temsil ettiğim iki ülke: Amerika ve İngiltere. Hepimiz muzafferdik.

Ama üzülerek belirteyim ki artık durum tamamen aynı değil. Kahramanca yönleri olan bir zafer, trajik bir öyküye dönüştü. Örneğin Şah, ekonomik alanda köylülere toprak dağıtılması konusunda oldukça başarılı adımlar atmıştı. Yabancı yatırımcıları gelişme projelerine ortak olmaya çağırmış, böylece İran halkı için yeni kaynakların ortaya çıkmasına uğraşmıştı. Kuzeyde Sovyetler Birliği'ne doğru giden petrol ve doğalgaz boru hattı, ülkenin o andaki ve gelecekteki büyümesine katkılar yapmıştı. Ama Ortadoğu toplumlarında yaygın bir hastalık olan "kremanın bir kesim tarafından yenmesi" durumu burada da kendisini göstermişti hemen. Yine de söz konusu edilen faydalı yatırımlardan İran halkı bir ölçüde de olsa yararlanmıştı.

Fakat Şah, bir topluluğun siyasi yönelimlerinin, ekonomik büyümeleri takiben canlanacağını ve değişebileceğini anlayamamıştı. Örneğin Fransız Devrimi, köylülerin fazladan gelir elde etmelerini takip eden bir dönemde gerçekleşmişti. Oysa Şah ekonomik büyümeyi takip edecek politik tutkuları hesaba katmamıştı hiç. Neticede ekonomik alanda sağladığı başarılar, siyasi bir başarısızlığa yol açmış; trajedinin zeminini hazırlamıştı.

Artık Pehlevi yönetimi sona erdi. Zaten İran tarihine bakıldığında hayli kısa bir devirdi bu. Şah İran'da monarşinin 2500'ncü yıldönümünü kutlamıştı. Bu kadar uzun bir tarih içinde kendi hanedanının süresi yarım yüzyıldan biraz fazlaydı. Pehleviler, yönetimlerinin kısa sürüşü de dikkate alındığında İran'a yaptıkları katkılar sebebiyle hak ettikleri yere oturtulmalıdırlar. Onlardan önce gelen üç hanedan -Afşarlar, Zend ve Kaçar hanedanları- toplam olarak bir yüzyıldan biraz kısa bir süre yönetimde bulunmalarına karşılık ülkenin ilerlemesine pek az katkıda bulunmuşlardı. 1500'den 1736'ya kadar yönetimini sürdüren Safavi Hanedanındansa bir tane önemli ve başarılı lider çıkmıştı: Şah Abbas. Şah Abbas 1587'den 1636'ya kadar yönetimde bulunmuştu. Pehlevilerin katkısı bu büyük liderden sonra ikinci sıradadır.

Şahlık yönetiminin yerini ne tür bir yönetimin alacağı şu anda belirgin değil. Ama pek muhtemeldir ki, günümüzdeki karışıklık bir başka hanedanın kurulmasıyla sona erecektir. Şah unvanı verilse de verilmese de durum çok farklı olamaz bana göre. Her ne olursa olsun, benim burada anlattığım olaylar, geçmişte olanlar kadar gelecektekileri de ilgilendirecektir.

Kermit Roosevelt
Washington DC
15 Mart 1979

Birinci Bölüm

"Aşkın yedi şehrini geçtikten sonra
hâlâ ilk caddenin ilk sokağındaydık"
Celaleddin Rumî, (ö. 1273)

Kapalı, yağmur hazırlığında bir sabahtı. Beklediğim şeyler konusunda umutluydum ama umudun yanı başında tersinin çıkması ihtimalinden duyduğum tedirginlik de vardı. O gün, 25 Haziran 1953'te İran'a yönelik stratejimiz konusunda karara varılacaktı. İngilizlerle birlikte hareket edip etmeyeceğimiz o günkü karara bağlıydı.

Projeyi içeren 22 sayfalık bir yazıyı yanımda taşıyordum. İngilizler bir taslak hazırlamıştı ama bu taslak çok net ve kesin olduğu için yeniden yazmıştım. Onlar planın tüm aşamalarını özetlemişlerdi, bana göre ise yapılabilecek olanın en ileri noktası, hedefi tanımlamaktan ibaretti. Evet, öneri dosyası olabildiğince bir plana benzemeliydi. Ama sonradan, Washington veya Londra'dan birinin çıkagelip "Bir dakika, bu yaptığın, bize yapacağını söylediğin şey değil" demesini de istemiyordum doğrusu.

Sabah saat 11'de Dışişleri Bakanı'nın odasında yapılacak toplantı yüzünden tam bir heyecan hüküm sürüyordu havada. Saat

onu çeyrek geçerken artık sinirlerimin, normal olduğu söylenemeyecek kadar gergin olduğunu itiraf etmeliyim. Hâlâ vakit vardı, hem de çok. Bu arada kafamda hiçbir işe yaramayacak düşünceler, spekülasyonlar birbirini kovalıyordu. Planın uygulanması sırasında olabilecek karışıklıkları, dökülecek kanı düşünüyordum. Başarısızlık ihtimali ya da başarsak bile çıkacak olan pürüzler, tamamen doldurmuştu kafamı. Hem de o dönemdeki en önemli işim konusunda onay almayı beklediğim bu toplantı öncesinde...

Operasyona verilen şifre ad AJAX idi. AJAX ortaklaşa bir operasyon olacak; İran Şahı, Winston Churchill, Anthony Eden ve öteki İngiliz temsilcileri, Başkan Eisenhower, John Foster Dulles ve CIA, müttefik olarak çalışacaktı. İttifakın hedefi "İran Başbakanı Dr. Muhammed Musaddık'ı devirip yerine bir başkasını getirmekti. Dr. Musaddık da zaten Şah'ı yerinden edip onun yerine kendisi oturmayı planlayarak Sovyetler Birliği'yle bir ittifaka girmişti. 71 ile 80 yaşları arasında olduğu konusunda değişik tahminlerin ileri sürüldüğü hırslı ihtiyarın düşüncesi, Rusya ile ittifakın kendi buluşu olduğuydu. Oysa pek çok başka kişiye göre durum oldukça farklıydı. Gerçek inisiyatif Ruslardan gelmişti. Pek çok Musaddık destekçisi de bunu fark etmişti. Bu yüzden son aylarda İran Komünist Partisi Tudeh, Musaddık Hükümeti üzerindeki kontrolünü arttırmıştı.

Bu gerçeğin anlaşılması durumunda ortaya çıkabilecek tehlikeler Amerika'yı, İngiltere'yi ve İran'daki önemli unsurları bir araya getiriyordu. Bu unsurlar arasında Şah'ın da bulunduğuna ikna olmuştum. Şah dışında silahlı kuvvetlerin önemli bir bölümü ve halkın büyük çoğunluğu da bunlar arasındaydı.

AJAX Operasyonu hakkında ilk teklif, İngiliz İran Petrol Şirketi'ni (AIOC) millileştirmeye uğraşan Musaddık'ı bu işten vazgeçirmek için her yolu deneyen ama başarısız olan İngiliz İstihbarat Teşkilatı'ndan gelmişti. İngilizlerin tek isteği, AIOC ile

edinilen petrol imtiyazına tekrar kavuşmaktı. Biz ise bu meseleyle pek ilgilenmiyor, Rusların muhtemel yayılmalarının doğuracağı apaçık tehlikeyi hesaba katıyorduk.

Geçici olarak kullandığımız binadan 2430 E Caddesi'ndeki CIA merkezine gitmek üzere otobüse bindim. Burada yönetici Allen W. Dulles ile buluşup, teşkilata ait Cadillac ile Dışişleri Bakanlığı'na gittik. Bakan, CIA Başkanı Allen'in kardeşi John Foster Dulles idi. Merkeze vardığımızda yağmur yağmaya başlamıştı bile. Benim cesaretime ise hiçbir şey eklenmemişti.

Dulles'ın bürosunda hayli etkileyici bir toplantı biz varmadan başlamıştı bile. Odanın kuzeye bakan tarafında geniş bir toplantı masası, üzerinde küllüklerle dolu olarak bekliyordu. Bakan, toplantı masasının arka tarafındaki devasa masasında çalışıyordu. İki telefona birden yetişmeye çalışıyor, aceleyle emirler veriyordu. Anladığım kadarıyla bu emirlerin bizim işimizle bir ilgisi yoktu. Bakan'ın masasının arkasında, güney tarafında yine bir başka toplantı masası vardı ve birtakım saygın uzman, önerimiz konusunda fikirlerini bildirmek üzere buraya toplanmış, sessizce oturuyordu.

En azından öyle görünüyordu. Çok geçmeden anladım ki bu gruptaki kişiler, oturum başkanının fikirleri dışında bir fikir beyan etmenin yanlış anlaşılacağını fark etmişlerdi. Eğer "ciddi düşünceleri" onay yönünde değilse, bu düşüncelerin unutulması daha yararlı olacaktı.

Toplanan grup, çok seçkin adamlardan oluşuyordu. Ama hepsinin aynı nedenlerden ötürü seçkin ve değerli olduğu söylenemezdi. Dışişleri Bakan Yardımcısı General Walter Beadle Smith, ufak tefek yapılı ve her zaman olduğu gibi o gün de sirke küpü gibi bir suratla oturan biriydi. Genel olarak saldırgan ve otoriter bir kimliği vardı. Bugün için ise bizim tarafımızda olduğunu biliyorduk. Allen'den önce CIA yöneticiliği yapmış olan Smith,

Washington'un kuzeybatısında benim evime çok yakın bir yerde oturuyordu.

Çok iyi biliyordum ki Smith, gizli operasyonlardan yanaydı. Bir açıdan dürüst bir adam diye nitelenebilecek Smith, özellikle de konuşmalarında, dili kullanımında tamamen samimi biriydi. Ama öte yandan da şeytani bir kafaya sahipti. Kişiliğinin bu tarafı için gizli kapaklı işlerin büyük bir cazibesi vardı. AJAX Operasyonu bazı bakımlardan net olarak tanımlanamayan bir işti. Yani Smith'in deyişiyle "onun sevdiği türden bir işti". Bizi onaylayacağından tamamen emindim.

Beadle Smith'in yardımcılarından biri hemen yanında oturuyordu. Yarısı grileşmiş saçları ve yer yer kırmızı bir ten rengi olan H. Freeman Matthews adındaki bu adam, çok kibar bir tavra sahipti. O sabah dalgın bir haldeydi. Bunun anlamı bana göre şuydu: Meseleyi onaylamıyordu ama iki patronunun da onayladığını bilmesi, fikrini net olarak açıklamasını zorlaştırıyordu. İki patron da hazırladığım yazıyı daha okumadan meseleyi müspet buluyordu. Onlara karşı durmanın çok uygun olmayacağının farkındaydı Matthews.

Matthews'ın hemen yanında oturan Robert Richardson Bowie bir taraftan avukatlık yaparken bir taraftan da Harvard Üniversitesi'nde hukuk ve uluslararası ilişkiler profesörlüğü görevini yürütüyordu. O günlerde bunlara ek olarak Dışişleri Proje Planlama Bölümünün Başkanlığı görevini de yapıyordu. Sonraları ise 1966'dan 1968'e kadar bu bölümde müsteşar olarak bulundu. Daha sonra Başkan Carter, kendisine CIA Müdür Yardımcılığı işini verecekti. Genelde fikirlerini söylemekten çekinmeyen Bowie bu kez Mathews'ın durumunu paylaşıyordu: Sessiz kalacaktı. Yuvarlak, kırmızı renkli yüzü, beyaz saçlarının altında ilgisiz bir havayı yansıtıyordu. İçtiği sigara ise kendisine oldukça düşünceli bir hava katıyordu.

Bowie'nin sağında, masanın son sandalyesinde Henry ('Hank') Byroade oturuyordu. Amerikan diplomasi tarihinde en fazla dolaşan büyükelçilerden biriydi. 1955-56'da Mısır ile başlayan görevleri Güney Afrika, Afganistan, Burma, Filipinler ve Pakistan ile süregitmişti. O günlerde ise Bakanlık'ta Ortadoğu masasına asistanlık yapıyordu. Toplantıdaki öteki kişilerden farklı olarak önerimizi okumuştu ve Bakan'ın mesele hakkındaki fikirlerini biliyordu. Tartışmanın faydasız olacağını gördüğünden sessiz kalmayı tercih ediyordu. Fabii sinirinden parmaklarını masada tıkırdatarak. Fikirlerini kelimelerle ifade etmesine hiç gerek yoktu.

Dulles'ın, hazırladığım taslağı doğru dürüst okumamış olması kafamı meşgul ediyordu. Söylediğim gibi taslak, bir bakıma İngilizlerle yapılan konuşmalardan sonra belirginleşmişti. Daha da önemlisi, Ortadoğu'daki dört önemli adamımızla yaptığım görüşmeler, taslağa asıl yönünü kazandırmıştı. Bu kişilerin hiçbiri, gerçek operasyonda rol alamayacaktı, yine de Tanrı'nın belası şu iş bir kabul edilseydi söz konusu kişilerin başarımız konusunda katkıları olabilecekti. Hepsinin İran'daki tecrübeleri hayli eski bir tarihe dayanıyordu. Biri, II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında İran'da görev yapmıştı. Şimdi ise Merkezi Haberalma'da İran masası şefi idi. İkisi, danışman denebilecek türden, hep işlerin dışında kalan ama detaylı bilgi istendiğinde başvurulabilecek kişilerdendi. Dördüncü kişi, halen bölgede benim bir numaralı adamım olarak bulunuyordu ama operasyon başladığında ülkeden ayrılmış olacaktı.

Ben bir köşede sıkıntıdan patlarken Foster, telefonun birini kapatıp ötekini alıyor, konuşmasına devam ediyordu. Masada benim tarafımda en solda Siyasi Meseleler Bakan Yardımcısı Büyükelçi Robert D. Murphy oturuyordu. Kendisini II. Dünya Savaşı'ndan beri tanıyordum. O zamanlar Kuzey Afrika'da müttefiklerinin su altından karaya çıkıp planlar hazırlıyordu. Bunun sonucunda

TORCH adındaki operasyon hazırlanmıştı ve bu, müttefiklerin savaştan muzaffer çıkmasında en büyük katkıyı sağlamıştı. Murphy, 9 Ocak 1978'de öldüğünde Chalmeis Roberts *Washington Post*'ta şunları yazmıştı:

"Tarihimizin bir döneminde var olmuş ama artık bize çok uzak gelen sivil ruhlu askerlerden biriydi. Muhafazakâr Dışişleri Organizasyonu'nun temel taşlarından biri olmuş, uzmanların ellerinde tuttuğu üst görevlere tırmanmıştı. Ruslara, Hitler'e veya herhangi bir totaliter yönetime karşı direnmemiz gerektiğine inanmıştı hep. Kişisel ve mesleki gelişiminde, hükümetin yapıp da kendisinin hakça bulmadığı herhangi bir meselede bunu durdurmak için girişimlerde bulunduğuna ya da başkalarına bilgi sızdırdığına rastlamadım. Zaman zaman, aldığı kararlar tarihin ışığında yanlış çıksa da ülkesine hep sadık kalmış bir insandı."

Robert Murphy, toplantıya Dışişleri Bakanlığı'ndan katılanlar arasında gizli operasyonlar konusunda bilgisi ve deneyimi olan tek kişiydi. Ama o da diğerleri gibi sessiz ve işe karışmayan bir tutum takınmıştı. Diğer meslektaşlarından farklı olarak yine de hafif bir gülümsemeyle meseleye sempatik baktığını bana hissettirmeyi becermişti.

Murphy'nin yanında Savunma Bakanı Charles Wilson oturuyordu. Henderson, hiç şüphesiz toplantıdaki en önemli kişiydi ve hemen benim yanımda oturuyordu. Tahran'daki görevinden aceleyle ayrılıp önerilerini sunmak üzere Washington'a gelmişti. Dulles'ın vereceği kararda onun ağırlığı çok fazla olacaktı.

Loy Henderson önceleri sadece bir tanıdığımdı, sonraları giderek gelişen bir arkadaşlığımız oldu. Bu arkadaşlık II. Dünya Savaşı yıllarına dayanıyordu. Savaş sırasında kısa bir süre için Ekonomik Meseleler Bakan Yardımcısı olan Dean Acheson için çalışmıştım. Loy Henderson da bizim bürodaydı ve yeni müttefikimiz Sovyetler Birliği ile meşguldü. Savaştan önce Moskova'da görev almış olan dostumuz Rusları çok iyi tanıyor ve onlara asla

güvenmiyordu. Sonraları, Bağdat'ta Büyükelçi olduğunda da Henderson ile karşılaştık. Bu süreler içinde aldığı pek çok görevden hiçbiri, Ruslara duyduğu güvensizliği azaltacak bir etki yapmamıştı. Şu günlerde ise Tahran'da buluşmuş, hazırlık konusunda fikir alışverişi yapmış ve bu projeyi tartışmıştık.

Loy'un konumu açık ve açık olduğu kadar mutsuz edici idi. Bir beyefendi olarak yabancı meslektaşları ile ilişkilerini kibar bir düzeyde sürdürmek istiyordu. Ama yaşadığı çağın gereklerini anlamış biri olarak bunun yapılamayacağını bilen az sayıda insandan biriydi. Musaddık yönetimindeki bir İran'ın, Rusya'ya doğru kayacağından endişeleniyordu. Bunun ise Batı dünyasına karşı ölümcül bir darbe, sonuçta da Amerikan ulusal güvenliğine karşı bir tehlike olacağını görebiliyordu. Önerimizin başarı şansı konusunda hiç de iyimser değildi ama o derecede bile ümit vaat eden bir başka önerinin olmayışı, kararını bizden yana çeviriyordu. Önerimize açık destek verdi.

Sonunda Dulles, telefon konuşmalarını bitirdi. Kendi masasından kalkıp toplantı masasındaki başkan koltuğuna oturdu. Solunda ben vardım, sağında da kardeşi Allen oturuyordu. Önüne konulmuş kalın kâğıt demetini çekti ve bakışlarını masada dolaştırarak "Tanrı'nın belası Musaddık'ı başımızdan böyle defedeceğiz ha!" dedi.

Herkeste bir çekingenlik vardı. Dulles, okumaya başladı. Bir süre sonra, ne kadar hızlı okuyabildiğini görme fırsatını bulduk!

Allen birçok bakımdan, Foster Dulles'ın biraz daha esmer bir kopyasıydı. Daha genç ve en az ağabeyi kadar güçlü biriydi. Ama görünüşü ve bazen davranışları aldatıcı olabiliyordu. Büyükçe kafası, gri bıyıkları, kıpır kıpır gözleri, patlayıveren kahkahası, çoğunlukla alçak perdeden ama heyecanlandığında yükseliveren ses tonu, Allen'ı açık biçimde daha katı ve keskin görünen ağabeyinden ayırıyordu. Ağabeyi bir şey sorduğunda Allen bana havale ediyor, ben de olabildiğince az kelimeyle cevaplamaya çalı-

şıyordum. Hedefim çok açık ve çok basitti: Hazırladığım öneri raporunu olabildiğince hızlı biçimde kabul ettirmek ve hemen büromda çalışmaya dönmek.

Adeta diken üstünde oturuyor, Allen tarafından bana havale edilen soruları olabildiğince kendine güvenen bir tarzda cevaplamaya çalışıyordum. Projeyi bilen çok az sayıdaki CIA görevlisi arasında bile olaya şüpheyle bakanların olduğunun farkındaydım. Toplantıdakiler, önerimin niyetinin ne olduğunu bilen ama içeriğinden habersiz kişilerdi. Zaten başka türlü olsaydı, bunca meraklarını çekemezdik. Planımızın İran ordusu ile ilgili bölümü Pentagon tarafından gözden geçirilmişti. Ve öğrenebildiğim kadarıyla da olumlu bulmuşlardı. Savunma Bakanlığı'na hayli kabataslak bir bilgi verilmişti. Yine de Bakan, o toplantıda bize en iyi desteği veren kişi oldu.

Allen ve ben toplantıdaki kişilerin İsrail-yanlısı olduklarının farkındaydık. Bu yüzden üzerinde durduğumuz en önemli konu, İran'ın bir Arap ülkesi olmadığı meselesi idi. Üstelik İran'ın gayri resmi de olsa İsrail'le güçlü ilişkiler kurmuş bir ülke olduğunun altını çiziyorduk. Bu ilişkiler, özellikle de İsrail'den bazı arkadaşların CIA'ya katılıp, yeni kurulan İran istihbarat teşkilatına tavsiye ve kılavuzluk yapmaları ile gelişmişti.[1] İsraillilerin bu gayri resmi yardımları, tamamen gizli biçimde yapılıyor ama İranlılara büyük yararlar sağlıyordu.

En sonunda Foster Dulles, son sayfayı bitirdi ve sandalyesinin arkalığına yaslandı. Gözlüklerini çıkarıp bana baktı: "Kim" dedi, "bazıları senin yazdıklarını okuma fırsatı bulamadı biliyorsun. Ben, bilgileri tazelemek için İran'ın önemi hakkında biraz fikir

1 Bkz. William Colby'nin yazdığı bir makale. Logan (Utah), *Herald Journal*, Kasım 10, 1978. CIA eski yöneticisi olan Colby, Utah Devlet Üniversitesi öğrencilerine şunları söylüyordu: "SAVAK'ı CIA yarattı ve istihbarat yöntemlerini öğretti."

vereceğim. Sen de sonradan bu işin nasıl yürütüleceğini, neler yapılacağını kısaca özetlersen çok iyi olur."

Heyecansız, sıkılmış bir tonda söylediği bu sözler, kararını vermiş ama buna herkesin iştirak etmesini sağlamak istiyormuş gibi bir intiba uyandırdı bende.

"Baylar, en başta, İran'ın nerede olduğunu ve ne olduğunu bildiğinizi farz ediyorum." Artık bir öğretmen gibi konuşmaya başlamıştı. "İran, tarih boyunca Uzakdoğu ülkeleri ile Akdeniz ve Avrupa ülkeleri arasında köprü vazifesi gördü. 1860'larda Süveyş Kanalı'nın açılışıyla ticari önemi azaldıysa da, süper devler arasındaki bir ülke olarak kalması stratejik önemini büyüttü. Eskiden Fransa ve Almanya için önem taşıyordu, şimdi İngiltere ve Amerika için önemli. Rusya içinse her zaman önemli oldu.

Bugün 600.000 mil/karelik bir alana yayılan ülke, eskiden olduğundan çok daha küçük. 19. yüzyıldaki savaşlar, İran'ın topraklarının bir bölümünü kaybetmesine yol açmıştı. İran, hâlâ bir İmparatorluk olarak varlığını sürdürüyor ve kralına da 'Krallar Kralı' anlamına gelen Şehinşah deniyor. Sınırlarında Türkiye, Irak, Sovyet Rusya, Afganistan ve Pakistan var. Meseleye bir başka yönden bakarsak, Sovyetlerin Güney tarafında, onların ılık denizlere inmesini engelleyen bir barikat görevi yapıyor. Elbette Rusların elinde de Karadeniz var ama bu denizden dış dünyaya açılmak için İstanbul ve Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri gerekiyor. Boğazlar, bağımsızlığa çok önem veren Türklerin kontrolünde ve Ruslar da Türklere güvenmemek, onlardan bir şey beklememek gerektiğini öğrendiler. Bu yüzden güneye bakıyorlar. Eğer İran'ı kontrol edebilirlerse, İran Körfezi'ni de kontrol edebilecekler. Bu, Rusların büyük rüyası ve önemli hedeflerinden biri. Deli Petro'dan beri böyle. Yani iki buçuk asırlık bir istek bu.

Bitirirken, zaten işaret edilmiş bir konunun altını çizmek istiyorum. İran bir Arap ülkesi değildir ve Arap komşularıyla, özellikle de Irak'la ilişkileri her zaman çok problemli olmuştur. Bu

yüzden bu konuda karar verirken, İsrail hakkındaki endişelerin sizi meşgul etmemesi lazım. Rusları, İran'dan söküp atmamızdan İsrail de memnun olacaktır zaten.

Evet, şimdi de sıra sizde Bay Roosevelt."

Yarı alayla eğilerek sözü bana verdi.

Derin bir nefes aldım: "Efendim, bildiğiniz gibi bu durumu derinlemesine inceledik. Hatırlarsanız İngilizler ilk kez seçimlerden önce, Başkan Eisenhower ve siz göreve gelmeden önce bize yaklaşmaya çalışmışlardı. Doğal olarak onların birincil meseleleri, petrol konusunda olup bitenlerdi. Biz ise İran'ın bağımsızlığına yönelik Rus tehdidi ile ilgileniyorduk. Allen Dulles'ın direktifleri doğrultusunda İran'a birkaç kez gidip geldim ve durum değerlendirmeleri yaptım. Son iki gezimi de seçimden sonra gerçekleştirdim. Şunu söyleyebilirim: Artık bizi ilgilendiren önemli meseleler konusunda tatminkâr fikirlere ulaştık. Öncelikle şunu belirteyim: Sovyet tehdidi gerçekten ciddi ve önemli bir boyuta ulaşmış durumda. Şu andaki duruma bakılırsa, zaman, Rusların ve yeni müttefikleri Dr. Musaddık'ın lehine işliyor. İkinci olarak söyleyeceğim şey, ilk söylediğimle çelişkili görülebilecek bir konu. Ama kendi adıma bu konudan tamamıyla eminim. Mesele şu: Eldeki tüm kartlar açıldığında İran ordusu ve İran halkı, Şah'ı destekleyecek, ağırlıklarını ondan tarafa koyacaklardır. Halk ve ordu, Musaddık'a ve Ruslar'a karşı Şah'ı destekleyeceklerdir. Bana göre bundan en ufak bir şüphe bile duyulamaz.

Şimdi, işimize devam edebilmek için onayınızı bekliyoruz. Bildiğiniz gibi İngilizler projeyi onaylıyorlar. Sizin de olurunuzu alır almaz Şah'la ilişkiye geçeceğiz. Amerikan yönetiminin tam desteğini almadan Şah'la ilişkiye geçmeyi uygun bulmadık. Umuyorum ki bu sabah meseleyi hallederiz."

Foster Dulles kafasını belli belirsiz salladı. Bu hareketten kararını çoktan vermiş olduğunu sezdim.

Foster tekrar konuşmaya başladı: "Şimdi izin verirseniz bu işe nasıl baktığımızı özetleyeyim. En baştan söylemeliyim ki, şu ana kadar elimizde olan sadece, neler olabileceğine ilişkin tahminlerden ibaret. Biliyoruz ki Şah, Musaddık'ın yerine başkasını getirmek istiyor. Fakat bunu doğrudan kendi ağzından öğrenemedik henüz. Şimdiden, olayların nasıl gelişeceğini söyleme şansımız yok. Bu yüzden şu anda sunduğumuz şey; bir hedef, bir ümit, belki bir amaç. Önümüzdeki çalışma bu amaca ulaşmada seçilebilecek muhtemel yollardan birini özetliyor. Bu işi başarabileceğimize inanıyoruz. Ama nasıl başaracağımızı kesin olarak bildiğimiz kanısını uyandırmak da istemiyoruz.

Çok önemli bir mesele var, o da şu: Bu iş olursa ortaklaşa bir çalışma olacak. Güvenilir İranlı şahısların ve Şah'ın kendisinin desteğine ihtiyacımız var. Bu anlayışı göstermezlerse, İngilizlerle bizim yapmaya çalıştığımız şey suya düşer. İngilizlerin İran'da çalışmaları olanaksız. Bizim de tek başımıza denememizin bir anlamı yok. Şu anda söylediğimiz her şey İranlılar, İngilizler ve bizim aramızda oluşmuş bir güven ve çalışma ittifakının ürünü ve sonucudur.

İlk hedefimiz, Şah'ın yardımını ve ordu desteğini örgütlemek. Önerimiz, dikkatle seçilecek subaylarla ilişkiye geçmek. Dikkatle seçilecek lafını bir kez daha vurguluyorum. Şu andaki Genelkurmay Başkanı General Riyahi, Musaddık'ın önemli destekçilerinden biri. Ne kadar subayın, asıl bağlı olmaları gereken Şah'tan yüz çevirip başka kapılara yöneldiğini tam olarak bilmiyoruz. Ama bu tür kişilerin olduğu açık. Kartlar açıldığında pek azının desteklerini Musaddık ve Riyahi'den yana koyacağını umuyoruz.

Musaddık'ın yerine kimin geleceği meselesine gelince, Şah'ın istediği kişinin General Fazlullah Zahidi olduğu konusunda güçlü ipuçlarına sahibiz. İngilizler ise biraz soğuk bakıyorlar Zahidi'ye. Nedeni de açık. İkinci Dünya Savaşı'nda Filistin'de hapse atmışlardı kendisini. Zahidi şu anda, kendisini tutuklama emri çıkartan Musaddık'tan kaçabilmek için saklanıyor. Zahidi'nin oğlu Ardeşir, elçiliğimiz personeli tarafından çok iyi tanınan bir

kişi. Hepsi ona güveniyorlar. Cesur ve sadık bir insan, hem babasına hem de Şah'a sadık. Generalle ilişkisinin güvenliği bakımından paha biçilmez bir değer taşıyor.

Önemli roller oynayabilecek başka subaylar ve siviller de var. Bu kişilere, olayı uzaktan izleyecek olan bizlerin, İngilizlerin ve Şah'ın kendisinin derin bir güveni var. Şu anda sizin onayınızı da alırsak, hemen Şah'la bağlantı kuracağız ve harekete geçebilmek için yeterli gücü toplamasına yardımcı olacağız. Musaddık'ı görevden alıp Zahidi'yi atadığında, acil ve güçlü bir desteğe ihtiyacı olacak çünkü. Birlikte çalışarak ordudan ve kamuoyundan gerekli desteği sağlamamız gerekir. Musaddık ve destekçisi General Riyahi'nin de direnecekleri düşünülürse hazırlığın önemi ortaya çıkar. Musaddık'ı, umut besleyemeyecek hale getirmeliyiz. Bu yapılabilirse Ruslar da umutlarını kesecek, müdahaleden vazgeçeceklerdir.

Bu işin başarıyla yapılabileceğine inanıyoruz. Tek isteğimiz, sizin de destek vermeniz."

Foster bir şey söylemeden Allen söze katıldı ve "Kim" dedi "Sayın Bakan yorumlarını bildirmeden önce iki meseleyi daha açıklığa kavuştursan iyi olur sanırım. İlki, tahmini maliyet; ikincisi de, eğer işler ters giderse neler olabileceği konusu. Bunları bir anlatır mısın?"

Allen'ın haklı olduğunu fark ettim. Bunları daha önce, konuşmamın içinde anlatmam gerekirdi.

"Maliyet meselesinde, çok büyük bir tutarın oluşmayacağını umuyoruz efendim. En azından bunca önemli bir mesele için dikkate değmeyecek bir maliyeti var. 200 ya da 300 bin dolar kadar bir harcama yetecek gibi görünüyor.

İkinci meseleyi net olarak cevaplamak o kadar kolay değil. Daha önce de söylediğim gibi, beklenen destekler sağlandığı takdirde başarısız olmak için bir neden yok. Ama eğer durumu yanlış değerlendirmişsek, olabilecekleri düşünmek bile istemiyorum.

Sonucun, çok çok kötü olacağı açık. İran, Rusların eline düşer ve bunun sonucunda tüm Ortadoğu'da felaketler yaşanır. Bu arada şunu da ekleyeyim: Hiçbir şey yapmadığımız takdirde de aynı sonuçlar bizi bekliyor."

Allen sözü bağladı: "Evet, meselenin önemine dikkat çektin, teşekkürler. Şimdi sıra diğerlerinde."

Foster Dulles bir süre sessiz kaldı. Elindeki kurşun kalemle oynuyor, düşünüyordu. Sonra kafasını kaldırdı, bakışlarını bana yöneltti ve nasıl öğrendiğini anlayamadığım bir şey sordu.

"General Guilanşah'a ne dersin?"

Şaşırmama, hayretle bakıyordu.

"Efendim biliyorsunuz, o Hava Kuvvetleri Komutanı. Şah'a olan bağlılığından da şüphe duymuyoruz. Ama bu işte Hava Kuvvetleri'nin bir rolü olmayacak. Planlarımızı olabildiğince dar bir çerçevede tutmak istiyoruz. Bu yüzden, şu anda General Guilanşah ile bağlantı kurma niyetimiz yok."

Bir anlık sessizlik, toplantıdakilerin düşünceli oldukları kadar akıllarının da karıştığını gösteriyordu.

Devam ettim: "İşe karışacak bazı başka insanlar var. Bildiğiniz gibi, İngilizler geçen yıl Musaddık tarafından sınırdışı edildiğinden beri İngiliz istihbaratı önemli bazı İranlı dostlarla yakın ilişkiler kurdu. Pek fazla isim vermeye ve açıklama yapmaya eğilimli olmasalar da önemli bağlantıları olduğunu biliyoruz. En azından iki önemli ve çok işe yarayacak kişiyle ilişkilerini biliyoruz. Bunlar Nessey ve Cafron takma adlarıyla bilinen iki kişi. Kimlikleri hakkında daha fazla bilgi verme şansım yok. Aslında ben şahsen kendileriyle görüşmedim de. Ama İngilizler, bu adamlara çok önem veriyorlar, onlardan övgüyle söz ediyorlar. Operasyon sırasında İran'da hiç İngiliz olmayacak, ama onlarla çalışan insanlar, ki bazılarıyla siz de karşılaşmıştınız, işin içinde olacak. Bunlardan Mr. Cochran, İngiliz çıkarları yolunda yapılan

istihbaratta önemli bir görevli. Onun iki önemli yardımcısı da işin içinde. Bunlardan biri olan Gordon Somerset, İngilizler İran'dan çıkarılana kadar İngilizlerin Tahran'da olanlarıyla dışarıda kalanları arasında bağlantı kurmaya çalışacak."

Dulles, hafifçe gülümsedi ama hiçbir şey söylemedi.

"Amerikalılardan olanlara bakarsak: En önemli bölge direktörümüz George Cuvier, ben oraya vardıktan kısa bir süre sonra ayrılacak. Çünkü bu tür bir operasyonda orada bulunması bizi çok tehlikeli bir duruma sokar."

Eklemeye gerek görmediğim bir başka yanı daha vardı bu işin. Planlanan operasyon, Cuvier'in dişine göre bir operasyon değildi. Bunu bana açık açık söylemişti.

"İşi yürütecek olan kişi, Ortadoğu'da yaklaşık bir yıldır bulunuyor. İsmini hatırlarsınız: Bill Herman. 1946-47'deki Azerbaycan krizi sırasında, olayı büyük yayın kuruluşlarımızdan biri adına izleme göreviyle orada bulunmuştu. İşe başlarken, istihbarat teşkilatlarının dışında olup da bölgeyi çok iyi bilen insanlara da ihtiyacımız olduğunu düşündük. Bizimle eskiden yıllarca çalışmış olsa da Herman, son yıllarda teşkilat adına İran'da bulunmadı. İran'daki elçiliğimizde birkaç tane çok iyi adamımız var, bunların dışında buradan giderken bölgedeki askeri görevlilerimizden birini götürmeyi istiyorum: Peter Stoneman, Uzakdoğu tecrübesi de olduğu için bu işe en uygun aday. Olgun ve güvenilir bir karakteri olan Stoneman'i, insanlar, geçmişindeki zengin birikimden dolayı da takdir ediyorlar.

Bunlar dışında bahsedilmesi gereken iki kişi daha var. Operasyon öncesindeki şu günlerde kendilerini kanıtlamış bu iki kişi, Boscee kardeşler diye isimlendirdiğimiz iki İranlı. İlerideki günlerde bize müthiş yararları olacağından eminim. Kendilerini, her yoldan soruşturmaya tabi tuttuk. Her ne kadar geçmişlerindeki bazı noktaları saklı tutmak istediklerini ifade ettilerse de, öğrenebildiklerimiz bizi tatmin edecek kadar iyiydi. Kendilerini,

şu anda bahsetmek istemediğim bir eylemde kanıtlamışlardı. Onlardan beklediğimiz, esnafı Şah lehine döndürmeleri. Bunu becer-ceklerinden eminiz. Ve bu da halkı ve orduyu harekete geçirmek için bir işaret olacak!"

O an itibariyle, söyleyebileceğim fazla bir şey kalmamıştı. Eğer Bakan, onay vermezse ne halt edeceğimizi kara kara düşünüyordum. İngilizlere nasıl anlatırdık durumu? Ses çıkarmadan işten vazgeçerler miydi? Hiç zannetmiyordum. Ama ne yapabileceklerini de kestiremiyordum. İran'da bir başlarına işe girişemezlerdi. Daha kendi adamlarını İran'a sokamıyorlardı bile. Sonuçta çok öfkelenecekleri açıktı ve ne yapacakları belli olmazdı. Foster Dulles hâlâ bir şey söylemiyordu. Bir yandan da "O kabul eder, ama sonra biz başarısız olursak ne olur?" tarafını düşünüyordum işin. Bu sık sık düşündüğüm ama her seferinde kaybetme ihtimalimiz olmadığı konusunda kendimi ikna ettiğim bir konuydu. Hiç ihtimal yoktu. Ama...

Sonunda Bakan bana baktı. Söyleyeceğimi söylediğimi düşünmüş olsa gerek, gözlerini diğerlerine yöneltti: "Evet, sizin yorumlarınızı bekliyorum, eğer varsa tabii. Seninle başlayalım Allen."

Allen çok kısa konuştu. Her zamanki avukat üslubuyla söyleyeceğini söyledi. Özetle, projenin yeterli olarak -derinlemesine demiyordu- incelenmediğini belirtti. İngilizler katkılarını yapmışlar, bizim istihbarattaki çocuklar ve subaylarımız edebilecekleri yardımı etmişlerdi. Hiç kimse risk payının olduğunu inkâr edemezdi ama kendi adına problemlerin aşılıp başarıya ulaşacağına güveni tamdı.

Ötekilerine söz veren Foster Dulles'a verilen cevaplar, kişisel bir destekten özenle kaçınan onaylardan ibaretti.

Bedel, her seferinde olduğu gibi kısa konuştu: "Yapmalıyız tabii."

Doc Matthews ve Bob Bouve sadece başlarını olumlu anlamda sallamakla yetindiler. Hank Byroade, masanın öteki ucundan

neredeyse duyulmayan bir ses tonuyla, öneriyi desteklediğini belirten laflar söyledi. Soldan en sondaki Charlie, her zamanki girişken tavrıyla onayını belirtti. Hemen yanındaki subay da onay vermişti. Sıra, Loy Henderson'daydı. Hiç çekinmeden, tane tane söyledi söyleyeceklerini:

"Sayın Bakan, bu tür işleri hiç sevmem ben. Siz de bilirsiniz. Ama ümitsiz, geleceğimizi tehlikeye sokacak bir durumla karşı karşıyayız. Tanrı'nın belası bir deli, Ruslarla ittifaka giriyor. Bu durumda yapılacak tek şey, bu projeyi uygulamaya koymak. Tanrı yardımcımız olsun!" Kollarını göğsünde birleştirerek sandalyesinin arkalığına yaslandı ve sanki Tanrı'nın yardımını bekliyormuşçasına göğe baktı.

Sonunda sıra tekrar bana geldi: "Efendim, yapılması gereken şeyi yapmamız lazım. Emin olmak mümkün değil ama belli nedenlerden ötürü başaracağımıza güvenim tam!"

Bakan, küçük bir gülümsemeyle ayağa kalktı:

"O zaman yapalım!" dedi ve kendi masasına yöneldi. Telefonun birini alıp, odayı boşaltmamız için bize işaret etti. Beyaz Saray'ı aradığını tahmin ediyordum. Başkan'dan randevu alıp durumu bildirecek olmalıydı.

Bakan'ın odasından karmakarışık duygularla ayrıldım. Bir tarafta projemizin onaylanması iyi bir şeydi. Projenin kabulü, sadece Şah için yapılmış bir şey olmaktan öte, teşkilatın ve Bakanlığın bana olan güvenini de gösteriyordu. Öte yandan bu işte karar vermek çok zordu. Bir sürü riski vardı. Derinlemesine incelenmesi ve üzerinde çalışılması lazım gelen bir konuydu. Bu toplantıda bu yöne işaret edecek fazla bir ipucu yakalayamamıştım. Aslında, bu incelemelerin yarısının yapıldığını ve elimde olduğunu biliyordum. Ama eğer toplantıdakiler kendilerini yeterince hür hissetselerdi en azından yarısı bu işe karşı çıkardı. Bunlar düşündürüyordu beni.

Fakat belki de hükümet denen şey böyle çalışıyordu hep. Zaman zaman girişilen işlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni de buydu. Şüphesiz, başarısız olursak, John Foster Dulles da bu başarısızlıkta kendi payını aramalıydı. Biz, teşkilattaki gurubumuzda, yapılabilecek en iyi hazırlığı yapmıştık. İngilizler ise harekete geçmek için yanıp tutuşuyordu zaten. Yapılacak tek şey kalmıştı: Şah'ın ne düşündüğünü öğrenmek.

Son tahlilde, bu noktadan sonra kendi başımaydım artık. Ve kötü bir şey değildi bu. Azami destek alacaktım ama işime burnunu sokacak pek kimse de olmayacaktı. İyi bir ekibim vardı ve halledilecek önemli bir iş bizi bekliyordu.

İkinci Bölüm

"Bana ışık saçan altın yayımı getirin
Getirin bana arzu oklarımı!"
William Blake (Ö. 1827)

Bakan'ın onayını alıp bürosundan çıkarken, Beyrut'a gidecek bir uçağa hemen atlamayı düşünüyordum. Oradan da meslektaşım Jim Gabor'la, dağlardan geçen karayolunu kullanıp Şam'a gitmeyi planlıyordum. Gündüzün aşırı sıcağına yakalanmadan, çölü gece geçerek Bağdat'a varabilirdik. Tozlu ve sıcak bir şehir olan Bağdat'ta ortak bir dostun evinde dinlendikten sonra Hanakin yoluyla İran'a gidecektik. İran'a gitmek çok kolaydı. Hanakin'deki sınır görevlisi, Kermit Roosevelt'in ülkeye girdiğini, herhalde ben ülkeden çıkmadan evvel merkeze ulaştıramazdı. Ayrıca İran'dayken takma bir isim kullanacağım için bir problem de çıkmayacaktı muhtemelen. Sınırdan geçtikten sonra bir gecede Kirmanşah'a varabilirdik. Yolda zaman kaybetmezsek Hemedan'a varmak bile mümkün olabilirdi. Öğle üzeri Bill Herman'ın, şehrin kuzeyinde kalan dağlık bölgedeki evine erişebilirdik. Bill, benim "Ortadoğu'daki adamımdı." Orada, Bill, karısı Jane ve iki çocuğu ile kalacaktım. Yüzme havuzu ve diğer konfor imkânları sağlanmış bu evin ana yollardan hayli uzakta olması rahat zaman geçirmemizi sağlayacaktı.

Ne yazık ki yola çıkışım, bazı beklenmedik karışıklıklar yüzünden gecikti. Yıllık sağlık kontrolümün zamanı gelmişti, üstelik bu zorunlu bir kontroldü. "Gizli kapaklı işler" çevirdiğimizin çakılmaması için ortalarda görünmemem lazımdı. Sadece gereken insanlarla görüşmem ve işimle ilgilenmem gerekiyordu. Takma adım "James F. Lochridge" bir süre önce Hindistanlı bir kadın ajan tarafından öğrenilmişti, bu nedenle bu ismi kullanamıyordum. Kadının, Ruslarla bağlantısı olduğundan şüphe ediliyordu. İş becermeye meraklı bir adamımız, kadıncağızı evinde misafir etmiş, kadın ayrıldıktan sonra da takma adımın yazılı olduğu şifre kâğıdının çalındığını fark etmişti. Fakat aylar sonra, kâğıdın, yastıkların altında kaldığını, çalınmadığını bildirmişti bize. Öyleyse bu isim hâlâ kullanılabilirdi ama ben başka bir takma ismi kullanmaya başlamıştım bile. "Lochridge" de istediğim anda kullanabileceğim bir isim olarak bir köşede dursa bir zararı olmazdı.

Ayarlamamız gereken bir başka iş de operasyon bitene kadar Loy Henderson'un İran'a dönmesini temin etmekti. Elçilik personelinden kimse onun neden geri dönemediğini bilmemeliydi. Birkaç CIA görevlisi hariç tabii. Bizim karargâhımız, elçiliğe çok yakın olmasına rağmen tamamen habersiz olunacak bir yerde olacaktı. Dışişleri'nin bölgedeki iki numaralı adamı Matt Mason eski bir arkadaşımdı. Bu yüzden İran'da olduğumu öğrenmemesi mümkün değildi ama bunu saklayacağına güveniyordum. Merak edecek, hatta neler olup bittiğini tahmin de edecekti ama sorular sorup mesele çıkarmayacağından emindim.

Son olarak, önemli meselelerden biri de iletişimdi. Bakanlığa gelen mektuplar, Bakan'a gitmeden evvel bazı haberleşme görevlileri ve üst düzey personel tarafından okunuyordu. Biz ise bunu istemiyorduk. Fakat bu işi bu insanların dikkatini çekmeden halletmeliydik. Sonunda İngilizlerden, AJAX Operasyonu'nda bir faydaları olması bakımından Henry Montague'yi Kıbrıs'a tayin etmelerini istedik. (Bunun ne kadar saçma bir fikir olduğunu çok sonra anlayacaktık.) Henry Montague orada

bulunacak ve işimizle ilgili gizli haberleşme ağının merkezini oluşturacaktı. İran'da son günlere kadar önemli ajanlardan biri olan Gordon Somerset ise potansiyel olarak çok değerli biriydi. Çünkü pek çok üst düzey İranlıyı tanıyordu. Ama katkısı pek verimli olmayacaktı. İngilizler tayin önerimizi heyecanla kabullenmişlerdi. Ben Washington'dan ayrılmadan Henry, Kıbrıs'taki işine başlamış ve radyo haberleşmesinin ilk denemeleri başarıyla tamamlanmıştı.

Tedavi ettirmeye fırsat bulamadığım böbrek taşlarımla uçağa bindiğimde üç dört hafta sonra ilk kez gerçekten dinlenme imkânı yakalamıştım. Uçuş sırasında yapabileceğim bir şey yoktu. Elimdeki metinleri bile dikkatli okuyamadığım halde, yanımdaki kişiyle konuşmamak için elimde bir kitap tutuyor, bir taraftan da düşünüyordum. Düşünecek çok şey vardı. Ama öncelikle neler yapacağımı planlamalıydım. En başta da İran'ın ve ona komşu ülkelerin coğrafi yapılarını dikkatle incelemeliydim.

Aklıma gelen olaylardan biri de 1941 Eylül'ünün sonlarında General William Donovan'ın beni bürosuna çağırması idi. General Donovan o zamanlar Enformasyon Koordinatörü olarak görevliydi. Başında bulunduğu teşkilat, sonradan Stratejik Hizmetler Bölümü ve Savaş Enformasyonu Hizmetleri diye ikiye ayrıldı. Donovan'ın ilk yardımcılarından biri ben olmuştum. Bunun tek nedeni doktoramı "İngiliz İç Savaşı'nda propaganda teknikleri" konusunda vermiş olmamdı. Tezimden sonra bir de II. Dünya Savaşı'nda Amerika'nın gizli operasyonlarda kullanması için öneriler sunduğum bir makale yazmıştım. Makalemi köşe yazarı yeğenim Joseph Alsop'a gösterdiğimde bana bir tavsiyede bulunmuştu:

"Bunu yayınlama istersen. Bill Donovan sizin ailenin eski bir dostu değil mi? Ona gönder. Şu sıralarda senin önerdiğine benzer bir örgüt kurmakla uğraşıyor zaten."

Bu öneriyi benimsedim ve yazıyı Donovan'a gönderdim. Donovan hemen cevap yazdı ve yazımı yayınlamamamı, bunun yeri-

ne gidip kendisiyle çalışmamı istedi. Kendisi birkaç aylığına yurt dışına gidecekti ama Ağustos'tan itibaren işe başlayabilirdik.

Eylül'ün sonuna doğru bir sabah Donovan beni bürosuna çağırdı. Pearl Harbour'a daha üç ay vardı ama artık savaşın yakınımıza geldiğini, bir şekilde savaşa gireceğimizi düşünüyordu. Ben de paylaşıyordum bu fikri.

Bir gün, nedenini hatırlayamıyorum, çıkarken beni geriye çağırdı ve sordu: "Kim, İran'da olup bitenler hakkında ne düşünüyorsun? Orası bizim için çok önemli bir yer olacak."

Peşinen söylemem gerekir ki o anda İran konusunda çok az şey biliyordum. Sadece İran'ın nerede olduğunu biliyordum. Bir parça da olup bitenleri basından izliyordum. "Ciddi görünüyor" dedim. Bu, o an için yeterliydi. Çıkar çıkmaz hemen bir atlas ve ansiklopedi bulup İran hakkında bilgi edinmeye başladım. Artık daha fazla bilgili olmam gerekiyordu.

Bu soru, hayatımın yönünü değiştirdi. Donovan'la çalışmaya başladıktan birkaç hafta sonra bir dostum, General Claire Chennault ile birlikte Çin'e gitmemi önerdi. Çok istiyordum aslında ama kabul edemedim. (Eğer Çin'e gitseydim, acaba AJAX'a ne olurdu?) Önce Ortadoğu'ya gidip İran dâhil birçok ülkeyi gezdim. Bu bölge beni büyülemişti.

Donovan'ın sorusundan sonra ansiklopedi ve atlaslara bakmak dışında da bazı şeyler yaptım: Milli Kütüphane'de çalışan arkadaşım Ralph Bunche'nin yanına gittim. Daha sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreter Yardımcılığına gelecek olan Bunche o sıralarda bürosu için araştırmalar yapıyordu. Yani sorularımı cevaplayabilirdi.

Ralph, hep çalışan biri izlenimi veren, sakin ve kibar biriydi. Hemen olağanüstü bir ciddiyetle bilgi vermeye başladı:

"Kim, biliyorsun, Ortadoğu, batıda Cezayir'den başlar ve Kuzey Afrika'yı içine alarak Mısır'a kadar uzanır. Filistin, Lübnan, Suriye, Arap Yarımadası, Afganistan ve Hindistan'a kadar olan

bir bölgedir. Bu bölgede İran, Afganistan ve Hindistan'ın halkları Arap değildir. Sakın İranlıları Araplarla karıştırma. Bundan hiç hoşlanmazlar.

İran'ın çevresinde Türkiye'nin doğu bölümü, Sovyet Azerbaycanı, Hazar Denizi ve Rus Türkmenistanı bulunur. Irak ise kuzeyde sadece Türkiye ile ortak sınıra sahiptir. İran'ın Ruslarla sınırı var, ama Irak'ın yok.

Biraz fikir vermek için coğrafi boyutlarını karşılaştırırsak İran'ın Irak'tan dört kez daha büyük olduğunu görürüz. Yaklaşık 630 bin mil/kare. Amerika ya da Avrupa ile karşılaştırırsak, Teksas, bizim en büyük eyaletimiz olmasına karşın sadece 266 bin mil/karedir. Yani İran, Texas'ın iki buçuk katı kadardır. Ayrıca Batı Almanya, Fransa, İspanya, İngiltere, Galler ve İskoçya'nın toplamından daha büyüktür. Çok büyük bir ülke. Bu bilgiler biraz bir şeyler uyandırdı mı sende?"

Evet, epey anlamıştım.

"İran, iklim ve hava koşulları bakımından çok farklı özellikler gösteren bölgelere ayrılabilir. Kuzey tarafta Hazar Denizi çevresi Endonezya gibidir. Sanırım pek bir şey anlamadın."

Öyleydi.

"Şimdi, dağların eteklerinde çay yetiştiriyorlar, denize daha yakın olan yerlerde de dut ve tabii ipek böceği ile ilgilenilir."

Çok etkileyiciydi ama ben Endonezya hakkında da pek bir şey bilmiyordum.

Dr. Bunche devam ediyordu: "Tahran'ın kuzeyindeki Elburz Dağları 18.600 feet ile Demavand Tepesi'nde zirveye ulaşır. Zagros serisi güneydoğuda Irak sınırına doğru kıvrılır ve İran Körfezi'ne yönelir. Demavand Zirvesi, yılın her anı karlıdır. Ama iç kısımlar, mesela güney Tahran ve Körfez çevresi daha ılıman, hatta sıcak bir iklime sahiptir. İki tane önemli çöl vardır: Deşt-i Kebir ve Deşt-i Lût.

1938'de Ortadoğu, yılda 10 milyon tonun üzerinde petrol üretiyordu. Şöyle hesaplayabilirsin: 80 milyon varil filan. Bunun hepsi aşağı yukarı İran'dan çıkıyordu. Ne çokmuş, değil mi?

Dünya petrol tüketiminin giderek arttığı düşünülürse aslında o kadar fazla sayılmaz. Ama keşfedilecek bir sürü petrol yatağı olduğu da hesaba katılırsa hayli fazla, haklısın. Daha önemli bir şey var: Petrol kaynakları sonsuz değil."

Hocam, omuzlarını silkip daha zevkli konulara geçti:

"Özellikle Zagros silsilesinin sonunda, İran'ın en ünlü ve en şirin şehirleri vardır: Kum, İsfahan ve Şiraz. İsfahan için İranlılar 'dünyanın yarısı' derler. Şiraz ise iki önemli İran şairinin yurdudur: Sadi ve Hafız. Moğol İmparatoru Timurlenk ile Hafız'ın karşılaşmaları konusundaki hikâyeleri duymuşsundur herhalde."

Duymadığımı itiraf ettim. Ralph, hiç de hoşlanmadığını belirten bir bakışla baktı. Bir Harvard mezunu olarak İran hakkında daha fazla şey bilmemi bekliyordu anlaşılan.

"Hafız, Şirazlı sevgilisi için 'Yüzündeki benler için Buhara ve Semerkant'ı verirdim' diye yazmış. Buhara ve Semerkant, Timurlenk'in kendi yurdu saydığı şehirler. Timurlenk Şiraz'ı fethettiğinde, Hafız'ı yaka paça huzura çıkarmışlar. Yazdığı şiir duyulmuş çünkü.

Timurlenk pek o kadar kibar bir adam değilmiş. Hatta bir gaddar olduğu bile söylenebilirmiş. Fethettiği ülkelerde, bir Moğol geleneğine uyarak öldürttüğü insanların kellelerinden piramitler yaptırırmış. Timurlenk huzuruna çıkarılan Hafız'a bakmış ve gürlemiş: 'Sefil adam, ben ülkeler fethedip Buhara ve Semerkant'ı şereflendirmeye çalışıyorum, sense onları bir eksik eteğin benlerine değişiyorsun.'

Fakir bir hayat süren Hafız, Timurlenk'in muhteşem takıları ve elbiselerine bakıp, kendi paçavraya dönmüş elbiselerine işaret etmiş ve 'Efendim' demiş 'Siz bu kadar çok şey harcadığınız için ben bu kadar fakir kalıyorum.'

Cevap Timurlenk'in öylesine hoşuna gitmiş ki ceza vermek yerine Hafız'ı serbest bırakmış ve mükâfatlandırmış.

Anlaman gereken bir nokta var. İzin verirsen bir soru sorayım: İranlılar nedir, hangi millettendir biliyor musun?"

Ralph cevap vermemi beklemedi. Cevap verebileceğimi ummuyordu sanırım.

"İran'da yaşayan herkes Fars kökenli değildir. Daha doğru biçimde ifade edersek İran'ın tüm yurttaşları Aryan değildir. İranlı denebilecek kesim, ta erken dönem Aryan ırkına dayanır. Bölgeye İ.Ö. 1500 civarında gelmişlerdir. O sırada oralarda yaşayan Hazarlı ve Kafkasyalılar yeni gelen bu kişilerle evlenmişler ve yeni gelenleri içlerine almışlar. 7. yüzyıldan itibaren Araplar bölgeye dadanmışlar. 10. yüzyıldan sonra da sahnede Türkleri görüyoruz. İran'a kabileler halinde gelen ve 'İranlı Türkler' denebilecek bu kesimin, çağdaşları olan Osmanlı Türkleriyle pek bir ortak tarafları yoktu. Pek çoğu Orta Asya'dan gelen bu kişiler, bugün bile Azeri lehçesi denen özel bir Türk lehçesi ile konuşurlar. Kaşkay kabilesi ise muhtemelen Kuzeybatı İran'dan, merkezin güneyindeki bugünkü yerlerine göç etmiştir. Dilleri ise Azerilere çok yakındır."

Kaşkay kabilesi ile ne kötü şartlar altında karşılaşacağımı o günlerden bilemezdim tabii.

Bunche devam etti: "İran'da yaşayanların hepsi Müslümandır. Müslümanların onda dokuzu Şii, geri kalan ve çoğunlukla Kürtlerden oluşan onda birlik bir grup ise Sünnidir. Az sayıda Ermeni, Yahudi, Zerdüşt dini bağlısı ve Hıristiyan yaşar ülkede."

Eğitimim sırasında eksik kalmış bir sürü şeyi doldurduğu için Ralph'e teşekkür ettim. Donovan bir daha bu konuyu açtığında İran hakkında artık yeterince bilgim olacaktı.

Geziden önce bu coğrafi bilgilerin yanına tarih bilgilerini de ekledim. İran'ı yöneten Pehlevi Hanedanı yeni bir hanedandı. Rıza Şah, İngiliz desteğiyle Rus danışmanları ülkeden çıkaran bir

subaydı ve hanedanın da kurucusuydu. Rus danışmanları ülkeden çıkardıktan sonra Aralık 1920'de İngilizlere hiçbir uyarı göndermeden Tahran'ı kuşatmış, İngiliz Generali William İronside daha yatağından kalkmadan kontrolü ele geçirmişti. Şah Ahmet Kaçar, o akşam Rıza'nın müttefiki Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'yi Başbakan, Rıza'yı da Genelkurmay Başkanı olarak atamıştı.

Çok geçmeden Şah Ahmet Fransa'ya tahsile gönderildi, bir daha da geri dönemedi.

1925 ilkbaharında Kurucu Meclis, Kaçarları tahttan indirdi ve Rıza'yı Kral Naibi olarak atadı. Seçimler yapıldı, yeni seçilen Meclis 12 Aralık 1925'te 280 üyenin oyuyla General Rıza Han'ı tahta getirdi. Bu seçime kimse şaşırmamıştı. 16 yıl sonra da Eylül 1941'de oğlu onun yerine geçti.

Oğlunun tahta geçişinin detayları, benim anlatacağım hikâye ile de ilgili. Gerçekten de AJAX Operasyonu'nu gerekli kılan ortam, o günlerden hazır hale gelmişti.

Olaylar, 1941 yazında İngiliz ve Rusların ülkeyi işgal edişine kadar geriye gidiyor. II. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşılan günlerdi bunlar -Japonlar Pearl Harbour'a daha saldırmamışlardı- savaş, Akdeniz kıyılarından Ortadoğu'nun merkezine doğru kaymıştı. Alman hattı hareketi karşısında İngilizlerin ilgisi yoğunlaşıyordu. Nazilerin Rusya'yı işgaliyle Ruslar da şikâyetçi tarafa dâhil olmuşlardı. Almanların İran'da bir hükümet darbesi planladıklarını iddia ediyorlardı. Haziran ortalarında İngilizler ve Ruslar, Tahran'a bir protesto notası çektiler. Ağustos'un 16'sında daha sert bir nota verildi. 9 gün sonra ise notaların yerini güç gösterisi aldı.

Ruslar kuzeyden, İngilizler de güneyden aynı anda girip hızla İran'a saldırdı. Güneyde girişilen hava saldırıları İran'ın küçücük donanmasını ve kava kuvvetlerini silip süpürmüş, başkent civarındaki ordu karargâhları bile bombalanmıştı. Müttefiklerin Tahran'a varmasından önce, yani ilk saldırının başladığı günden

bir hafta sonra, Şah'ın Başbakanı istifa etmiş, yerine geçen kişi ise barış istemişti. İran'ın müttefiklerin şartlarını kabul edeceğini ilan etmesine rağmen, İngiliz ve Sovyet güçleri 17 Eylül'de Tahran'ı işgal edeceklerini açıkladılar. Eğer niyetleri eski Şah'a, durumu fark edip istifa etmesi için zaman tanımak idiyse, bunda başarılı oldular. 16 Eylül'de Rıza Şah tahttan ayrılıp yerine oğlunu geçirdi. 22 yaşına basmamış bir Şah vardı artık tahtta.

Yüce Majesteleri Şah Hazretleri Muhammed Rıza Pehlevi Aryamehr Şehinşah ince, uzun, esmer tenli bir gençti. Geleceği, pek çok kişiye göre pek açık değildi. Kendisi hakkında çok fazla şey bilinmiyordu. Dikkatli, gözlerden uzak, ağır bir hava yansıtıyordu. Başka türlü olamazdı. Çektirdiği fotoğraflara yansıyan melankolik ve durgun hava, içinde bulunduğu şartlara fazlasıyla uyuyordu. Çok geçmeden dünyanın en önemli 4 insanından üçüyle görüşmeler yapma fırsatını buldu. (Dördüncüsü Adolf Hitler idi.) Churchill, Stalin ve Roosevelt ile yaptığı görüşmelerde kişisel bir anlaşma zemini yaratabilmiş, savaş koşullarını konuşmuştu. Söz konusu üç liderden ikisi AJAX Operasyonu'nu uygulayacağımız sıralarda ölmüş bulunuyordu ama üçü de bizim operasyonumuzun tarihini başlatan insanlardı.

İngiliz Başbakanı Winston Churchill Tahran'a ilk kez 1942 yazında gitmişti. Rusya'ya giderken Tahran'da durmuş, gezisini birkaç gün aksatarak İranlılarla görüşmeler yapmıştı. Şah, Churchill'i akşam yemeğine davet etmiş, o da kabul etmişti ama bu ilk görüşmede global stratejilerini birbirlerine aktarıp tartışmak şartıyla. Konuşmaları sırasında, müttefiklerin Avrupa'yı geri alma planlarından bahsedildi. Şah'ın önerisi, ilk olarak İtalya'ya girilmesi, Balkanlar'dan verilecek destekle ilerlemeye çalışılması yolundaydı. Şah "Kafalarımızın aynı stratejik planlamayı yaptığından şüphe yoktu. Eğer bu plan uygulanabilseydi Avrupa'nın tarihi hiç kuşkusuz daha farklı olurdu" diyordu.

Sonradan, Amerikalılar ilk çıkarmanın Normandiya'dan yapılmasında diretmişler, bunu İran'a da bildirmişlerdi. Söz konu-

su olay şu çok ünlü Tahran Konferansı'nda cereyan etmişti. Bu, Roosevelt'in İran'a tek ziyareti oldu. Konferans'a Churchill, Stalin, Şah ve Roosevelt katılmıştı. 28 Kasım'dan 1 Aralık'a kadar süren konferans 1943 yılında gerçekleşmişti. Görüşmelerinde Churchill'i etkilemiş olan Şah, konferansta kişisel ağırlığını koyup ülkesinin içinde olduğu problemleri toplantının gündemine getirmişti. Her liderle ayrı ayrı görüşmeler yapmıştı. Bu görüşmelerin hepsi benim hikâyem için olağanüstü öneme sahipti.

Konferansın detaylı hikâyesi Büyükelçi Charles E. Bohlen tarafından yazılmıştı.[2] Bohlen, kendisinin de çok etkilendiğini yazıyordu bu hatıralarda. Anılarına Tahran Konferansı öncesinde Moskova'dan Kahire'ye seyahatini anlatarak başlamıştı. B-25'ten bozma bir büyükelçilik uçağıyla seyahat etmişti. Uçağı Averell Harriman kullanmıştı. Harriman AJAX Operasyonu'na yol açan olaylar dizisinde General Vernon Walters'ın astları arasında sonradan önemli rol oynayacak biri idi. Yolculuk sırasında uçakta bulunan Amerikalı ve İngiliz subaylarla görevliler hayli rahatsız bir yolculuk geçirmiş olmalı. Çünkü pilot, Stalingrad'a yaklaşırken motorlarda bir arıza olduğunu söylemişti. Uçak bakıma alınmış, yolcular da Komünist Parti tesislerinde mükellef bir öğle yemeğine davet edilmişlerdi. Yemekte bir hayli votka içildikten sonra, cepheye küçük bir gezinti yapılmış. Ancak Bohlen bunları pek iyi hatırlayamadığını, çünkü sarhoş olduğunu itiraf ediyor kitabında. Döndüklerinde daha zengin bir sofra ve şişelerce votka bekliyormuş yolcuları. Bohlen bir İran şarkısı söyleyip gruptakileri eğlendirmiş.

Bu sırada, Kahire'ye Roosevelt'in en iyi ekibi geliyordu. Uzmanlar 27 Kasım'da Tahran'ın güneyine inen uçaktan ayrılıp şehre doğru gelirken, yolların insanlarla dolu olduğunu görmüşler ve güvenlik konusunda problemler olduğu şüphesine düşmüş-

2 Bohlen, *Witness to History*, New York: W. W. Norton & Co. 1973

lerdi. Başkan'ın, Amerikan Büyükelçisi ile kalması kararlaştırılmıştı. Amerikan elçiliğinin ise pek iyi korunduğu söylenemezdi. Dahası Başkan, İngiliz ve Sovyet elçiliklerine gidip gelirken korunma altına alınmamış yollarda seyahat edecekti.

Amerikan ekibi, elçiliklerinin ikametgâhına yerleştikten sonra Molotov, Harriman'a gelerek Sovyet istihbaratının bir suikast ihbarı aldığını, Nazi-eğilimli bazı İranlıların konferanstaki bir ya da iki lideri öldürmeyi planladıklarını, bu işte Alman ajanlarının da parmağı olduğunu açıklamıştı. Stalin, çok iyi tahkim edilmiş olan Rus büyükelçiliğinde, Amerikan ekibini misafir etmeyi teklif ediyordu. Toplantılar da burada güvenlik içinde yapılabilirdi. Churchill için problem yoktu. Onun ikametgâhı bir tabur Sih militanı tarafından korunuyordu. Bohlen, Roosevelt'in suikasta pek inanmamakla beraber teklifi kabul ettiğini yazıyor. 29 Kasım'da kendilerine ayrılan konutlara taşınmışlardı.

Şah, üç liderle olan görüşmelerini şöyle özetliyordu:

"Stalin özellikle çok kibar ve iyi davrandı. Benim üzerimde iyi bir intiba uyandırmaya çalıştığı belliydi. Ülkemize T-34 tankları ve savaş uçakları verebileceklerinden bile bahsetti. Ülkenin içinde bulunduğu silah ihtiyacını düşünerek olumlu bir yaklaşımda bulundum.

Ama birkaç hafta sonra, silah alımının şartları daha net olarak görüşülmeye başlandığında ayrıntı niteliğinde bazı maddelerin işin içine girdiğini gördük. Silahlarla beraber Rus subaylarının ve uzmanlarının da gelmesi isteniyordu. Ruslar, tanklar ve uçakların nerede konumlandırılması gerektiğini belirtme hakkını da ellerinde tutmak istiyorlardı. Tankların Kazvin'e (Tahran'ın doğusu), uçakların da Meşhed'e (İran'ın kuzeydoğu sınırında, Afganistan ve Sovyetler'e yakın bir merkez) yerleştirilmesi talep edilmişti. Silahlar için verilecek eğitim süresince, ki bunun ne kadar olduğu belirtilmiyordu, silahlar doğrudan Moskova'daki askeri merkeze bağlı olacaktı. Ordumuzu güçlendirmeye çalışırken sanki 'Ya ordunuz bizim denetimimizde güçlenir ya da

yardımdan umudunuzu kesin' deniyordu. Elbette, bu teklifi kabul edemezdim. Bu, başka ülkelerden gelecek benzer bir teklif için de vereceğim tek cevap olurdu."

Stalin'le ilk karşılaşma Şah'ın kafasında şüphe ve güvensizlik uyandırmıştı. Bu duygular üç yıl sonra patlak verecek olan Azerbaycan Krizi sırasında daha da güçlenmişti.

Şah, "anlayamadığı bazı sebeplerle" Başkan Roosevelt'in Stalin'in konutunda kaldığını yazıyordu:

"Roosevelt'in sağlık sorunları, fazla hareketli olmasına izin vermiyordu. Kendisini görmem gerektiğinde Rus Elçiliği'ne gidiyordum, Stalin beni görmek istediğinde de benim sarayıma geliyordu. Konferansın tüm toplantıları Rus Büyükelçiliği'nde yapıldı. Sadece Churchill'in verdiği bir yaş günü partisi Churchill'in kaldığı yerde yapıldı."

Roosevelt, Şah'la yaptığı tek görüşmeden çok etkilenmişti. Alabildiğine yayılıp giden çöl karşısında tarım alanlarını genişletmeye çalışan İran, Roosevelt'in çok ilgisini çekmişti. Başkanlık süresi sona erince İran'a gelip ağaçlandırma çalışmalarına danışmanlık yapmak istediğini söylemişti Şah'a. Şah ise, ülkesinin kültüründen ve güzelliklerinden etkilenen batılılar kervanına Roosevelt'in de eklendiğini düşünmüştü. Her ne kadar Amerikan Başkanı ile dış politika konusunda tam anlaşamamışlarsa da, Başkan'ın başka açılardan ülkesine hayran kalması iyiydi. Roosevelt'in zamansız ölümünün, ülkesine gelip çalışmalar yapmasına engel olması çok üzücüydü.

Tahran Konferansı, Churchill, Roosevelt ve Stalin arasındaki problemi çözüme kavuşturmuştu. Müttefikler, Normandiya'ya çıkarma yapacaktı, Balkanlara değil. Bunun ötesinde Şah'ın bu üç lidere kendi ülkesi hakkında kararlar aldırma çabası ancak şu kadar başarıya ulaşabilmişti:

"ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere hükümetleri, İran yönetiminin savaş boyunca ortak düşmana yönelik gösterdiği çabala-

rı, özellikle de deniz aşırı kaynaklardan taşınan malzemenin Sovyetler'e iletilmesindeki yardımlarını takdirle karşılamaktadır. Üç hükümet de, savaşın İran için bazı problemler yarattığının farkındadır ve mümkün olan her yoldan ekonomik yardım yapılması gereğinin bilincindedir.

ABD, Sovyetler Birliği ve İngiliz hükümetleri, İran yönetiminin bağımsızlık ve ulusal birliğini devam ettirme arzusunu derinden paylaşmaktadır. İran'ın, tüm öteki barışsever ülkeler gibi, savaştan sonra uluslararası barış, güvenlik ve refahın gerçekleştirilmesi için kurulacak Atlantik Paktı'na kabulü yolunda teklif yapacak ve öneriyi kabul yönünde oy kullanacaklardır."

Bu deklarasyon Şah'ı tatmin etmemiş olmalı. Ama Averell Harriman bundan bahsetmiyor. Anlattığı, sadece Şah'la bir görüşme yapılmadan bir deklarasyon metninin hazırlandığı:

"İran konusunda, son dakikada bir bildiri hazırlandı. Bu kısa yazı, Tahran'da dikkatle değerlendirildi. Ama bu konu asıl önemini savaş sonrasında Azerbaycan Krizi sırasında kazandı."[3]

Şah en azından bu önemli zamanda kullanabilmişti verilen sözü.

O günlerden itibaren kişisel olarak bölge tarihiyle ilgilenmeye başlamıştım. İran'a ilk seyahatim 1944 başlarında gerçekleşti. Yani Tahran Konferansı'ndan 3 ay kadar sonra. Birtakım ilginç olaylar önce Mısır'a, sonra da İran'a gitmemi gerektirmişti.

Bill Donovan, o zamanların Dışilişkiler Ekonomik Meseleler Dairesi Başkan Yardımcısı Dean Acheson'un isteğiyle 1944 Ocak'ında Mısır'a yollamıştı beni. Acheson ile bağlantım da bu şekilde başladı. Arkadaşlarımdan biri, Ortadoğu'daki Amerikan Ekonomi Ataşeliği için James Landis'i[4] tavsiye etmişti. Ben de

3 Avarell Harriman, Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941-1946,* New York. Random House, 1975. S: 282.

4 Pearl Harbour'dan sonra James Landis, California sahillerini sivil savunma örgütlenmesi içine sokma görevi almıştı. Pek çok kişi bu kıyılara saldırıda bulunulacağından korkuyordu.

bunu Dean'e iletmiştim. Söz konusu iş çok önemliydi. Ortadoğu'daki ülkelerle ve önemli bir müttefikimiz olan İngilizlerle ilişkimizi etkileyecekti. Fakat Landis, tüm çabalarımıza rağmen, Almanları değil de İngilizleri asıl düşman saymakta ısrar ediyordu. Bu konudaki söylentiler önce Londra'ya, sonra da Washington'a ulaştı. Acheson benimle çok kesin bir tarzda konuştu:

"Kim bu deli! Tanrı'nın belası bu manyaktan sen sorumlusun. Bu adamı bölgeye en önemli adamım olarak tayin etmeme sen aracı oldun. Şimdi bu suça layık bir ceza veriyorum sana. Bill Donovan'la anlaştık; Bill ile ben Kahire'ye varana kadar, sen önceden gidip bu adamın karıştırdığı haltları düzelteceksin. Sonra da Donovan ne yapmanı isterse onu yaparsın. Ama işleri halledene kadar bölgede ol mutlaka."

Tüm kibarlığına rağmen Dean çok sert konuşmuştu. Ona göre Ortadoğu, İngiliz sorumluluk alanı içinde kalmalıydı ve Landis bunun tersine davranıp ortalığı karıştırmıştı.

Sonuçta ben, bir pisliği temizlemek üzere Kahire'ye çakıldım kaldım. Üstelik bu iş beni çok da fazla ilgilendirmezken. Ama bir kez içine girmiştim. Yapılacak tek şey, meseleyi çözmekti. Biraz zaman aldı ama burada geçirdiğim zaman hayli eğlenceliydi. İlk olarak yolum üzerinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrine uğradım. Arabistan, savaştan sonra İran ve Mısır'a rakip olacaktı. Arabistan'dan sonra İran'a bir gezi düzenlendi. Stratejik Araştırmalar Bürosu adı altında çalışıyor ve görevimin ekonomik tarafını el altından yürütüyor, kendimi böyle tanıtıyordum. İki patronlu olmanın avantajlarıydı bunlar! İkisi de hangisi için iş yaptığımı tam olarak bilmiyordu. Landis ve ekibindeki kişiler de bilmiyordu aslında ne yaptığımı. Böyle bir sır halesi içinde Tahran'a doğru yola çıktım.

Tahran'a ilk yolculuğum çok güzeldi. Habbaniya üzerinden uçmuştuk. Bağdat'ın güneyinde bir şehir olan Habbaniya'da Almanların Ortadoğu'ya kök salma gayretlerinden biri olan bir saldırı geri püskürtülmüştü. (İsyancı bir Iraklı olan Raşid Ali, Nazi-

lerden yardım istemişti. Almanlar küçük bir birlik yollamıştı. Fakat İngiliz Generali Glubb Paşa ile Ürdün Lejyonu'nun çölü geçip buralara gelmesi çok şaşırtmıştı Almanları). Habbaniya'dan sonra bir dağ silsilesinin üzerinden uçarak Tahran'a yaklaştık. Zirve, Bunche'nin de dediği gibi 18.000 feet yükseklikteydi ve uçağımız giderek yükselirken kalplerimiz daha bir hızlı çarpıyordu.

"Kahretsin" dedi Landis, "bu kocaman bir dağ!" Tamamen haklıydı. Zirvede güneş almayan yamaçlarda kar vardı. Demavend Tepesi, çevresindeki yükseltilerden farklı olarak bir kar tabakasıyla örtülüydü. Eğer boyutları küçültülüp de bakılsa bu dağda hiçbir güzellik bulunamayabilirdi. Ama büyüklüğü ve çevresindeki ortamdan farklılığı dağa bir heybet, bir etkileyicilik katıyordu. Bu günlerde Demavend'in tepesini görmek mümkün değil, çünkü giderek sanayileşen ülkede fabrikaların çıkardığı duman ve hava kirliliği etrafı kaplamış durumda.

Uçaktan havaalanına indiğimizde karşımızda, dağlardan oluşmuş bir yarım daire içinde kalan ve giderek alçalan bir şehir duruyordu. Landis konuşmaya başladı yine. Alanı korumaya çalışan Kızıl Ordu askerlerini işaret ederek "Ellerindeki pahalı oyuncaklara bak. Hepsinde soğutmalı silahlar var" dedi.

Silahlarda bir dış tabaka bulunuyor, bu tabaka delikli olduğundan ateş ettikten sonra bile namlularını tutabilmelerine imkân sağlıyordu. Beni daha çok ilgilendiren ise Sovyetler Birliği'ne yönelmiş uçaklar ve üzerlerine üç ayrı alfabeyle işaretler konmuş Amerikan ordu taşıtları oldu: İngilizce, Farsça ve Rusça idi diller. Eğitime katkısı oluyordu herhalde!

Landis ve ben havaalanına birkaç kilometre mesafedeki Amirabad'da bir ordu kampında kalacaktık. Bohlen de daha önce orada kalmıştı. Bize verilen odalar, rütbeli subaylara verilen bölümdeydi ve yemeklerimizi de onların lokantasında yiyorduk. Bu, oldukça konforlu bir hayat demekti.

Hâlâ Kahire ve Cidde ile karşılaştırmalar yapıyordum. Kahire modern bir savaşın müştemilatıyla bezenmiş, antik bir tapınak;

Cidde ise eski duvarlarının dışına taşamamış, küçük bir kasabadan ibaretti. Bu durumda Tahran, çok modern bir şehir olarak göze çarpıyordu. Şah Rıza Pehlevi de bunu istiyordu. Şehri kuşatan duvarları yıkmış, caddeleri genişletebilmek için gereken ne varsa yapmış, bunu engelleyecek binaları yerle bir etmişti. Ana yolların çevresindeki binaların en eskisi 15 yıllıktı. Bazı caddelerde, yolun genişlemesi için yarısı yıkılmış evlere rastlamak bile mümkündü. Yine de eski eserlerden bir haylisi kalmıştı. Meclis'in hemen yanındaki sevimli cami de bunlardan biriydi. İran tipi bir bahçe çevreliyordu camiyi; ağaçlar, balıklı havuzlar ve gül fidanları ile donanmış bir bahçe.

Tahran'ın bir özelliği de ilginç konumundadır: Şehrin kuzey sınırlarını yüksek dağlar çizer, şehir 4000 feet yükseklikle kuzeye doğru gelişir. Şu sıralarda, tepelere doğru yayılan banliyöler oluşuyor. Birkaç yıl öncesine kadar Tahran'daki Hilton Oteli, şehrin kuzeybatı sınırındayken artık bu sınırın ötesinde de geniş yerleşim alanları bulunuyor.

İran'da masal şehirlerini andıran büyülü bir hava vardı. Biz ise ilk birkaç günümüzü, temsilcilikten gelen kişiler ve Millspaugh'un adamlarından bazılarıyla görüşmekle geçirmiştik. Bu işler arasında şehri görmek için çıkılan gezilere de katıldım. Tahran pazarı, gezeceğim ilk kapalı pazar olacaktı. Cidde'de pazar açıktı. Şam ve Halep'e de daha gitmemiştim. Bizi Joseph Upton diye biri gezdirdi. İran antikalarını sergileyen müzeler gezdik. Upton, New York Metropolitan Sanat Müzesi'nin de temsilciliğini yapıyordu ve bize Metropolitan Müzesi'nin İran Hükümeti'yle yaptığı anlaşmayı ballandıra ballandıra anlatıyordu. Metropolitan kazıları yapacak, bulunan antik eşya da yarı yarıya paylaşılacaktı. Joe tarafından eşit değerde iki grupta toplanacak olan eşyalar arasında kura çekilerek hangisinin kime kalacağı saptanacaktı.

Turdan sonra Upton'la özel bir görüşme yaptım ve Stratejik Araştırmalar Bürosu için aktarabileceği gelişmeleri öğrenmeye çalıştım. Verdiği özet, daha önce Ralph Bunche tarafından verilen bilgiye göre hem daha uzmanca hem de daha içerikliydi:

"Operasyonel olarak baktığımızda, yani savaşı göz önüne aldığımızda, bu ülke de tüm öteki savaş cepheleri kadar önemli. Rusların savaşı sürdürebilmesinde İran'ın anahtar bir rolü var. Rusların hayatta kalmasına her zaman çok önem verir miyiz, bilemiyorum tabii.

Rusya'ya, kuzeyden deniz yoluyla bir miktar yardım ulaştırıldı ama taşıma sırasında oluşan kayıplar inanılmayacak kadar büyük. Rusların savaşta kullanacakları yardım malzemesi İran Körfezi'nden geçerek Abadan Limanı'na geliyor, oradan da trenle Azerbaycan'a taşınıyor. Azerbaycan'dan itibaren sorumluluğu onlar üstleniyor. Bu malzemeleri, Tanrı'nın belası bu ülkeden geçirmek zorundayız."

Bir süre düşündükten sonra devam etti:

"İranlılar, buna bizden çok üzülüyorlar. Almanların Ortadoğu'ya girme gayretlerini biliyorsun. Şimdi sana İran'ın stratejik önemi hakkında biraz nutuk çekeyim: Batı kıyısının önemini anlamışsındır. Kuzeyden, Hürremşehir'den başlayıp Kirmanşah'tan geçerek Urmiye Gölü ve Tebriz'e ulaşan bölgedir burası. Rusların malzeme naklinde sorumluluğu üstlendiği nokta olan Julfe, Tebriz'in kuzeyinde bir yerde. Tren yolları, Hürremşehir'den kuzeydoğuya, Dezful ve Kum'dan geçerek Tahran'a, oradan da kuzeybatıya saparak Kazvin ve Menek'e gider, Urmiye Gölü yakınından kuzeye dönerek Tebriz yoluyla Sovyet sınırına ulaşır.

Doğu-Batı genişliği olarak 300 mil olan Hazar Denizi, Tahran'ın 100 mil kuzeyindedir. Dağ geçitleri, yılın pek çok döneminde karla kaplıdır. Aşağı yukarı her zaman da aşılması zordur. Belki şu anda bile geçmek mümkün olmayabilir. Kar mevsimi başladığında sis de bastırır. Karayolu ile seyahat çok zor, havayolu ise risklidir.

Azerbaycan'a gitmek isteyebilirsin ama sanıyorum gerekli izinleri alman çok kolay olmaz. Gitmekten hoşlanacağın yerlerin başında güney kesimler gelir: Kaşkay bölgesi."

Kulaklarımı dört açtım, çünkü bu ismi daha önce Ralph Bunche'den de duymuştum.

"Ama Şiraz'a kadar gidebileceğinden bile kuşkuluyum. Muhtemelen Kaşkaylar, Şiraz'dadır şimdi. Eğer bir uçak ayarlayabilirsen, İsfahan'a gitmeni öneririm. Orası Kaşkayların en son bölgesidir. Onlar orada olmasa bile çok şirin ve görülmeye değer bir yerdir doğrusu."

Gitmek için gayret edeceğimi belirttim. Son tavsiyesi, bir de Stratejik Araştırmalar Bürosu'nun İran'daki görevlisiyle görüşmem gerektiğiydi. Söz konusu kişi, hepsinden daha tecrübeli ve bilgiliymiş bu konularda.

Bahsi geçen meslektaş Roger Black, Yale'de profesör idi. Farsçayı mükemmel konuşan Black, Tahran'da tarih hocalığı yapıyordu. İmtihanlara meyyal bir karakteri vardı, kelimelerle oynuyordu ve bu zaman zaman yorucu oluyordu. Yine de o anda yeterince ilginç gelmişti bana. Birkaç yıl sonra fikrim biraz farklılaşacaktı. Roger, iki İranlı kardeşin kendisinin CIA ajanı olduğunu düşünerek bir öneri sunduklarını belirtmişti. Öne sürdükleri şey, çok sonraları AJAX diye adlandırılan operasyon olacaktı. Büyük bir şans eseri, Roger Black bu kardeşleri bana devrederken, saçma sapan sorular sorup durumu zorlaştırmayı bilmişti.

Tahran'dayken eski sarayı da gezdim. İkametgâhtan çok müze olarak kullanılıyordu. Dışarıdan da çok şık görünen saray, içine girildiğinde nefes kesen bir ihtişama bürünüveriyordu. Duvarlara monte edilen aynalar farklı açı ayarlamalarıyla ışığı alabildiğine zenginleştiriyordu. Ortadaki masalarda kraliyet ailesine gelen hediyeler ve eskiden kalmış kıymetli eşyalar sergileniyordu. Halıların ihtişamı beni büyülemiş, tahtlar müthiş ilgimi çekmişti. Duvarlarda çok pahalı bir resim koleksiyonu yer alıyordu. Çoğu Avrupalı ressamların orijinal tabloları olan resimlerin arasında çağdaş İranlı ressamların çalışmalarına da rastlanıyordu. Müzeden sonra İran'ın Milli Bankası'na da gittik ve orada taçları ve

nadide taşlardan oluşmuş bir koleksiyonu görme fırsatı bulduk. İnciler, yakutlar, elmaslar büyüleyiciydi.

Bütün bunlar zaman öldürmekten başka işe yaramadı. İstediğim, bir an önce toparlanıp Joe Upton'un önerisi doğrultusunda İsfahan'a gitmekti. Merak beni çekiyordu ve bu duygu genelde iyi sonuçlar doğururdu. İsfahan'ın 9 yıl sonra benim için ne kadar önemli olacağını o günlerden bilemezdim tabii. Belki de merakımın nedeni buydu. Her neyse, sebebi ne olursa olsun "yaşı, zamanın yarı yaşı kadar olan" bu şehre gitmek istiyordum. Sonunda meseleyi, bu iş için gereken iki şeye de sahip olan askeri görevlilerimizden birine açtım: Gerekenler, merak ve bir de uçaktı. Uçak bir gün için müsaitti ve sadece gün ışığında uçabilecektik. Ama yola erken çıkar ve geç dönmeyi göze alırsak orada 6 saat kadar kalabilirdik.

İsfahan'daki iniş pisti, girişiğimiz işin şans faktörünü açıklar gibiydi. Dağ diyebileceğim büyüklükteki tepeler, uçuşumuzu korkulu anlar yaşatan bir yolculuk haline getirmişti. En korkunç yükselti de pistin bittiği yerden yükseliveren bir tepeydi. İnişe geçtikten sonra, pistin kısa geleceğini anlayıp tekrar uçmaya karar verdiğimizde artık çok geçti. Çok sert bir frenle, çarpma arefesinde durduk. Böylece İran'daki en ilginç günümü geçirmiş oldum.

Havaalanından şehre giderken geçtiğimiz taş köprüde, Rusya'ya yaptığı gezileri anlatan ilginç kitabın yazarı İngiliz subayını hatırladım. Bu köprü üzerinde Alman-yanlısı bir İranlı generali tutuklamıştı. (Pek çok İranlı, sadece işgalcilerden hoşlanmamaları sebebiyle, Ruslar ve İngilizler tarafından "Alman-yanlısı" diye damgalanıyordu.) Generalin adı Fazlullah Zahidi idi. O günlerde bu ismin benim için hiçbir önemi yoktu. Ama hikâyeyle ilgilenmiş ve hafızamın bir tarafına atmıştım.

İsfahan 300 yıldan fazla bir süre İran'a başkentlik yapmıştı: Şah Abbas'ın zamanından 19. yüzyılın sonlarına kadar. Eski bir İran atasözüne inanmak gerekirse "İsfahan, dünyanın yarısıydı." Şehrin büyük meydanı bugün bile dünyadaki ikinci büyük mey-

dandır. (En büyük meydan Moskova'daki Kızıl Meydan'dır). Orayı 1934 yazında, Harvard'da ilk yılıma başlamadan önce görmüştüm. Ya bir kutlama ya da bir şeyin yıldönümü vardı ve ben de seyircilerin arasına karışmıştım. Meydanı hâlâ bu canlı haliyle hatırlarım. Arkamda Kremlin'in duvarları ve Lenin'in mozolesi, St. Basil'in çatısı sağımda, Moskova Nehri de solumda, görüş alanım içinde bulunuyordu. Sırayla yürüyen ordu birlikleri, tanklar, atlılar ve gökyüzündeki uçak filoları... Hepsini bugün gibi hatırlayabiliyorum.

İsfahan ise bir başka güzel, bir başka etkileyiciydi. Şehrin batı tarafında, Şahların eskiden polo maçı seyrettikleri üç katlı bir bina vardı. Polo oyununun ilk oynandığı yerdi burası. Güney ve doğu taraflarda pek çok cami vardı. Çarşı ise kuzeye doğru yayılıyordu. Güneydeki büyük cami, dünyada görülmesi gereken önemli binalardan biriydi. Çini ve mozaikleri olağanüstü canlı ve parlak olan cami karışık kırmızı, yeşil ve sarıların içinde baskın mavi tonlarla tanımlanabilirdi. Kubbeler hem dışarıdan hem de içeriden bakıldığında olağanüstü güzeldi.

Ana cadde üzerinde olmayan başka bir camiye de gittik. Bu cami oldukça farklıydı. Düz, renksiz tuğlalardan inşa edilmiş duvarlar, kurumuş çamur gibi görünüyordu. Çeşitli biçimlerde düzenlenmiş olmaları bu renksiz tuğlalara bir özellik katıyordu. Neden etkileyici bir görünümü olduğunu açıklayamasam da belirgin bir etkileyiciliği vardı

O günlerde, eski model halı tezgâhları hâlâ çalışıyordu. Taşralı kızlar kocaman tezgâhların önünde halı dokumaya uğraşıyorlardı. Çok hızlı çalışıyorlardı ama günde 30 sentten az para kazanabiliyorlardı. Hem gençlikleri hem de bunca az para alışları bizi etkilemişti.

Ziyaret ettiğimiz son yer bir esrar fabrikasıydı. Devlet yöneticileri bu tür uyuşturucuların kullanımını azaltmaya çabalıyor ve sadece müptelaları için karneler hazırlamaya çalışıyorlardı. Bu kartların üzerine kuru kafalar ve uyarıcı yazılar konularak halk

uyuşturucudan vazgeçmeye çağrılıyordu. Fabrikayı, Amerikalı genç bir yönetici idare ediyordu. Genç adam şakayla karışık, annesinin Amerika'da Hıristiyan Kadınlar Uyuşturucuyla Mücadele Derneği üyesi olduğunu söylemişti. Tabii annesine, İran'daki görevinin ne olduğunu hiç söylememişti. Esrarı ürettikleri yer pek o kadar ilginç değildi. Fakat kılavuzumuzun, bizi götürdüğü bir başka yerde, haşhaş kapsüllerinden uyuşturucu sızdırılması işi yapılıyordu. Çok dar yollardan geçmiştik buraya gelmek için. Yolların üstü kapalı olduğundan bir evin içinden mi, yoksa caddede mi yol aldığımızı söylemek imkânsızdı.

Kapı, tişört ve şort giymiş bir İranlı tarafından açılmıştı. Atölyede geniş ve yüksek tavanlı bir oda ile küçük bir pencere vardı. Burayı, kapıyı açan İranlı, üç yardımcısı ve bir deve çalıştırıyordu. Odanın ortasında dönen deve, değirmeni de çalıştırmış oluyordu. Deve gibi büyük bir hayvanı buraya nasıl soktuklarını anlayamamıştım. Bize söylediklerine göre iki üç saatte bir yeni deve getiriyorlarmış buraya. Bizi müfettiş zannetmişlerdi galiba, ama bu saçma bir düşünceydi.

Değirmen, ilk sıkma ve ezme işinde kullanılıyordu. Asıl sıkma, büyük bir tahta bloğun ezici gücüyle sağlanıyordu. Karmaşık bir vida ve indirme çıkarma düzeneğine sahip olan bu ağır blok işi yapıyordu.

1947'de İsfahan'a tekrar gittiğimde bu fabrikayı epeyce aradım ama bulamadım. Hükümet, esrar ve uyuşturucu üretimi üzerine ısrarla gitmiş ve kontrol altına almıştı. Yıllar sonra, Nessey ve Cafron adındaki iki ajanın AJAX Operasyonu'nda bana yardımcı olmak üzere yanıma gönderilmeleri ile esrar içme olayını fiilen görmüş olacaktım. Ben de denedim ama başarılı bir tüketici olduğumu söyleyemem. Dumanı içime çektim ama güçlü bir öksürükten başka bir tepki göstermedi vücudum. Belki miktar çok azdı, belki de etkilenmeme konusunda ben çok fazla direniyordum.

İran'da geçirdiğimiz son günde Tahran'ın kuzeyindeki dağlara doğru bir otomobil gezintisi yaptık. 45 mil uzaktaki, Şenşah diye

adlandırılan madene de gittik. Bomboş bir gündü, o günden şimdiye hatırladığım pek bir şey yok. Sadece yüce dağlar ve bir de şirin su kaynağı. Yolda bir de deve kervanı görmüştük. Biz şehirden çıkarken onlar yol hazırlıkları yapıyor, adamlar develerinin etrafında koşuşturup duruyordu. Ana yolu izleyerek kervan yolunun kenarından geçtik ve parlak kum ovaları arasından dağa doğru yöneldik. Dümdüz görünen ovanın geçip gidildikçe kum tepeciklerinden oluştuğunu fark ediyorduk. Ovanın sonunda dağlar vardı. Kapkara, yol kesici bir tavırla önünüze dikiliveriyorlardı. Bu dağlarda hayat olduğuna inanmak öyle zordu ki...

Bir süre sonra, hızla akan, genişçe bir dereye rastladık ve kenarından kıvrılarak biraz daha yükseldik. Artık dere ile aramızda bir hayli toprak parçası vardı. Buranın canlı otları ve diri bitki örtüsüyle çok verimli bir arazi olduğu anlaşılıyordu. Kar suları da dereye karışıyordu, daha ince akıntılardan gelerek. Yukarıdaki tepeler de, yamaçlar da tarım arazisi olarak kullanılıyordu. Bir de doğal çiçek ve ağaçların oluşturduğu kompozisyon eklendiğinde, bir dünya cennetinde olduğumuzu düşünüyorduk. Yolumuz üzerine rastlayan bir kasabada taştan yapılmış alçak evler gördük. Zaten o noktadan sonra yolumuz daha dar ve daha virajlı hale geliyordu. Biraz daha gidince artık 10.000 feet yüksekte olduğumuzu söylüyorlardı ve bir sürü tepe vardı önümüzde.

Maden ise o kadar ilginç değildi. Sadece nereye geldiğimizi görebilmek için açık, ağaçsız bir toprak parçası olarak işimize yaramıştı. Biraz daha tırmanıp kar bölgesinin başladığı noktaya vardık. Kar topları yapıp çevreye savurduk bir süre. Sonra da geriye, Tahran'a doğru uzun yolculuğumuza başladık.

O gün, bu bölgenin bunca dağlık ve karışık yollardan oluşmasına, günün birinde ne derece müteşekkir olacağımı aklıma getirdiğimi sanmıyorum. Joe Upton'un bana söylediği doğruydu: Bu ülkede tankların ve zırhlı araçların pek bir muharebe gücü olamazdı. Jipler belki bir derece hareketli destek vazifesi görebilirdi ama dar geçitlerde her an bir saldırıyla burun buruna gelebilir ve savunma yapamayabilirdi. Bu yüzden Sovyetlerin Bakü'den giri-

şecekleri bir işgal pek muhtemel değildi. Kuzeybatıdan yapılacak bir saldırı, yani Tebriz üzerine, Ermenistan ve Rus Azerbaycanı'ndan girişilecek saldırılar ya da kuzeydoğudan Aşkabad ve Meşhed'den başlatılacak işgaller ise çok zaman harcayacak girişimler olurdu. Hür dünya, hemen cevap verecek, İran'a yardım edecek fırsatı bulabilirdi. Ama o anda ben Ruslardan çok Landis'le meşguldüm, o daha çok bela açıyordu başıma çünkü.

1944'te Washington'a geri çağrılmasıyla Landis problemi çözüldü. Kasım ayıydı ve artık Landis'in Ortadoğu ile ilgilenmemesi istenmişti. Donovan beni de İtalya'ya göndermişti. Çok ilginç bir geziydi ama Ortadoğu'da olduğu kadar eğlenceli olduğu söylenemezdi. Bir jip kazası sonucu yurda dönmek zorunda kaldım. İran'a da 1947 yazına kadar geri dönemedim.

Son bir not: Jr. Herbert Hoover 1944 ilkbaharında Kahire'den Tahran'a geçmişti. 1953-54 yıllarında Dışişleri Bakan Vekilliği'ne getirilecek olan Hoover o günlerde bir müşavirdi. Elçiliğimizdeki ortak bir arkadaşımız vasıtasıyla buluşmuştuk. Çabucak Etiyopya'ya gidip gelmek istiyordu ve bunun için epey bir para da verebilecekti. Ben de Etiyopya'yı görmek istiyordum. Bir şans eseri, Mısır'daki kumandanımızdan küçük bir bombardıman uçağı koparmayı başardım ve hoş bir yolculuk yaptık.

Hoover Etiyopya'dan İran'a gitti ve orada muhtemel petrol imtiyazları konusunda görüşmeler yaptı. Ruslar kuzeyde bir petrol sahasının imtiyazını istiyordu. Bu istek bölgeyi topraklarına katmak için bir ön adım olabilirdi. Bu iş dolayısıyla Hoover'la tanışma fırsatı bulmuş, ikimizin de İran'la ilgilenmesinden hoşnut kalmıştım. Beraber yaşayacağımız olaylar ileriki günlerde bekliyordu bizi. Yine de dikkatli olsaydık eğer, John Foster Dulles'ın 1953'te üzerinde duracağı noktaları, daha o günlerden kestirmek mümkün olabilirdi. Örneğin dünya dengesinde İran'ın coğrafi rolünün önemi bu noktalardan biriydi. Bizim fark ettiğimiz, sadece orada Rusya'nın olduğu ve Rus çıkarları ile Amerikan ve İngiliz çıkarlarının çatıştığıydı. Bunun ise o günlerde evrensel bir tarafı yoktu.

İleride yaşanacak çatışma ortamı sadece hissedilebiliyordu.

Üçüncü Bölüm

1953 Temmuz'unun ortalarında Beyrut'a uçarken, olayları böylesine ayrıntılı hatırladığımı söyleyemem. Hangi ayrıntıları atladığımı da bilemiyorum. Düşünmek için çok zamanım vardı - o zamanlar uçak yolculukları çok uzun sürerdi- ve ben bir sürü şeyi aklımdan geçirdim.

Yalnızca uzaktan gözlemlediğim savaş sonrası ilk kriz geldi aklıma. Kriz, Almanya'nın Avrupa'da teslim olmasından hemen sonra, Müttefiklerin İran'dan tahliye edilmeleri gereken ve daha önceden kararlaştırılmış olan tarihte ortaya çıkmıştı. Kuzeyde bulunan Ruslar yerlerinden kıpırdamıyorlardı. Artık Şah'ın SSCB'ye hiçbir şekilde itimadı kalmamıştı. Şah'ın kaygıları yoğunlaşırken Rus istekleri de aynı hızda daha da belirginleşiyordu. Mevcut çelişki, fiilî sürtüşmeye dönüşüyordu. Bense olayları 9000 mil uzaktan izliyor, büyüleniyor, adeta hipnotize oluyor, ama olay yerine bir türlü erişemiyordum.

Beni engelleyen iki şey vardı. İlki İtalya'daki jip kazasıydı. Kaza bir yıl boyunca hastanede kalmama sebep oldu. Nekahat dönemimde *Harpers* dergisine, yolculuk edebilecek hale gelir gelmez beni Ortadoğu'ya gönderen birkaç yazı yazdım. Ama başka bir bağlantı da beni evde tutuyordu. CSS (Stratejik Hizmetler Ofisi) savaş zamanındaki tarihini yazıyordu, ben de bu işi idare

etmekle görevliydim. Savunma Bakanlığı'nın ısrarı üzerine metnin son derece resmi bir dille yazılması yüzünden iş tam dokuz ay sürdü. Ben de bu iş bitene kadar İran'da olup bitenlerin ilgili, fakat uzak bir gözlemcisi olmak zorunda kaldım.

Olaylar önemli ve heyecan vericiydi. 1942'de Başbakan olan Ahmet Kavam yeniden göreve gelmişti. 1946 Şubat'ının ortalarında, kaza gününden dokuz ay sonra, İngiliz ve Amerikan askerleri İran'dan çekildiler. Fakat benim ve Herb Hoover'in endişeleri doğru çıktı, Ruslar yerlerinden kımıldamayacaklardı. Kuzeydoğuda, Azerbaycan'da Tudeh'i "bağımsız" bir komünist partisi olarak silahlandırıyorlardı. Sovyetlerin niyeti belliydi: Tudeh gerçekte bir kukla devlet kuracaktı.

Bir halk hükümeti olacağını iddia ettikleri yönetimi kurmak için Ağustos 1945'te bir ayaklanma sahneye koydular. Şah, saltanata sadık İran askerlerini isyan bastırmak için yolladığında Ruslar ordunun geçişine izin vermediler.

Ruslar, yılın geri kalan bölümünde ve 1946'da da tavırlarını sürdürdüler. Sovyet güçlerinin geri çekilmesi için Müttefiklerle yapılan anlaşmada belirlenen tarih geldi geçti. Hiçbir hareket yoktu. O bahar Ruslar Azerbaycan'daki birliklerini takviye ettiler. Bu, gerilimi daha da arttırdı. Aynı zamanda Tudeh'i yeniden organize ettiler ve partiye zararsız bir isim verdiler: Demokratik Parti.

Zaten Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de ilan etmişler ve Başbakan olarak bir komünisti, hayatının büyük bir bölümünü SSCB'de geçirmiş olan Cafer Pişevarî'yi atamışlardı. Pişevarî, Rus silahlarının, teçhizatının ve personelinin yardımıyla bir polis devleti kurdu. Sonra da şiddet devri başladı.

Yeni kurulan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin İran Temsilcisi ve Washington'da Büyükelçi olan Hüseyin Ala, Konsey'de Sovyetlerin tavrını protesto etti. Başbakan Kavam'dan bir talimat almadan yaptığı, ama Majestelerinin desteğine sahip olduğu kesin olan konuşması, Güvenlik Konseyi'ne arz edilen ilk şikâyet oldu.

Sovyetlerin uzlaşmaz tutumu karşısında Şah, destek almak amacıyla Batılı Müttefiklere döndü. Amerikan Dışişleri Bakanı James Byrnes'in cevabı olumluydu. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, düğümün çözülmesi için İngiliz, Amerikan ve Sovyet temsilcilerinin Azeri ve Kürt sorunlarını halletmek üzere bir konferansta toplanmalarını önerdi. Mesele, Aralık 1945'te Moskova'da yapılan Dışişleri Bakanları Konferansı'nda gündeme geldi. Ama halledilemedi. Majestelerinin daha sonra naklettiği gibi Ruslar "Hiç kimsenin aldırdığı yokmuşçasına yaptıklarına devam ettiler."[5]

1946 Şubat'ının ortalarında Başbakan Kavam Moskova'ya gitti. Şah, Kavam'ın ülkenin tüm kuzeybatısını Ruslara hediye etmesini önlemek amacıyla kız kardeşi Prenses Eşref'i de Moskova'ya Stalin'le görüşmeye yolladı. Prenses, ziyareti şöyle anlatır: "Kremlin'in kapıları ardımda kapandığında ödüm patladı. Yapayalnızdım. Özellikle böyle istemişlerdi. Meş'um bir odada uzun bir bekleyişten sonra bir memur belirdi. 'Beni takip edin!' diye emir verdi. Beni uzun ve ıssız bir koridordan aşağıya indirdi, sonra başka birinden, birinden daha. Kendi kendime düşündüm. 'Sonunda, aşağıda beni tutuklayacaklar ve sonsuza dek ortadan kaybolacağım...' Sonra, birdenbire bir kapı açıldı ve bıyıklı, ellerini masaya dayamış, ayakta duran bir adam gözüme çarptı. Stalin'di bu. Gerçek bir Kazak gibi iri ve ürkütücü olduğunu sanıyordum. Ama içim rahatladı! Stalin'in görüntüsü yumuşak ve şişmandı. Hepsi bir yana, kısa boyluydu."

Eşref, Şah'ın duygularını güçlü ve etkili bir biçimde tebliğ etti. Sovyetlerin başı ise sessizlik içinde dinledi. Prenses gitmeye hazırlanırken Stalin birdenbire konuştu. Büyük bir kahkahayla, bir İranlının bu denli hiddetli olabileceğini hiç düşünmediğini söyledi. Görüşme bittiğinde Prenses'e muhafız olarak refakât etmesi için çağırdığı yavere "Şu ufacık kadına bak. O, gerçek bir

5 *Mission for My Country*, s.116

pravda (gerçek bir vatansever)" dedi. Eşref, Moskova'dan ayrıldığında "Prenses Pravda" adına yollanmış bir kürk manto gelecekti kendisine.[6]

Ama kuzeydeki durum kötüleşmeye devam ediyordu. 3 Mart 1946'da Sovyet birlikleri Tebriz'den üç kol halinde harekete geçti. İlk kol Tahran'a, ikinci kol Irak sınırına, üçüncüsü ise Türkiye sınırına doğru yola çıktı. Başbakan Kavam'ın tavrı, ödün vermek oldu. Parlamento'ya, Kuzey İran'ın petrol kaynaklarını işleterek bir birleşik Rus-İran petrol şirketinin (Sovyetler, hisselerin % 51'ini ellerinde tutacaklardı) kurulmasını önermek, Tudeh üyelerine kabinede üç sandalye vermek ve son olarak da İran'ın Birleşmiş Milletler'e Rusya için yaptığı şikâyeti geri almak üzere anlaştı.[7]

Oysa İran'ın Birleşmiş Milletler'deki Temsilcisi Ala, Başbakan'ın talimatını aldığında -Şah'ın tam desteğine sahip olduğunu bilerek- buna karşı çıkmaya karar verdi. İran'ın şikâyetini Güvenlik Konseyi gündeminden çekmeyi reddetti ve Konsey'in tarihindeki en parlak sunuş olarak nitelendirilen bir tebliğ ile davasını anlattı. Tarih, 21 Mart 1946'ydı. Beş gün sonra Sovyet Büyükelçisi Andrei Gromyko, diğer bir Konsey toplantısında çarpıcı bir biçimde Sovyet kuvvetlerinin birkaç hafta içinde İran'dan çıkacaklarını açıkladı. Gerçekten de 9 Mayıs'a kadar hepsi gitmişti.

Yine de Sovyetler, Azerilerin ve Kürtlerin bölgelerindeki ayrılıkçılara maddi ve manevi olarak destek vermeye devam etti. Sonbaharda Hüseyin Ala, Bakan Byrnes'ın yokluğunda Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Dean Acheson'a bir dizi ziyarette bulundu. Dean'ın ertesi yıl bana söylediğine göre, Ala, Müttefiklerden Ortadoğu'da asıl rol oynaması gerekenin İngiltere olduğuna inanıyordu. Şimdi ise müşterek bir harekete işaret ediyordu. Bü-

6 Gerard de Vieliers, *The Imperial Shah*, Boston: Little Brown and Company 1976, s.126-127. sayfalar.

7 *Mission for My Country*, 116. sayfa

yükelçi Ala, İran davasının Güvenlik Konseyi'nde tekrar ele alınması için ABD'nin önayak olmasını istiyordu. 1946 Ekim'inde Acheson bu isteğe İran hükümeti adına değil, ancak İran hükümetini desteklemek amacıyla hareket edebileceğimizi söyleyerek karşılık verdi. Hükümetin harekete ön ayak olması gerektiğini de ekledi. Dahası, taşrada İran otoritesi tekrar kurulmadan seçimlere gitmenin hatalı göründüğüne ve Birleşmiş Milletler'in desteğinin ve müşahedesinin anlamlı olacağına dikkat çekti.

"Bu safhada" diye nakletmişti Şah; "Vicdanımı dinledim. Askerlerime Azerbaycan'a gidip isyanı bir an önce tamamen bastırmalarını emrettim. Aynı zamanda güçlerini tahkik etmek için şahsen isyancı mevzilerin üzerinde uçtum. Ruslar şimdi kuklalarını tamamen terk etmişlerdi ve kuvvetlerimiz 15 Aralık 1946'da muzaffer bir biçimde Tebriz'e girerken isyan hükümeti çöküyordu."

Şah "O maceralı günler"e dair daha eski bir olayı hatırlayarak devam eder. Sovyet Büyükelçisi acele olarak mülakat talep etmiştir. Geldiğinde tehditkâr bir ses tonuyla İran ordusunun ona bakılırsa "dünya barışını tehlikeye sokacak" teşebbüslerini protesto edip "Askerlerinizi derhal geri çekmelisiniz!" der hırsla. Sonradan hatırlayarak "Haşmetmeap" diye de ekler.

Fakat Şah, soğukkanlı ve kendinden emin bir şekilde cevap verir: "Bay Büyükelçi, Azerbaycan'da olanları anladığınızı sanmıyorum. Dünya barışını İran ordusu değil, kısa bir süre önceye kadar orada olup bitenler tehdit ediyordu. Ama şimdi memnuniyetle söylüyorum ki durum öyle değil." Orada olmamama rağmen Şah'ın yüzünde muzaffer bir tebessümün yanıp söndüğünü hayal edebiliyorum. "İsyan kuvvetleri kayıtsız şartsız teslimiyetlerini Azerbaycan'daki genel valime sundular. İşte telgraf burada." diye devam eder Şah.

Afallamış olan Büyükelçi'ye telgrafı uzatır. Şah'ın daha sonra yazdığı gibi "Belli ki haberleri henüz almamıştı. Söyleyecek hiçbir şey bulamadı ve gitti."[8]

8 *Mission for My Country,* 117-118. sayfalar.

Bu, İran hükümeti için çok çetin bir sınavdı. Şah'ın kararına dair haberler şimdiden kuzeydeki ahaliye ulaşmıştı ve Pişaveri'ye karşı gelmeye başlamışlardı. Rus Büyükelçisi'yle konuşmadan, isyan kuvvetlerinin "kayıtsız şartsız teslim"inden emin olmadan önce bile Şah, askerlerine ilerlemelerini emretmişti.

8 Aralık 1946'da Pişaverî yönetimi hükm-ü şahane ile feshedilmişti ve aynı ayın 10'unda Şah'ın askerleri Mianeh'i alarak kuzeye yürümeye başlamıştı. Tebriz, Rizayeh ve Doğu Azerbaycan'da halk ayaklanmaları oldu. Hem Pişaverî, hem de isyancı Kürt yönetimi, Sovyet yardımı için söz almış oldukları halde kendilerini terk edilmiş buldular. Daha önce de belirtildiği gibi kurtarıcı ordu, 15 Aralık'ta Tebriz ve Rizayeh'e kendilerini karşılayan kalabalıkların arasında girdi. Kavam, Başbakan olarak kaldı ve yeni partisi, İran Halkçı Partisi, Tudeh'in saf dışı edilmesinden faydalanarak yeni seçilen Meclis'te ezici bir çoğunluk elde etti.

Yine de Kavam'a ve partisindekilere muhalif olan sağ kanattan küçük bir grup politikacı seçilmeyi başardı. Aralarında Dr. Muhammed Musaddık da vardı; Musaddık, Meclis'te neredeyse otuz yıl hizmet vermişti ve yenilmesi güç bir kuvvet oluşturuyordu. İlerleyen yıllarda daha da yenilmez oldu. Kendisini, "partiye sadakat"in üstüne koydu. Siyasi bir megaloman olarak tanımlanabilirdi. Majestelerinin desteğini kazanarak Anglo-İran Petrol Şirketi'ni devletleştirdi. Sonra İngilizleri İran'dan kovdu. Kendine güveni artınca tekrar güçlenen Tudeh'le ve onların destekleyicisi Ruslarla güçbirliği yaptı ve Şah'a saldırdı. Ve yalnızca İngilizleri amansız düşmanlar yapmakla kalmadı; aynı zamanda görevi henüz devralan Başkan Eisenhower'ı ve yeni Amerikan hükümetini –özellikle Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve kardeşi, CIA'in yöneticisi Allen'i- de telaşa düşürdü. Neticede ileride İngiltere Başbakanı olacak Churchill, Dışişleri Bakanı Anthony Eden[9] ve diğer İngilizlerin de kaygıları birleşti. Sonuç, AJAX'tı.

9 Bakınız, Anthony Eden'in Anıları: *Full Circle*, Houghton 1960. Birinci kitabın 9. bölümü

1946'ya dönersek, Şah İran'ın korkunç boyuttaki dış problemleriyle boğuşmanın yanında ülkesinin dikkatini içteki yapının modernleşmesi ve Batılılaşması problemine çekmeye başlamıştı. Rıza Şah tarafından kurulan devlet fabrikaları işlemez durumdaydı, bu aktiviteleri canlandırmak ve düzenlemek için yeni bir kuruluş, Endüstri ve Maden Bankası oluşturuluyordu. Bu amaçla Yedi Yıllık Plan hazırlanması için bir komite atandı.

Bu komite tarafından hazırlanan proje fazla iddialı çıktı. Program, devletin mevcut kaynakları açısından çok masraflıydı. Sonuçta İran, yeni kurulan Dünya Bankası'ndan para ve uzmanlık yardımı istedi. Banka, planı kabul etti ve bazı uzmanlarını İran'a yolladı.

On beşinci Meclis, ki seçimler kuzeyde Ruslarla çatışma yüzünden altı ay ertelenmişti, sonunda 1947 yazında oturmaya başladı. Böylelikle iki önemli problem –Sovyetler'in petrol konusundaki imtiyaz talepleri ve ülkenin ekonomik gelişme planları– aynı tencerede kaynamaya başladı.

İlki, henüz tam anlamıyla reddedilmemiş olan Sovyet isteğiydi. Meclis, Kavam'ın Ruslarla vardığı anlaşmada hüsnüniyetle davrandığına karar verdiyse de Nisan 1946'da ortak bir Rus-İran Petrol Şirketi kurmuş olan anlaşmanın geçersiz ve hükümsüz olduğunu ilan etti. Bununla beraber kuzeyde ticari petrol kaynakları olması halinde İran'ın, Sovyetler Birliği'yle bunların satışı için uzlaşacağına karar verdi.

İkinci olarak kanun tasarısının son paragrafında Meclis, dikkatini Anglo-İran Petrol Şirketi'ne çevirdi. Tasarı "Hükümetin, İran ulusunun, ister yeraltı ister yerüstü olsun ulusal kaynakları, özellikle de güneydeki petrol sahaları münasebetiyle, haklarına dokunulması halinde gerekli uzlaşmaları yapmak ve bu hakların düzenlenmesini talep etmek için adımlar atmak zorunda" olduğunu beyan ediyordu.[10]

10 Ali Asgar Samim'in *İran in the Reign of His Majesty* adlı kitabında bulunan metin. Tahran 1966, 74-75. sayfalar.

Üçüncü olarak, Dünya Bankası tarafından görevlendirilen Amerikan şirketi İran'ın karşılayabileceğinden çok daha yüksek harcamalar talep eden raporunu sunarken, rapor kesin olarak değilse de kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açığa çıkarıyordu ki İngilizlerin önemli rol oynadıkları bir banka, bir İngiliz şirketinin mal ve mülküne el koyacak bir teşebbüsü finanse etmeye yardımcı olmayacaktı. İngilizler de Ruslar gibi İran'da petrol sahnesinden dışlanıyorlardı. Asıl sorun şuydu: İran bu işe devam edebilmek için gerekli devlet tahvilini, gerekli parayı petrol geliri olmazsa nereden bulacaktı?

Karım Polly ve benim, daha birçok sefer tekrar edecek ortak ziyaretlerimizden ilkine gidişimiz tam bu günlerdeydi; 1947 yazı. Daha sonra *Araplar, Petrol ve Tarih* olarak adlandırılacak ve İran hakkında bir bölüm de içeren bir kitap hazırlamaktaydım. Hanekin sınırından geçerek arabayla Bağdat'a nasıl girdiğimizi hatırlıyorum. Kirmanşah Dağları'ndan geçişimizse gözümde daha da canlı olarak beliriyor. Sınırlar arasındaki tepeler, ovalar ve Kirmanşah'taki haydutluk hikâyeleri bizi ürkütmüştü. Arabanın tabanında, ayaklarımın arasında dolu bir tabanca vardı, ama pusuya düşürülsek pek işe yaramayacaktı herhalde. Ertesi sabah Hemedan'dan Tahran'a devam etmeden önce geceyi Kirmanşah'ta terk edilmiş bir kaymakamlıkta geçirdik. Tahran'a gittiğimiz yol, daha sonra Kirmanşah'taki albayın Şah'a yardım etmek için Ağustos 1953'te yürüyeceği yolun aynısıydı.

Böylece heyecanlı ve renkli bir ziyaret başladı. En önemlisi, Majesteleri ile ilk görüşmemdi. Şah beni Sadabad'daki sarayında kabul etti. Bende bıraktığı izlenim, Şah'ın ciddi bir genç adam olduğuydu. Esmer, narin, sırım gibi bir vücudu olan, ince ruhlu, gizli bir enerjiyle dolu bir genç adam. O zamanlar sakin bir kişiliği vardı. Şüphesiz ki bu, bir ölçüde içlerinde Amerikan Büyükelçisi George Allen'ın da bulunduğu iyi niyetli insanlardan aldığı tavsiyeler sayesindeydi. Bu insanlar İran'ın her zaman monarşiye dayanmış köklü tarihini hesaba katmayarak Şah'ı, Batı

tarzı bir demokrasiyi hemen oluşturması için sıkıştırıyorlardı. Bunun 'hemen' olamayacağını bilen Şah, olması gerektiğinden de henüz emin değildi. Elçiliklerin önerilerinin uygun çözüm olmadığı açıktı.

Şah askeri eğitim almış olmasına rağmen, görüşmemiz boyunca İran'daki en önemli cephenin sivil cephe olduğunu vurguladı. Son derece basit bir biçimde ifade etti: "İran halkı kötü beslendiği, kötü giyindiği, kötü eğitildiği sürece bir dış saldırıya karşı gerçek güvenlik sağlayamaz. Bir ordu mağlup edilebilir, ama bir ulus edilemez. Ama halk güçlü, birlik içinde ve amacına inanmış olmalı. O halde" diye devam etti, "İran'ın izlemesi gereken yol açıktır. Hükümet, serbest kamu eğitimine, serbest hastane ve kliniklere ve ekonomik düzenlemelere ilişkin bir program oluşturmak zorundadır." Şah'ın düşünceleri arasında özellikle önemli olan, İranlıların giyim ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını sağlayacak tarım ve sulama yöntemleriydi. Ama bunların yapılması için hükümeti nasıl harekete geçirecekti?

Geriye dönülüp bakılırsa, Şah'ın 1947'deki durumunun değerlendirilmesi güç, bulanık ve kesinlikten uzak olduğu görülür. Gerçek gücü ne idi? Toprak sahibi sınıf kendi çıkarları söz konusu olduğunda çok bencildi. Dini liderler, mollalar, ciddi ilişkilere girmek için yapılan her güç birliğine kuşkuyla bakıyorlardı. Aşiretler, özellikle Kaşkay aşireti, bütün partilere düşmandı ve korkuyorlardı. Karşısında bulunduğu durum göz önüne alındığında Şah'ın kendine duyduğu güven, şaşırtıcı ve çok etkileyiciydi. Kaşkaylar düşman, dini liderler kararsızdılar, ama toprak sahipleri genelde Majestelerinin desteğiyle ordu ve halkla birliktiler. Kaygı ve güvenin birbirine karıştığı duygularla Şah'a veda ettim.

Daha sonra, aynı ziyaret sırasında, Majestelerinin emriyle Merkez Bankası'nın Genel Müdürü, hükümet politikasının asıl amaçlarına ulaştıracağını umduğu Yedi Yıllık Plan'ı bir taslak olarak bana anlattı ve görüşlerini söyledi. Adamı, anlattıklarından daha etkileyici buldum. Şah'ın en ciddi problemi, becerikli

bürokratların eksikliğiydi. Benimle konuşan bankacı oldukça becerikliydi. Ama ciddi bir tartışma için gerekli bütün verileri tek başına toplayamazdı. Konuşma, güvenimi değil, kaygımı arttırdı.

Kişisel bağlılıklarımı göz önüne almamaya çalışarak 1947 yılında İran'ın politik durumunda dört esas unsur gördüğümü hatırlıyorum. Bunlardan ilki ve en önde geleni, genç Şah'ın kendisiydi. İkincisi, ordu; üçüncüsü, sivil politikacılar ve dördüncüsü de aşiretler. Politik dansta sık sık eş değiştiriliyordu ama henüz orduyu ve aşiretleri bir araya getirecek olan müzik yazılmamıştı. Hem Şah'ın hem de sivil politikacıların zevkine hitap edecek çok az nağme vardı, ama Majesteleri ordunun kendi adımlarını iyi izleyebileceğinin farkına varmıştı. Hiçbir sivil politikacı, Kavam bile, tek başına güçlü değildi. Yine de birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir federasyondular ve hükümetteki yerlerini sarsmaya çalışacak olan birine karşı güçlü bir mücadele verebilirlerdi.

Şah bilhassa önceki yıl kuzeybatıda Ruslara karşı ödün vermeyen tavrı sayesinde halkın büyük desteğine sahipti. Kontrolündeki ordu, onunla birlik oluşundan dolayı güç kazanmıştı. Gerçekten endişeye kapılan kesim ise aşiretlerdi. Bu da Bunche ve Upton'ın bana daha önce söylediklerini doğruluyordu. Aşiretler zengin, iyi silahlanmış, dinç ve kararlıydılar. Meclis'teki en güçlü ve ayrılmaz temsilciler bütünü onlardı. Aslında sayıları azdı (136 temsilciden 35'i), ama birliklerini korudukları sürece çok etkili olabilirlerdi. Güçlü merkezi hükümetler, aşiretlerin bağımsızlığını sınırlamak zorundaydı ama böyle güçlü merkezi bir hükümet nereden bulunacaktı?

Kaşkaylar'la ilk karşılaşmamı çok net hatırlıyorum. Dört Kaşkay Han'ın misafiri olarak güneydeki Şiraz'a ilk gidişimizdi. Eski Şah Rıza Pehlevi, aşiretlerin, özellikle de Kaşkay aşiretinin gücünü sınırlamak için kararlı çabalarda bulunmuştu. Silahlarını bırakmaları, köylere yerleşmeleri ve liderlerinin zorunlu olarak tutulacağı Tahran'a gelmeleri için kandırmaya çalışıyordu onları. Bazı aşiretlerde bir yere kadar amacına ulaşmıştı. Mesela Bahti-

yarî aşireti gayet güzel boyun eğmişti. Ama Şah Rıza, 1941'de İngilizler ve Ruslar tarafından tahttan indirildiğinde aşiretler yabancı orduların varlığında ve uzak bir savaşın karmaşasında hiçbir zaman sahip olmadıkları derecede silahlandılar. Sonuç, yok olan bir hayat tarzı olmanın çok uzağındaydı. Şah'ın yönetimi sırasında kaybettikleri gücü yeniden kazanmışlardı. Kaşkaylar özellikle vahşi savaşçılar olarak bilinirlerdi; kuşkusuz usta politikacıydılar. Yıllarca İngilizlerden nefret etmişlerdi. Amerikalılara tam güvenmiyorlardı ama umutluydular. Almanlar en azından şimdilik, konu dışındaydılar. Ruslarsa gerçekten şüpheliydiler. AJAX günleri süresince çiçek açacak ittifakı o zamandan görebilmek pek mümkün değildi.

Karım Polly ve ben Şiraz'da Kaşkay aşiretinin hükümdarları olan dört kardeşin en genci Hüsrev Han tarafından ağırlandık. Kaşkayların o zamanlardaki konak-karargâhı, sonradan Şah'ın Şiraz'daki sarayı olacaktı. Hüsrev Han'la güzel, dinlendirici, serin bir odada havuzun başında oturduk. Su odanın bir ucundaki fıskiyeden boşalıyor ve odanın tabanındaki mermer bir kanaldan geçip dışarıya, bahçeye akıyordu. Pencerelerden görülen yeşil çimenlerin ve uzun servilerin manzarası gözümüzü ve ruhumuzu dinlendiriyordu.

Artık gün serinlemişti, bahçede yürüyebiliyor, dünyadaki en uzun serviler olduğu söylenen ağaçlara hayran kalıyor ve güllere, çiçeklere, mermer havuzların yanı başında pek çoğu büyüyen hüsnüyusuf çiçeklerine bakıyorduk. Sarayın dış duvarlarını süsleyen renkli mozaikleri, oymaları inceliyorduk. Gururlu krallar gibi yürüyen aslan heykelleri, bize eski tarih kitaplarındaki, binlerce yıl önceye ait Muhteşem Cyrus ve Darius saltanatlarının resimlerini hatırlatıyordu. Hâlâ dünyadaki en güzel ve en etkileyici görünümlerden biri olan imparatorluk başkenti Persepolis'in sadece birkaç mil uzağındaydık. Persepolis'in sütunları kumun üzerinde dimdiktir ve kudretle yükselir; yarı kabartmalarda imparatorlar aslanlarla ya da tek boynuzlu tuhaf canavarlarla ölüm-

cül dövüşler yaparken çizilmişlerdir. Sonradan bu hayali hayvanların mitolojik tek boynuz olabileceğini düşündüm. Şimdi ise antilop olduklarından ve gerçekte birbirine paralel olan iki boynuzun yarı kabartmalarda tekmiş gibi göründüğünden kuşkulanıyorum. Diğer heykeller, kralları, Yunanistan'dan Habeşistan'a, hatta Çathay'a dek fethedilmiş toprakların krallarının hürmet nişanelerini kabul ederken gösterirler. Bu ilk ziyaretimden sonra Persepolis'e defalarca gittim ve her seferinde beni etkiledi. Pers saltanatının 2500. yılında, 1971'de orada yapılan kutlamalar dehşet verici ve muhteşemdi.

Şiraz eskiden beri hoş hayatı, zarif gümüşleri, şarapları, gülleri ve nükteleriyle tanınmıştır. Ev sahibimiz Hüsrev Han tam anlamıyla oraya ait görünüyordu. Kısa boylu, fakat sağlam yapılı, güleryüzlü, biraz Amerika'nın kolejli gençlerine, biraz futbol oyuncularına benzeyen genç bir adamdı. Mavi kruvaze bir takım giymişti. Bize buz gibi biralar ikram etti ve gülümseyerek sordu: "Göçebe aşiret hayatıyla iyi bir tanışma değil mi? Buranın Kaşkay aşiretinin karargâhı olduğunu düşünebilir miydiniz?"

Cevap tabii ki "Hayır"dı.

Göçebeleri düşündüğümüz zaman aklımıza gelen hep kara yün çadırlar, yıldızsız bir gökyüzü boyunca çıplak siluetler halinde uzanmış hörgüçlü develer, yiyecek ot bulmak için oradan oraya giden koyun ve keçi sürüleridir. Aynı zamanda kaybolmaya yüz tutmuş bir yaşam biçimi; tıpkı Kızılderililer ve buffaloların ülkemizde yok olduğu gibi; düşününüz... Bu o zamanlar için doğru sayılmazdı. Ama göçebelerin sayısı giderek azalıyordu. Çoğu artık yerleşik hayata geçmeye zorlanıyordu. Irak'ın, Suudi Arabistan'ın ve İran'ın kendisinin geniş petrol alanlarında göçebelere sabit işler veriliyordu. Hükümet aşiretleri yerleşik, ulusal bir hayata geçirmek için düzenli bir çaba sarf ediyordu. İyileştirilmiş tarım yöntemleri ve iddialı sulama projeleri geliştiriliyordu; böylece kıt ürünü birkaç aileyi geçindirmeye ancak yeter topraklar,

yüzlerce hatta binlerce sakini besleyebilecekti. Ama göçebeler, özellikle de Kaşkay aşireti bunu kolay kolay kabullenmiyordu.

Hüsrev Han önce kardeşleri Muhammed Hüseyin Han ve Melik Mansur Han'ın Nazilere oynadıkları çok zarif ve kurnazca bir oyundan bahsetti. 1939'da ikisi Berlin'de okuyorlarmış. Naziler için çalışan bir İranlı, Melik Mansur'a yaklaşmış ve onu İran'da Şah karşıtı bir hareketi desteklemesi için sıkıştırmış. Mansur, yardım etmeye hevesli görünmüş ve en büyük ağabeyi Nasır Han'ın yardımını temin etmeyi önermiş. Nasır Han, Ebvehr'i para ve silahça desteklendiği takdirde Mihver'e en güçlü desteği sağlayabileceğine ikna etmiş. Böylece Ebvehr beş Alman ile bir İranlı irtibat subayından –ki adı Fahd imiş- oluşan gizli bir görev grubu oluşturmuş. Fahd, Melik Mansur tarafından seçilmiş ve gruba verilen resmi mesajlara ek olarak Nasır Han'a gizli ve bunların aksi mesajlar taşımış. Grup aynı zamanda silahlar ve patlayıcılar dışında 100.000 dolar almış.

Paraşütle Güney İran'a bırakıldıklarında hedeflerinden biraz uzağa düşmüşler. Yine de Kaşkay aşiretine varmayı başarmışlar. Orada Fahd'ın dışında hepsi kötü bir sürprizle karşılaşmışlar. Nasır Han 100.000 dolar da dâhil olmak üzere silah ve teçhizatlarına el koymuş. Sonra da Şiraz'daki İngiliz konsolosuna yakalandıklarını haber vermiş ve onları kardeşlerinin güvenliğini garanti altına almak için rehin tutacağını söylemiş. Bu arada Melik Mansur, ileri üs olarak İstanbul'a gitmesine izin vermeleri için Almanları ikna etmiş. Oradan da Tahran'a geçmenin bir yolunu bulmuş.

Alman ajanları, yakalanmamak için intihar eden liderleri dışında sonradan İngilizler lehine dönmüşler. Almanlar dışında herkes bu olaydan kârlı çıkmış.

1946 Ekim'inde aşiretler ve İran ordusu arasında çatışma olmuştu. Kaşkaylar 2000 askerin yanında hafif toplar ve tanklar ele geçirmişlerdi. Aşiretler tank ve top kullanma konusunda eğitimsiz olduklarından her şeyi Tahran'a geri gönderdiler. Tahran'da-

ki Amerikan Askeri Ataşesi Yardımcısı dostum Alex Gagarine muharebeyi izlemek ve Washington'a rapor etmek üzere görevlendirilmişti. Hem Kaşkay aşireti hem de ordu iyi bir izlenim bırakmak için Alex'e geçiş izni verdiler. Alex, üzerine Amerikan bayrağı dikili bir jiple cepheye hareket etti. Ordu problem yaratmadı ve geçmesine izin verdi, ama askersiz bölgede Kaşkay aşiretiyle güç birliği yapan bir aşiretten adamlar, Alex'e ateş açtılar ve jipini takip ettiler- Alex ateşe karşılık vererek bir atı öldürdü ve takibi önledi. Bunun üzerine *Reuter* ajansı Amerikan kuvvetlerinin "bir meydan savaşında yirmiye yakın aşiret mensubunu temizlediğini" bildirdi.

Daha sonra, bu nezaketsiz davranış kendisine bildirildiğinde Hüsrev Han'ın memnuniyetsizliğini, suçlu aşirete gidip reislerini öldürerek ifade ettiği söylenir. Ona bunun doğru olup olmadığını sorduğumda güldü ve omuzlarını silkti. Başka bir karşılık vermedi.

Geri dönerken otomobille yolculuk ettiğimiz için İsfahan'da durabildik. Bu Polly'nin İsfahan'a ilk gelişiydi, yanımdaki gazeteci İsfahan hakkında epeyce bilgi verdi. Başkente vardığımızda çok şey öğrenmiştik.

Başkentte Alex Gagarine bizi daha sonraları Ardeşir Zahidi olduğunu düşündüğüm iri yarı bir gençle tanıştırdı. Aslında Ardeşir, Salt Lake City'de yüksekokula gittiği Amerika'dan daha sonraki bir tarihe kadar dönmemişti. O sırada Teknik Yardım Programının başında bulunan Bill Warne'in yönetiminde Tahran'da çalışıyordu. Alex'in bize tanıştırdığı genç adam, sanırım Cihangir Han'dı, onu o zamandan beri görmedim.

Polly ve ben İran'dan ayrılmadan önce Hazar Denizi kıyısında da bir yolculuk yaptık ama esas olarak ziyaretimiz tamamlanmıştı. Ülkeyi terk ederken düşüncelerim Merkez Bankası Genel Müdürü'yle ve yönetimi eleştiren genç bir adamla yaptığım konuşmalara geri dönüyordu.

Genel Müdür "plan"lardan bıkmıştı. Çok fazla plan yapılmış-

tı. "Nasıl harekete geçilebilir?" diye sormuş ve kendi sorusuna "Ancak şimdiki hükümeti ve yönetici sınıfı son raddesine kadar temizleyerek" diye cevap vermişti. Bunun nasıl yapılabileceğini merak ediyordum. "Önce" dedi, "Şimdi hâkim olan takımı satın alırsınız. Peki bunu yapacak parayı nereden bulacaksınız? İkinci olarak, hâkim gruptan on, on beş ya da uygun sayıda adamı suç işlemelerini sağlayarak ibret için asarsın. Ama şimdiki hükümetten bunu yapabilecek kararlılığa kim sahip?" Bu üçüncü sorunun cevabı ona göre olumsuzdu. Bu yüzden tek çözümü devrim olarak görüyordu.

Bana göre dördüncü bir soru daha vardı: Kimlerin devrimi? Ben İran'da dış, (herhalde Rus) destek görmeden başarılı bir devrim yapabilecek gücü, programı, tahrik ediciliği ve istikrarı birleştirmiş bir grup göremiyordum.

Ama bu değerlendirmeyi yapan herkes, ülkenin önemli bir şahsiyetini unutuyordu: Bu, Şah'tı, Majesteleri Şehinşah devrimi yaratacak ve yönlendirecekti.

Bunu başarıyla yaptı da...

Dördüncü Bölüm

"Kâğıtları karıştıran, onları kesenle bir değildir
ve yapılan bir iş, verilen iki söze bedeldir."
Miguel de Cervantes Saavedra
(d. 1616)

Düşüncelerimin geçmişe yolculuğu, Paris'e varışımızla kesildi. Geceyi havaalanı yakınlarındaki bir otelde geçirip Beyrut'a daha kısa sürede ulaşmak için –Pan American'dan Air France'a- aktarma yapmam gerekliydi. Ertesi sabah tekrar göğe yükselince anılarımı gözden geçirmeye devam ettim.

Bu dönem, AJAX'ın en önemli ajanları olabilecek adamlarla ilişki kurmamızla sonuçlanabilirdi. 1950'de onları "Baharın müjdecileri" olarak görmemiştim ve bizim henüz düşünemediğimiz bir girişimde yer alacaklarını çok zor tahmin edebilirdim. Doğal olarak büyük fark attılar: Ne olması gerektiğini belirleyecek öngörü ve yetenek onlardaydı. Şimdi düşününce sadece lakaplarını hatırlıyorum: Boscoe Kardeşler.

Parlamentodaki krizde Demokratik Parti'nin bölünmüşlüğünü gideremeyen Kavam, uzun süren yönetimini ve Başkanlığını Aralık 1947'de sunduğu istifayla sona erdirdi. Şah ise Azerbaycan ör-

neği ve bu yaşlı adamın Moskova ziyareti henüz tazeyken bu istifayı memnuniyetle kabul etti. Bundan sonra çoğunun isimlerini bile tamamıyla unuttuğum birçok Başbakan geldi geçti. Bu arada Şah'ın kendisi de ekonomik gelişmeyle meşguldü. Meclis, ulusal amaçları yerine getirme görevine sahip Planlama Teşkilatı'nın kurulmasının ardından gelen yedi yıllık planı kabul etti. Bu, Şah'ın İran'ı hızla endüstrileştirmek üzere ciddi bir süreklilik arz eden çabalarının ilkiydi. Amaçları arasında yaygın taşımacılık ve haberleşme, elektrik gücü, sulama, kamu sağlığı, eğitimin geliştirilmesi, yeni endüstri kollarının organizasyonu vardı. Ancak çok daha önemli olan, İran'ın yeraltı mineral kaynaklarının büyük ölçekli kullanımıydı. Amaçlanan planın hiç yürümediğini anımsayınca hoşnutsuzca gülümsüyorum. Dış mali destek gerekiyordu ve bu sağlanamamıştı. Zaten birkaç yıl sonra da askıya alındı. AJAX Projesi başarılı olursa, belki tekrar başlanılabilirdi.

Bu arada Ruslar Azerbaycan'daki başarısızlıkları yüzünden petrol konusundaki umutlarından vazgeçmişlerdi. Hâlâ vakit kazanmaya çalışıyorlardı, fakat sadece geçici bir süre için. Bu "geçici süre" esnasında Şah ülkesinin temel ekonomik ve politik odak noktaları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak için işe koyulmuştu. Silahlı Kuvvetler tamamıyla onundu. Ancak halk, genelde gerçek bir ittifaka yanaşmıyordu. Şah'a sadıktılar ve geçmişin mirasından gurur duyuyorlardı. Lakin bu mirasta ortak bir anlaşma yoktu. Halkın çoğunluğunun okuma yazması yoktu. Dahası, bu eğitimsizlik, diğer diller için de geçerliydi. Bu yüzden eğitim ve özellikle de Farsçanın okunup yazılması, yeni bir ülkenin inşasında ilk ve temel zorunluluktu.

İkinci koşul, ekonomik kaynak olan petroldü. Sokaktaki biri bile petrolün ne denli bol ve ne denli büyük bir zenginlik kaynağı olduğunu söyleyebilirdi. Fakat maalesef petrol, İranlıların elinde değildi. Petrol alanları İran'ın değil, İngiliz çıkarlarına çalışan bir İngiliz şirketinin elindeydi ve üretimi onlar gerçekleştirmekteydiler. Bu, Şah'ın yüzleştirmesi gereken bir gerçekti.

Bu yüzden 1948 baharında başlayan İran ve Anglo-İran Petrol Şirketi arasındaki görüşmeler çok ciddi meseleler üzerinde geçecekti. İngiliz yönetici N. A. Gass, Tahran'a vardığında şirketin, 1933 anlaşmasında yapılacak kapsamlı bir revizyondan yana olmadığını belirtmişti. Bununla birlikte şirket, eğer varsa İranlılar tarafından önerilecek her türlü anlaşma ihtimalini görüşmeye yine de hazırdı. İranlı görüşmeci Hakimi, müzakerelere yeterince hazırlıklı gitmemişti, Gass ise oldukça inatçıydı. Görüşmeler sonuçsuz kaldı. Şah ve Musaddık ayrı ayrı fakat tam da aynı nedenlerden dolayı çok kızgındılar. Sonuçta 1948 yılının 8 Haziran'ında Hakimi istifa etti. Onun takipçileri de daha iyisini gerçekleştiremediler. Gass tekrar Tahran'a geldi, fakat onun durumu pek az değişmişken İran'da Meşrutiyetçilerin ılımlı yaklaşımını terör ve şiddet lehine safdışı bırakan yeni güçler ortaya çıkmıştı. Ramiz Senghi gözlemlerinde "bu güçlerin ortaya çıkışları, suikast silahının oy sandığından daha çok kullanıldığı bir döneme yol gösterdi"[11] der.

Bu şiddet bazen inanılmaz bir biçimde pek çok yana yönelikti. Şah, lider olarak açıkça artan kabulü ve olumlu görüntüsüyle aşırı uçların özel saldırısı altındaydı; Fanatik Said Nevab Safavi'nin kontrolünde küçük bir parti olan Fedayun-u İslam ve önce önemsiz bir oportünist olan Şems Kanatabadi'nin yönetimindeyken daha sonra oldukça tereddüt yaratan bir kişi olan Ayetullah Molla Mustafa Kaşani'nin önderliğine geçen İslam Mücahidleri gibi. Her iki grup da mollaların ve din öğrencilerinin –ki her ikisinin destekçileri arasında şehir işçilerinin daha batılı üyeleri de vardı- desteğiyle yaşamaktaydı. Şah'ın ülkenin modernizasyonuna ve eğitim ve teknolojinin geliştirilmesine yönelik girişimleri bu gruplarda nefret ve hayal kırıklığı yaratmıştı. Daha sonraları komünist Tudeh, Musaddık aracılığıyla güç kazandıkça bu "dinci" unsurlar epeyce güç kaybettiler. Artık Şah'a yönelik mu-

11 Aryamehr: *The Shah of Iran*, Londra: Transorent 1968, s. 159

halefetin lideri değillerdi. Sonuçta hiçbir tarafa bağlı olmayan üçüncü parti haline geldiler. Şimdi, yani 1953'te ise biz tekrar onların desteğini sağlamaya çabalıyorduk. Sakınarak pazarlık etmeye çalıştılar. Biz de kesinlikle, bulabildiğimiz kadar çok yardım istiyorduk. Ben şahsen onlar için harcanacak zamana, çıkacak dertlere ve onlar için büyük öneme sahip olan paraya değmeyeceğini düşünüyordum. Böylece yola onlarsız devam etmeye karar verdik. Onlar da Şah'a kendilerine muhtaç olduğunu anlatacak –ve bir daha geri dönmeyecek olan- fırsatı kaçırmışlardı. Sonuç ne olursa olsun, 1949 ve 1950'de kendine yöneltilen düşmanlık ve saldırıları unutmak, Şah için de zordu.

Mollaların nefreti ise felaketle manşetlere yükseldi. 4 Şubat 1949'da Şah, Tahran Üniversitesi'nde bir törene katılmıştı. Yıllık kutlama günü için öğrencilere hitaben bir konuşma yapacaktı ve resmi toplantıların çoğunda olduğu gibi gene üniformalıydı. Kendisi olayı çok canlı hatırlar; bana da birçok kez anlatmıştır:

"Arabadan indiğimde böyle bir şeyi beklemiyordum, sadece ne söylemem gerektiğini düşünüyordum. İlk duyduğum, bir el silah sesiydi. Ardından üç el daha... İlk üçü, şapkama isabet etti. Üniformalıydım, siperlikli bir şapka giymiştim, şapka siperliğin üzerine doğru yükseliyordu. Bu atışlar mucize kabilinden bana isabet etmeden geçti gitti. Dördüncü ise gene mucizevi şekilde yanağımdan girip burnumun altından, üst dudağımdan çıkıp gitti. Neden anlamıyorum.

Bu sırada beni öldürmeye çalışan adamı tespit etmiştim. İki metre kadar ötemdeydi, silahını tam kalbime doğrultmuştu. Ne yapabilirdim ki?"

Şunu belirtmem gerek, tüm hayatı boyunca Şah'ın cesareti ve kader anlayışı kayda değecek kadar gelişkin idi.

Kendi ifadesiyle: "Suikastçı olabilecek kişiyle ben, silah sesiyle dağılan kalabalıktan ayrılmıştık. Çok net bir atış alanı vardı. Böylesine yakın bir mesafeden nasıl tekrar kaçırabilirdi?

Ne yapabilirdim? Üstüne atlamak? Ama yaklaştıkça daha büyük hedef teşkil ederdim. Kaçsam o zaman da arkadan vururdu. O yüzden şaşırtıcı hareketlere başladım; gölge dansı denebilecek, hedef şaşırtma denebilecek hareketler yaptım. Tekrar ateş etti ve omzumdan vurdu. Derken, Tanrı'ya şükür, silahı tutukluk yaptı. Sonuncu kez kaçmazdı çünkü. Garip ama hoşnutsuz olmayan bir duyguya kapıldım; olayın tümünü yaşamış olmanın duygusu.

Daha sonra ne olduğunu da çok net hatırlıyorum. Adam doğal olarak kaçmaya çalıştı. Silahı bıraktı ve koşmaya başladı. Genç subaylarımdan birkaçı iyi atıcıydılar ve maalesef onu öldürdüler. Sorgulanması çok faydalı olabilirdi oysa.

Şüpheli biri olduğu kesin. Birçok dinci fanatikle ve aşırı tutucularla arkadaş olduğunu bulduk. Fakat küçük dairesinde –buna daire denirse- Tudeh Komünist Partisi'nin yayınları da vardı. Ve çok ilginçtir, metresi, İngiliz Büyükelçiliği bahçıvanının kız kardeşiydi. Ama bunun önemli olduğunu sanmıyorum.

Boğazlanmış genç bir boğa gibi kan kaybediyordum. (Amerika'da "sişlenmiş domuz gibi deriz ama Müslümanlar domuzu murdar olarak görürler) Benim isteğim, konuşmayı yapmaktı fakat protokoldekiler buna izin vermediler ve hastaneye götürüldüm. Orada radyodan halkıma Tanrı'nın inayetiyle hâlâ hayatta olduğumu söyleme fırsatım oldu. Suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı."

Bu arada İran Büyükelçimiz John Wiley, teatide bulunmak için ülkeye geri dönmüştü. Dışişleri Bakanı Washington'a suikastçının fanatik bir İslami grubun, Perçem-i İslam'ın üyesi olduğunu bildirmişti. Perçem-i İslam, teşhis edemediğim bir gruptu, fakat adı Nasır Fakrara olan saldırganın basın kartını taşıdığı aynı isimli bir gazete de vardı. İranlı arkadaşlar, Fedayun-u İslam'la işbirliği yapıldığı konusunda bazı kanıtlar olduğunu söylemişlerdi. Şah'ın bahsettiği başka bir bağlantı, Tudeh'le ilgiliydi.

Şah'ın ilahi koruma hakkında başka belirtilerden bahsettiğini de hatırlıyorum. Çocukken arkasında uşakla beraber ata binermiş. Bir keresinde dağlık bir arazideki eğitimden dönerken at

tökezlemiş. Genç prens, dağın tepesinden yerdeki keskin kayalara savrulup düşmüş. "İlahi Güçler" onu paramparça olmaktan kurtarmış. Diğer bir olay da, nedeni anlaşılamayan şiddetli bir hummaya yakalanması. İmam Ali, rüyasında görünüp ona bir tas yulaf çorbası vermiş. Muhammed Rıza Pehlevi bunu içmiş ve uyandığında hiçbir şeyi kalmamış.

Diğer bir dramatik olay da üniversitenin dışındaki suikast girişiminden çok sonra gerçekleşti. Şah, 1949 baharında İsfahan yakınlarındaki sulama baraj alanını teftiş etmek için Tahran'ın güneyine uçmuştu. Dönüşte her zamanki gibi uçağı kendi kullandı, tek motorlu uçakta yanında sadece bölgenin askeri komutanı vardı. Kalkıştan on dakika sonra güvenli iniş için bölgeden çok uzaklaşmışken motor sustu. Tek alternatif, altlarındaki dağlık araziye zorunlu iniş yapmaktı. Böyle bir felaket kesin ölümü getirecek gibi göründüğü halde Şah uçağı salimen ve ustaca indirmeyi başardı.

Otobiyografisinde kazayı şu sakin sözleriyle kaydeder:

"Her pilotun bildiği gibi uçağın, altına indiğinde kontrolünü kaybettiği bir hız vardır. Motor susmuşken ne hızı ayarlayabilirdim ne de ufak vadinin dar koridorunda manevra yapabilirdim; yapılacak tek şey, öyle veya böyle hızı korumaktı. Çarpmadan tam önce önümüzdeki kaya engeline burundan çarpmayı önlemek için uçağın burnunu kaldırmak amacıyla levyeye asıldım. Uçağın engeli aşmak için kıtı kıtına yeterli hızı vardı ve biraz ötemizdeki büyük kayayı geçemezdi. Çarptığımızda alt taşıyıcı kısım tamamen koptu, fakat bu, hızı azaltmamıza yardım etti. Uçak kayalarla kaplı zeminde gövde üzerinde kaymaya başladı. Birkaç saniye sonra da pervane büyük bir kayaya çarptı. Bu sayede uçak yavaş bir takla attı ve gövde baş aşağı durdu. Ufak tefek sıyrıklar dışında sapasağlamdık.

O dar geçit sadece şans mıydı yoksa biri bize yardım mı etmişti?"[12]

12 *Mission for My Country*, s. 56.

Şubat ayındaki suikast girişiminin Şah'ın hayatındaki bir etkisi de onun yokluğunun tüm ülkede anarşi yaratacağı sonucunun anlaşılması idi. Hükümetin tepkisi Tudeh'i yasa dışı ilan etmek ve sağ kanat fanatikleri için –ki bu Ayetullah Kaşani'yi de kapsıyordu- tutuklama emri çıkarmak oldu. Kavam bile -Şah onun lehine araya girdiyse de- yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Meclis, yarısı Şah tarafından atanacak, diğer yarısı da seçimle belirlenecek bir senatoyu yetkilendirmek amacıyla anayasal mekanizmaları harekete geçirdi. (O zamana kadar Meclis, tek parlamenter kuruluştu) Meclis aynı zamanda anayasada bazı temel değişikliklere gerek duyulduğuna karar verdi ve Anayasa Danışma Meclisi'ni topladı. Bu, 8 Mayıs 1949 tarihinde Şah'a Meclis'in her iki kamarasını da feshetme gücü verdi; buna ek olarak, İslam'ı ve monarşinin otoritesini ilgilendiren maddeler dışında anayasada düzeltmeler yapılmasına da olanak sağladı.

Tam bu noktada Şah yedi yıllık planı uygulamaya koymak için destek kazanma umuduyla Birleşik Devletler'e yapacağı ziyaretten vazgeçti. 1949 Kasım'ındaki resmi ziyaretlerinde Acheson, Dean'ın (Dean o sıralar Dışişleri Bakanı idi) "Anderson House'da Şah için verilen en neşeli yemeklerden biriydi" dediği yemeği vermişti.[13]

Şah, Kongre'nin İran'daki rejimle karşılaştırmaya eğilim duyduğu Çin'deki Çang-Kay-Şek rejiminin çöküşünden etkilendiğini fark etmişti. İran ikna edici bir istikrar tablosu, hatta sağlam bir liderlik bile gösterememişti. İran'a döndüğünde iradeli bir hükümet reformu ve etkinliği için kampanya açtı. Yozlaşmış memurlar işten atıldı ve yozlaşmaya karşı bir kampanya başlatıldı. Toprak reformu için planlar hazırlandı, ancak atılan tek adım, Şah'ın 1950 başlarında çıkardığı fermanla kraliyet topraklarının dağıtılması oldu.

13 Acheson, op. S. 502.

Şah, Washington'un İran'a yaklaşım biçiminden acı bir şekilde hayal kırıklığına uğramıştı. Bu rencide oluşu tazmin etmek ve Batı'ya isterse gerektiğinde yardım için onların (ve kendisinin) düşmanlarına dönebileceğini göstermek amacı ile Ruslarla 20 milyon dolarlık bir ticaret anlaşması imzaladı. Bunun üzerine Washington bir girişimde daha bulundu ve 1950 baharında, Yunanistan'daki en başarılı büyükelçilerden biri olan Henry Grady İran'a gönderildi. İran'daki Birleşik Devletler Büyükelçiliği temelli bir yardım programı için baskı yapıyordu. Ancak Acheson'ın belirttiği gibi: *"Yine beceremedik, bir yıl boyunca Dışişleri ve bölgedekiler mali yardım topunu birbirlerine atıp durdular. Kararlılığımız ve irademiz yoktu; Atina'dan kalmış bir alışkanlıktan çok çektik; büyük mali kaynaklar temelinde düşündük ve sonuçta hem Şah hem de elçilik, var olan fonları küçümsedi. Hiçbir şey yapılamadı ve güven kırıklığı doğdu. 1950 sonbaharına doğru sabırlar tükenmişti."*[14]

Dünya Bankası ve ABD Export-Import Bankası tarafından önerilen krediler hem İran Hükümeti hem de ABD Büyükelçiliği tarafından sadaka olarak görülerek reddedildi. Grady psikolojik etki yaratsın diye 100 milyon dolarlık bir paket istedi ancak Bakanlık'ta yeterli fon yoktu, borç veren kuruluşlarsa bir petrol anlaşması olmadan İran'ı "iyi bir risk bölgesi" olarak görmüyorlardı.[15]

Bu esnada Gass ve Anglo-İran Petrol Şirketi arasındaki görüşmeler yılın birinci yarısı boyunca devam etti. 1950 Temmuz'unda Gass ve Maliye Bakanı Goldstey, imtiyazları ton başına dört şiling'den altı şiling'e yükselten ve halen biriken kredileri de kapsayan yirmi üç milyon poundluk acil ödeme anlaşması imzaladılar. Ancak bu haber sızdırıldı ve halktan güçlü bir muhalefet gördü. Karşı çıkışı Tudeh ve Musaddık yönlendiriyordu. 7 Ağustos'ta, Meclis'in on beşinci dönemi kapandığında hiçbir şey be-

14 Acheson, op. Cilt., s. 502

15 age

lirgin değildi. Yeni seçimler için hazırlıklar karışıklık içinde başladı. Gelecek üç yıl içindeki savaş alanı belli olmuştu.

Şah ve Musaddık bu konuda siyasi açıdan gittikçe yakınlaşmışlardı. Amaçları aynıydı: Kendi petrolünden adil hak almak için İran'ın kararlı davranması. Diğer konular üzerinde ise temelden ayrılıyorlardı. Şah, realizm, liderlik ve planlama yönünden gelişkindi. Musaddık ise huysuz ve yaşlı bir köylü gibiydi; gerçeğin ve sorumluluğun kenarında dolaşıyor, ancak tüm sorunları kendi duygusal bakış açısıyla yargılıyordu. İktidar olacağı günler ise hızla yaklaşıyordu.

Yeni Meclis 1950 Şubat'ında toplandı, Başbakan Said halkın, Meclis'in ve Şah'ın Gass-Goldstein anlaşmasına muhalefetini bildiğinden bu konuda ciddi bir savunmada bulunmadı, 22 Mart'ta istifa etti. Onun yerini Ali Mansur'un alması kararlaştırıldı. Sokaklarda ise ajitatörler "hemen millileştirme" çağrısında bulunmaktaydılar. Ali Mansur bunu kabule yanaşmadı. Haziran'da görevden düşürüldü ve yerine General Hacı Ali Razmarah geldi. Razmarah mahalli hükümetleri güçlendirme teklifiyle Meclis'i geriletmeye çalıştı. Ancak Meclis gerilemedi. Kasım ayında hükümetin petrol konusundaki kararlarının onaylanmaması karara bağlandı. Sonuçta öneri toptan reddedildi. Bu sonuç, yabancı düşmanlığını kışkırttı ve Razmarah'ın lanetlenmesine yol açtı. Bundan sonra da Musaddık, tüm İran petrol endüstrisinin millileştirilmesini talep etti.

Bu süre boyunca Kore'deki savaş nedeniyle Merkezi Haberalma Teşkilatı'nda görev yapmak üzere geri çağırılmıştım. Diğer taraftan Boscoe Kardeşler benim "Baharın Müjdecileri" dediğim yaklaşımlarını ortaya koydular. Seçtikleri hedef, 1944 başlarında tanıdığım, OSS'in iki kolundan biri olan Roger Black'ti. Roger titiz, Don Kişotvari, Farsçayı akıcı konuşan, fikirlerinde inatçı bir profesördü. Onun gizli teşkilat üyesi olmasından şüphe duymak normal bir şeydi. İran ve İran halkı hakkında teşkilattan herhangi birinin bildiğinden –ve belki de bileceğinden- çok da-

ha fazla şey biliyordu. Lakin kendine özgü keşfedilmez bir mantığı vardı; biz ne düşünürsek düşünelim o her şeyi kendi üslubunda yapardı. Sonunda Roger'ın bizim gücümüzün dışına çıktığına karar verdik. Yine de dostane temasımız sürüyor, o da bizden hiçbir şey istemeksizin bize her çeşit fantastik, ancak alakasız bilgi kırıntılarını veriyordu: kaymakamlar ve kahvehaneler hakkında bilgiler, -ki bunlar dini merkezler olan Kum ve İsfahan arasında yer alıyordu- Kipling'in *Kim* romanındaki Mahbub Ali'yi anımsatan, İran'ın doğusundaki dağlarda ve çöllerde gezginlik yapan sakallı tipler ve aralarında yaşadığı, fakültelerde doğup gelişen entrikalar, okullar ve devrimciler hakkında bilgiler... Verdiği tüm bilgileri ciddiye alamıyorduk, ancak bunlar bize çok ilginç ve eğlenceli geliyordu. Boscoe Kardeşlerin Profesör Roger'ın CIA ile birlikte çalıştığını düşündüklerini öğrenmek önceleri bana çok şaşırtıcı gelmişti. Daha sonraları, açıkça CIA bağlantıları olduğuna emin olduklarını anladım.

Aslında, Roger'ın fazla inceleme yapmaksızın onları yetkili temsilcime havale etmesi bizim için büyük şanstı. Roger hâlâ anlamadığım nedenlerden dolayı güçlü bir Dr. Musaddık taraftarıydı. Belki de bu yaşlı adam, kendisinin ikincil özelliklerinin onunkilerle benzeşmesi yüzünden Musaddık'ı sempatik buluyordu. Tüm bunların dışında, her ikisi de boş, inatçı ve baskındılar. Musaddık bunlarla kalsaydı ne beni ne de Boccoe kardeşleri endişelendirecekti.

Her şey böyleyken George Cuvier, bu iki kardeşi Roger'dan çok daha ilginç buluyordu. Bu dönem 1950 sonlarına rastlar. İran'a sık sık yaptığım ziyaretlerden birindeydim. Beni onlarla şehrin eteklerinde "güvenlikli evler"imizden[16] birinde tanıştırdı. Kardeşler sessiz, işbilir, etkileyici tiplerdi; biri yapılı, güçlü kuvvetli, esmer bir avukat, diğeri ise genç, o da esmer fakat daha kı-

16 Teşkilat dışı Amerikalıların ya da İranlıların giremediği gizli buluşma yerleri.

sa, ince ve daha konuşkan, genç görünüşlü (yirmi yaşlarında) çekirdekten yetişme bir gazeteciydi.

Lafı gevelemenin anlamı yoktu, doğrudan konuya girdiler. Musaddık henüz iktidarda değildi ancak bunun bir an meselesi olduğunu düşünüyorlardı, vakit çok azdı. Musaddık'ın, arkalarında Ruslar olmak üzere muhtemelen isyancı mollalar ve Tudeh'le tehlikeli bir ittifaka girdiğini tahmin ediyorlardı. Gördükleri hiç hoşlarına gitmemişti (benim de) ve Şah'a destek sağlamak için Amerika'nın yardımını istiyorlardı. Kehanet gücüm onlarınki kadar değildi. Söylediklerinden daha fazlasıyla ilgileniyordum, çünkü birinden gizli bir eğitim gördükleri halde bunu kimden aldıklarını söylemeyebilirlerdi.

Ayrıca üyelerini açık etmedikleri bir örgütten destek aldıklarını ileri sürdüler. Her neyse, onlardan o kadar etkilenmiştim ki yeteneklerini tamamıyla deneyip değerlendirebilmek için onlara bir Amerika seyahati ayarladım. Biri İran'da yokluğunu mazur gösterecek iş ilişkileri yüzünden Almanya yoluyla, diğeri (gazeteci) ise kendi gazetesiyle ilgili bir işle meşgul görünebilecek şekilde Fransa üzerinden hareket edecekti. İki ay içinde Washington'da buluşacaktık. O zamana kadar da Musaddık'ın ne olduğu daha açık belli olabilecekti.

Birleşik Devletler'e varmalarının ardından, yapmaya söz verdikleri iş için gerekli nitelikleri taşıyıp taşımadıklarını tespit etmek üzere ciddi bir sorgulama ve doğrulama sürecine girdik. Ne olduklarını anlamamıza yardımcı olacak tüm testleri yaptık, yapılacak tüm işleri verdik. Daha önceki örgütleri ve destek kaynakları üzerine sorularımızı cevaplayamayacaklarını söylediler. Onları tanıma sürecinde güvenilirliklerinden ve değerlerinden emin olabileceğimizi, ancak şüpheci olmamızı zorunlu kılan üstlerimize bağlı olduğumuzu izah ettik. Geçmişlerinden ve şimdiki yeteneklerinden emin olmadıkça Merkezi Haberalma Başkanı'nı onlar konusunda nasıl ikna edebilirdik? Gülümseyip omuz silkti-

ler; bu onlara göre bizim sorunumuzdu ve çözüp çözmemek bize kalmıştı.

Öyle de yaptık. Önce Allen Dulles'a, sonra da onunla birlikte Beadle Smith'e gidip hikâyeyi anlattım. Ne Allen'ın ne de Beadle'ın adını bile duymadıkları Roger Black'le neden ilgilendiklerini, Cuvier ve benim neden onlardan etkilendiğimizi ve son olarak bazı sorularımızı cevaplamayı reddettikleri halde yapabileceklerine söz verdikleri işte başarılı olacakları konusunda onlara güven duyduğumu anlattım. Sonunda Boscoe Kardeşlerin Şah'a duydukları bağlılığa ve Musaddık'a yönelik nefretlerine kanaat getirdik.

Sonuç olarak yeterince tartışma ve araştırma yaptıktan sonra Allen ve Beadle, Şah'a destek sağlamak için Boscoe Kardeşleri de ittifak listesine almama yeşil ışık yaktılar. Boscoe'lara gidip ilk aşamada temiz bulunduklarını, niteliklerini ve örgütlerinin gücünü eylem içinde denemek için fırsat beklediğimizi söyledim. Fırsat, beklediğimizden çok daha önce karşımıza çıkacaktı.

Beşinci Bölüm

"Yıldızlar bizi yatmaya çağırır.
Gece, güneşin açtığı perdeyi örter.
Müzik ve ışık beynimizdedir artık."
George Herbert (1593-1633)

Uçağım Roma'da Fuimicino Havaalanı'na indi. Beyrut'a havalanmadan önce alanda bir saat geçirdim. Binanın içinde gezindim, bir duble campari soda içtim ve geçmişi düşünmeye devam ettim.

Şimdiye kadar General Ali Razmarah'ın Başbakanlık günlerine dek geçen olayları gözden geçirmiştim. Yeni Şah'ın otoritesi iyice hissedilinceye kadar Razmarah, herhangi bir bağlantısı olmadan tam bir eyyamcı gibi davranmıştı. 1946'daki düşüşe kadar Tudeh yanlısıydı ya da öyle görünüyordu. İleride Kavam'ın kabinesinde Bakan, daha sonra da Sovyet Elçisi olacak olan Muzaffer Firuz'a yakındı. Firuz koyu bir Tudeh yanlısıydı. Ama Razmarah, gücün Şah'ın ellerinde olduğunun farkındaydı. Şah'ın Aralık 1946'daki Azerbaycan'a yönelik teşebbüsünden sonra kendini hanedana vakfetti ve sadakati bazı çevrelerce tartışıldığı halde bu tavrını sürdürdü. 1951 ilkbaharından sonra sadakati bir daha tartışılmadı. 1950 Temmuz'unda Başbakan oldu.

Musaddık bütün petrol endüstrisinin devletleştirilmesini talep ettiğinde Razmarah, en önemli işini yaptı: 1946 Temmuz'unda iki tarafça da imzalanmış olan Ek Petrol Anlaşması koşullarının düzeltilmesi için AIOC'a başvurdu. (Bir yıl sonra Meclis'te Petrol Komisyonu Anlaşması'nın reddini önerdi.) Razmarah'ın istediği, Meclis'in eleştirdiği ama İngiltere'nin de değişmesinden bir şey kaybetmeyeceği noktalarda anlaşma sağlanmasıydı. İran'ın şirket kayıtlarını kontrol etme hakkına sahip olmasını –ki İran zaten %20 hisseye sahipti- şirketteki İranlı personelin arttırılmasını, petrolün İran içindeki satış fiyatının dünyadaki fiyattan değil, maliyet bedeli üzerinden olmasını ve petrolün hangi ülkelere satıldığından İran'ın haberdar edilmesini istiyordu.

Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Mc Ghee gerçekte hiçbir öneme sahip olmayan bu istekleri ihsan etmek için İngiliz Yabancılar Dairesi'ne ve AIOC'e başvurdu. Ama hiçbir şey değişmedi. 1951 kışında Meclis, Petrol Komisyonu'na, devletleştirme anlamına gelen yeni bir yasa önerisi hazırlanması konusunda talimat verir vermez Arap-Amerikan Petrol Şirketi (ARAMCO) Suudi Arabistan'a kârın% 50'sini alma hakkını veren yeni bir sözleşmeyi duyurdu. Şubat sonunda AIOC, nihayet ARAMCO'nun şartlarına benzeyen bir anlaşma için görüşmelerin başlamasına hazır olduğunu açıkladı. Bazı nedenlerden dolayı Razmarah, bu öneriyi kamuoyuna açıklamadı. İran'ın petrol üretimi ve pazarlaması konusundaki yetersizliği karşısında İngiltere ile bir uzlaşmaya varılması gerektiği mazeretini öne sürdü.

3 Mart'ta Başbakan, Meclis'e, devletleştirmenin uygulanamaz olduğu gibi kanunsuz da olduğunu söyledi. Bu açıklama tahmin edilen bir karmaşaya yol açtı. Orduda Başbakan'a karşı bir muhalefet oluştu. Hapisteki Tudeh liderleri subayların yardımıyla kaçtılar. Fedayun, Razmarah'ı dinsiz bir çılgın olmakla suçladı ve Fedayun'un fanatik bir taraftarı, 7 Mart'ta bir mollanın cenazesine katıldığı sırada Razmarah'ı öldürdü. Mart'ın 19'unda Eğitim Bakanı Azam Zanganeh de vuruldu. Birkaç gün sonra Razmarah'ın

öteki halefi Hüseyin Ala Meclis'te gerekli güvenoyunu kazanmadan önce, Petrol Komitesi devletleştirmeyi önermişti bile. Ayın 15'inde bu öneri bütün Meclis tarafından onaylandı. Şah, İran'ın güneyindeki devasa petrol tesislerini işletecek tecrübe ve bilgiden yoksun olmaktan kaygılanıyordu. Ama milletçe küçük düşmenin daha fazla dayanılır olmadığına inanmıştı. Meclis'te kabul edilmiş olan devletleştirme ve istimlak kanununu 19 Nisan'da onayladı. Dean Acheson'un AIOC'u kastederek söylediği gibi: "Hiçbir zaman bu kadar çok şey bu kadar aptalca ve bu kadar kısa zamanda kaybedilmemişti."

Bu arada hâlâ uzlaşma teklifinden yana olan Ala, kararı tamamıyla reddeden İngiliz Büyükelçisi Sir Francis Shepherd'le buluştu. Ala bu görüşmeden sonra göreve devamının mümkün olmadığını bildirdi ve Şah'a istifasını arz etti.

1946 ile 1951 arasında yedi hükümet düşmüştü; artık etkin bir hareket gerekliydi. Şah, Musaddık'a güvensizlik gösterdikçe yaşlı adam halkın daha büyük desteğini kazanıyordu. Halkın desteğine sahip bir Başbakan, fiili bir zorunluluk haline gelmişti. Musaddık halka çok şey vaat etmişti. Aslında, Şah'ın daha sonra yazdığı gibi: *"Musaddık'a nasıl karşı olunabilirdi? Herkesi zenginleştirmek, yabancılarla savaşmak, haklarımızı güvence altına almak istiyordu. Öğrencilerin, entelektüellerin, toplumun her kademesinden insanın onun bayrağı altına akın etmesine şaşmamak gerekir"*di.

Böylece Musaddık saraya çağırıldı. Şah eğer devletleştirmeyi tatbik ederek hayat standartlarını yükseltirse onu destekleyeceğine dair söz verdi. Musaddık bunu kabul etti ve devletleştirmenin onaylandığı gün Başbakan oldu. Dokuz gün sonra Meclis, Musaddık Hükümeti'ne 99'a 3 gibi şaşırtıcı bir oranla güvenoyu verdi. Şah'ın gözlemi şöyleydi: *"Musaddık'ın büyük fırsatı. Başarısı, kendisinin olduğu kadar onu takip edenlerin de rüyalarının ötesine geçmişti. Bir yıl için tam desteğe ve -benim için ıstırap verici de olsa- müsamahama sahip oldu. Ne yaptı?"*

Yeni Başbakan doğum tarihini sadece yaşlı ya da gerçekten kadim görünmek isteyişine göre 1871 ya da 1881 olarak veriyordu. 1881 doğru tarihti; buna göre göreve geldiğinde 70 yaşında oluyordu. Zengin bir toprak sahibi ailenin oğlu olarak doğmuş, Fransa ve İsviçre'de eğitilmişti. Bu sırada İran üzerindeki çekişme İngiltere ve Çarlık Rusyası arasında cereyan ediyor, Musaddık ise İngiltere'yi tercih ediyordu. İngiliz desteğiyle 1915'te Meclis'e seçildi. Beklenenden daha kısa bir sürede önce Fars, daha sonra da Azerbaycan Valisi oldu. Büyük gücü, hitabetiyle kalabalıkları adeta hipnotize etmesine dayanıyordu. Dinleyici kitlesini bir dua meclisine ya da kudurmuş bir kalabalığa çevirebilirdi. Yaptığı mübalağalar hemen kabul görüyor ve dinleyenleri neredeyse bir histeriye sürüklüyordu. Başbakan olarak Şah'ı çok zor durumlara düşüreceğine –büyük olasılıkla da petrol işindedair her türlü belirti vardı. Uzun zamandan beri İngiltere'ye sırtını dönmüştü, Ruslarla ittifak yapmak üzereydi. Amerika Birleşik Devletleri'ni ise her iki ülkeye de karşı kullanabilecek bir araç olarak görüyordu. Sonraki iki yılda tüm bu tahminler can sıkıcı bir açıklığa kavuşacaktı.

Musaddık Londra'daki İşçi Partisi'nin AIOC'u desteklemeyeceğini ummuyordu, ama bu umut göreve gelmesinden on gün sonra kırıldı. Bu sırada Dışişleri Sekreteri Morrison, Güney İran'da devletleştirmenin yürütülüş biçimini protesto etti. Daha önce, 1951 Mart'ının son günlerinde, Musaddık göreve gelmeden evvel, Basil Jackson yönetimindeki bir delege heyeti Tahran'a gelmiş ama görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Morrison'un protestosu, yeni Başbakan'ın göreve gelmesinden çok bu olay sebebiyleydi.

Nisan'ın sonunda Musaddık resmen göreve başladı. Mayıs'ın başlarında Şah Rıza'nın naaşı İran'a dönmüştü sonunda. Şah Rıza, 1943'teki ölümünden sonra geçici olarak Güney Afrika'ya gömülmüştü. Nihayet müteveffa Şah'ın İngiliz ve Rus düşmanlığının bir sonucu olan sürgününü sona erdiren düzenlemeler ta-

mamlanmıştı. Ama İranlıların gözünde asıl sorumlu, İngilizlerdi. Böylece birikmiş tüm kinin hedefi haline geldiler.

Şah Rıza'nın naaşının dönüş sahnesi Leonard Mosley tarafından şöyle anlatılır: *"Yürüyen Meclis üyelerinin arasından birdenbire uzun boylu, zayıf, kambur duran, gözleri içine çökmüş, sarı yüzlü ve silmeye zahmet etmediği burnu akan yaşlı bir adam ayaklarını sürüyerek çıktı. Coşkulu kalabalık, açık amacı İran petrol kaynaklarının kontrolünü İngiltere'nin elinden almak olan Ulusal Cephe'nin liderini alkışlarla selamlıyordu.*

İki tarafta da insanın Kraliçe Victoria'nın ölümüyle demode olduğunu düşünebileceği tutumlar vardı. İngilizlere göre Ortadoğu'nun yerlileri gürültü çıkarıyorlardı. İranlılar içinse sömürgecilere karşı bir özgürlük savaşı başlıyordu. Mantıklı bir şekilde başlayan tartışmalar daha sonra hakarete, tehdide ve şiddete dönüştü."

Temmuz'un ortasında İngilizlerin uzlaşma taktikleri ile hayal kırıklığına uğrayan Musaddık, Ulusal İran Petrol Şirketi'nin (NIOC) kuruluşunu ilan etti. Temmuz'un sonunda, Londra'ya göre "İngiliz vatandaşlarının hayatlarını korumak için" gönderilen bir İngiliz kruvazörü Abadan'a demir attı. Kruvazörün varlığı, İngiliz bayrağı taşımayan tankerlerin kargo yükletmeden Abadan'dan ayrılmasına yol açtı. Bu arada Amerika telaşlanmıştı, bizzat Başkan Truman bir şeyler yapma ihtiyacını hissetti. 5 Temmuz'da uzlaşma için bir teklif yaptı ve arabulucu olarak Averell Harriman'ı sunarak yardımcı olmaya çalıştı.

Truman'ın endişesi Washington'daki diğer görevliler, özellikle de Dışişleri Bakanı Dean Acheson ve bakanlıktaki diğer arkadaşları tarafından paylaşılıyordu. Dean önde gelen bir İngiliz dostuydu. İkinci Dünya Savaşı sırasında İktisadi İşler Yardımcı Sekreteri iken İngiltere'nin Ortadoğu'da başrolü oynaması gerektiğine karar vermişti ve Bill Donovan'ı beni kendi tarafında Ortadoğu'ya göndermesi için ikna etmişti. Yine de bu olayda Doktor Musaddık'a aşırı tepki gösterdikleri kanısındaydı. 17 Mayıs 1951'de İngiliz Büyükelçisi Sir Oliver Franks'ı İngiltere'nin

İran'da muhtemel bir zor kullanımını farklı bir biçimde gördükleri konusunda uyarmıştı.

Dean'ı düşünmek beni daha da eski hatıralara götürdü. Sürtüşmeyi engellediği ya da en azından ertelediği Dışişleri alanında daha sabırlı olduğunun farkına vardım. Senato ya da Meclis komitelerinin önünde tabiatının saldırgan yanı ortaya çıkıyordu. 1942'de onun yardımcısı olarak Meclis'in birkaç Dışişleri Komitesi toplantısına katıldım. Diken diken bıyıkları, buzlu mavi gözleri ve kanı donduran sesiyle soruşturmalarla uğraşırdı. Dostça davranmak istediği zaman bile sesinde yumuşak bir aşağılama olurdu, soruların aptalca olduğunu düşündüğü zaman ise -ki çoğunlukla böyle olurdu- soğuk bir kibirlilik... Kongre Üyesi (daha sonra Senatör) Arkansas'tan William Fulbright adında aptal ve inatçı biriydi. Dean onun gerçekleri öğrenme isteğinin çocukça olduğunu düşünür ve cevap verirken sesi buz gibi olurdu.

Ama Oliver Franks ile iyi arkadaştı ve eminim İngiltere'nin niyetleri konusunda ciddi şüpheleri olmasına rağmen, bunları elçiyi her kuşkudan haberdar ederek ama dostça ifade ediyordu. Acheson, Dışişleri Bakanlığı'ndaki tecrübelerinin uzun bir dökümü olan *Present at the Creation*'de Franks'e söylediklerini şöyle özetler:

"Yalnızca İran hükümetinin çağrısı ya da Sovyetlerin askeri müdahalesi ya da Tahran'da komünist bir darbe olması durumunda ya da tehlikede olan İngiliz vatandaşlarını tahliye etmek üzere askeri güç kullanabiliriz."

O ve Sir Oliver durumu içtenlikle tartıştılar, Sir Oliver Londra'ya rapor verdi. Aldığı cevap, görüş ayrılıklarının gerçekten derin olduğunu gösteriyordu. Bu noktada Acheson, felakete sürüklenişi –bu onun bakış açısıydı- önlemek için son bir çaba olarak bir teklifte bulundu. Bu teklif, uzlaşma yolunu açabilmesi umuduyla Averell Harriman'ı Tahran'a yollamak oldu.

Başkan Truman teklifi memnuniyetle kabul etti. Ama Harriman bu manzaradan pek de hoşlanmamıştı. Başkan hemen Mu-

saddık'a telgraf çekerek Harriman'ın bir aracı değil, dünya barışı yararına İngiltere ve İran arasında karşılıklı görüşmelerin başlamasını sağlamakla görevli bir temsilci olduğunu ileri sürdü. Tahran'ın tahkikat telgrafı olasılığından kaygılanan Londra da aynı şekilde şüpheliydi. Ama düşününce iki taraf da en azından bu davete uymaya karar verdiler. Truman, Harriman için, kadehlerin görevin başarıyla tamamlanmasına kaldırıldığı resmi bir veda resepsiyonu verdi. Başkan, eski Devlet ve o zamanki Savunma Bakanı General George Marshall ve Dean Acheson Harriman'a iyi dilekte bulunurken fotoğraf çektirdiler. Harriman gönüllü olmasa da yola koyulmuştu.

Bu arada Sovyetler, Tudeh'i büyük bir politik güçle tekrar kurmak konusundaki çabalarını yoğunlaştırmaktaydı. Önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Sadece disiplinli katı bir çekirdek değil, neredeyse bir Tudeh üyeleri güruhu, esas olarak daha az disiplinli ama sağlam bir birleşim Tahran'da, yine de önemli unsurlarla diğer şehirlerde; özellikle Kirmanşah ve Hemedan'da mevcuttu. Güneyde ise aforoz edilmişlerdi. Güneybatıda Abadan yakınlarında siyasi açıdan edilgen, geniş bir Arap nüfusu vardı. Orta-güney eski İran imparatorluğunun kalbi, Kaşkay egemenliğindeydi ve Tudeh'e yeni taraftarlar vaat edemeyecek kadar uzaktı. Coğrafi, etnik, siyasi açılardan kuzey de doğu da - Azerbaycan'dan Meşhed'e kadar- ilk başta Rus düşmanlığı, sonra da kabile yapısı ve diğer yerel duygular yüzünden komünist çağrılara cevapsız kalıyordu. Ülke bir bütün olarak –çok ender istisna ile- İngiliz karşıtı olma eğilimindeydi. Rus yanlısı olmak başka bir sorundu.

Harriman 15 Temmuz 1951'de Tahran'a geldi. Bir dost olarak karşılanmayı bekliyordu. *"Bunun yerine son derece ters bir şekilde karşılandı. Moskova tarafından desteklenen ve kontrol edilen İran Komünist Partisi Tudeh, bütün ağırlığını ve parasını Musaddık'ı desteklemek için ortaya koymuş, ona bir sokak ordusu ve iyi eğitilmiş eşkıyalar sağlamıştı. Karşılaşmayı umduğu coşkulu kalabalığa gülümsemek ve*

bilgi vermek için hazırlanan Harriman, bunun yerine sopalar taşıyan, Amerikan aleyhtarı sloganlar atan Tudeh yanlılarının yaptığı çirkin bir gösteriyle yüz yüze geldi."

Acheson o günkü olaylarda "yüzlerce" insanın öldürüldüğünü ve yirmi kişinin yaralandığını belirtiyor. Öldürülenlerin yaralananlara göre böylesine fazla olması ilginç görünüyor ve bu oran o dönemde İran'daki zayiat için yapılan diğer tahminler kadar mübalağalı.

Harriman tamamıyla hayal kırıklığına uğramıştı. O ve tercümanı Albay Vernon Walters (daha sonra CIA Başkan Vekili oldu) Musaddık'la son toplantılarından sonra Washington'a şöyle rapor vereceklerdi: *"Aynı şeyler iki tarafça da tekrar edildi."*

Harriman'ın görevi Başkan Truman ve Dışişleri Bakanı Acheson'un umduğu gibi sonuçlanmadı. Aksine Allen Dulles ve benim tahmin ettiğimiz gibi olaylar, amansız bir biçimde Musaddık ve Şah; Musaddık'la arkasında olan SSCB'ye ve Şah'a yakınlık duyan Batılı güçler arasındaki çelişkiye doğru hızla ilerliyordu.

Tahran'dan ayrılmadan önce Boscoe Kardeşlerle son defa olabileceğinin farkına vardığım bir buluşmam oldu. Sürekli haberleşecektik tabii, ama tamamıyla güvenliği sağlamak için yüz yüze görüşmelerden kaçınmayı planlamıştık. Eğer üzerinde anlaştığımız, Şah'ın meşru gücünü yeniden sağlama görevi tamamlanırsa hayatımdan tamamen çıkacaklardı. Bizimkiler onlarla temasta kalacaklardı ama bu temaslar da azalacaktı. Gazeteci olan genç Boscoe, yabancı muhabirler ve benim gördüğüm İranlı basın mensuplarıyla hiç ilişki kurmuyor ya da uzak durmaya dikkat ediyordu. Büyük ağabey, söylediğim gibi, sadece İranlı müşterileri olan bir avukattı. (Eminim ki bugün Boscoe Kardeşlerden biriyle karşılaşsam hangisinin hangisi olduğunu ayırt edemem. Gerçek isimleri de benim için bir şey ifade etmez.)

1951 yazında durumu gözden geçirdik; olası bir harekete geçiş için ihtiyaçları ve başarma şansımızı... Musaddık ve Tudeh ya-

kınlaşması arttıkça mollaların karar değiştirmesi güçlü bir olasılıktı. Şah'tan başka kimin lehine karar değiştirebilirlerdi? Tarafsız olup olayların dışında kalabilirlerdi. Boscoe Kardeşlerin söylediği buydu. Ben pek emin değildim, birini seçmeye kendilerini mecbur hissedeceklerini ve gönülsüzce de olsa Şah'ı komünizme tercih edeceklerini düşünüyordum.

"Sen mollaları gerçekten anlamıyorsun!" Büyük ağabey böyle söylemişti, belki de haklıydı. "Komünizm olarak bildikleriyle dinleri arasında bir çelişki görmüyorlar. Bunu ideolojik değil, siyasi bir güç olarak görüyorlar. Eğer Ruslar ellerini gösterirlerse bu onları mahveder. Ama bu bile onları illa ki Şah yanlısı yapmaz. Benim tahminim, tutumlarını umutsuz bir şekilde tarafsızlıkla sona erdireceklerdir. Mücadelenin iki tarafına da kendilerine eşit derecede zıt ve kötü gözüyle bakacaklardır. Eğer Sovyetler becerikliyseler ve bu işe karıştıklarını gizlerseler, sanırım Musaddık'tan vazgeçmeyeceklerdir. Mollaların ondan çekinmeleri için Rusların sahiden kendilerini göstermeleri lazım ve korkarım bunu yapsalar bile öbür tarafa geçecek kadar korkmayacaklar."

Bense şüphelerimi belirttim: "Şimdi kriz yaklaşırken bile hangimizin haklı olduğundan emin olamayız."

Kuşkusuz mollaları benden daha iyi biliyorlardı ama çağdaş anlamda eylemci de olsalar dini liderlerle çok az temasları olmuştu. İkimiz de mollaların eğitilmiş kesim üzerindeki etkilerini kaybettiklerini hissediyorduk ama bunlar İran'ın küçük bir kısmıydı. Bununla beraber hepimizin tutunduğu tek bir nokta vardı: Musaddık ve Şah, Tudeh ve Şah, hatta mollalar ve Şah arasında tercih yapmaya zorlanırsa halk sadece birini seçebilecekti.

Yine de güvence istemiştim: "Bana halkın tepkisi hakkında gerçekten inandığınız şeyi söyleyin."

Cevap veren yine büyük Boscoe idi. Tam bir güvenle "Halk hakkında kuşkun olmasın" dedi. "Başbakana, önder bir mollaya, bir subaya itaat ederler. Ama Şehinşah onların dünyadaki efendileridir. Nasıl ki Allah dünya üzerindeki efendi ise. Eğer siz

Amerikalıların dediği gibi söylersek –kısa bir ziyaretten sonra kendini Amerika hakkında otorite gibi görüyordu- bir dönüm noktasına gelinirse hiç kaygılanma. Eğer gerçek açığa çıkarsa halk monarşiyi destekler. Tüm yapılması gereken, Başbakan'ın Şah'ın imtiyazlarını gasp etmeye çalıştığını onlara göstermek." Bu ifadenin çok resmi olduğunu fark etti ve kulağına bir yerlerden çalınmış olan bir parçacık argo ekledi. "Eğer halk, Başbakan'ın Şah'ı alt etmeyi düşündüğünü hissederse ayaklanır ve Başbakan'ı devirir."

Konuşmasının akıcılığı için büyük Boscoe'ya iltifat ettim: "Yeni bir dil kaptın. İngilizce, Almanca, Fransızca, Farsi ve diğer konuştuklarına Amerikancayı ekledin. Müthiş bir dil uzmanısın."

Aslında başka bir sorun daha vardı: Ordu?

Burada sözcü, küçük Boscoe idi. "Şüphesiz çok üst kademelerde Musaddık yanlısı ve onu Şah'a karşı bile destekleyecek birkaç subay var. General Riyahi kesinlikle bunlardan biri... Daha kaç tane olduğundan pek emin değilim. Ama çok değil ve erat arasında eminim çok azlar. Eğer onlara Şah'ı ya da başka birini seçmek zorunda oldukları hissettirilirse Şah'ın desteğiyle, halkla birlikte ayaklanacaklardır."

Ben de aynı kanaatteydim ama genç Boscoe'nun bunu kesinlikle doğrulaması beni çok memnun etmişti.

Bir sorum daha vardı: "Majesteleri, Başbakan'ın hanedan imtiyazlarına meydan okumasına nasıl tepki verecek?"

Cevaplayan yine genç Boscoe idi. "Şah için endişelenme!" Endişelenmiyordum. "Zamanı geldiğinde harekete geçecektir. Kuşkusuz görünür hiçbir dış desteğe sahip olmadığını düşünüyor. Ruslar ve onların müttefiklerince yönetilen bütün ülkelerin Şah'ın düşmanı olduğu ortada. Musaddık'ı desteklediklerini biliyor. Peki ya Batı? Bildiğiniz gibi, bildiğimiz gibi onunla birlikteler. Ama bunu nasıl söyleyebilir? Washington'da Musaddık'a verilen korkunç resepsiyona bakın. Şah, ABD'nin kendisine arka

çıkacağından nasıl emin olabilir? Ve İngilizler, -ne düşünürlerse düşünsünler- İran'dan kovulmak üzereler, Şah yardımına geleceklerine nasıl inansın? Umarım onu sadece ABD'nin değil, İngiltere'nin de destek vereceğine ikna edebilirsiniz. Nasıl yaparsınız bilemiyoruz ama söylüyoruz! Yapılmalı!"

Böylece dil uzmanı Boscoe'nun hoşuna gidecek bir cümle kurarak topu bana attı. Taahhüdümüzün ABD hükümetince henüz onaylanmamış olduğuna işaret ettim. İngiltere hakkında hiçbir şey söylemedim; İranlı müttefiklerim bana biraz daha zaman vermek zorundaydılar. Olaylar hükümetimin Şah lehine harekete geçmeyi kaçınılmaz olarak göreceği noktaya doğru gelişmeliydi. Her şeyden önce Musaddık'ı son derece sıcak karşılayan Demokratlar hâlâ görevdeydi. Cumhuriyetçilerin bir dahaki seçimleri kazanacaklarından emindim. Ama bu, göreve gelenlerin -her kimse bunlar- yapacaklarına güvenmem anlamına gelmiyordu. Kim söyleyebilirdi ki bunu?

O zamana kadar projeye yerel temsilcilerimden hiçbirini karıştırmamıştım. Reynold ilerde ayrılmak zorunda kalacaktı, ben de onu olaya sokmak için bir sebep görmüyordum. Sonunda kıdemli olan George Cuvier ile genel konularda bir görüşme yapmaya karar verdim? Cuvier, ihtimalleri tartışırken son derece kurnazca davranıyordu -ertesi yıl bu tavrını daha da ileri götürmüş olduğunu gördüm- yine de tepkisini bazı önemli kişilere ve olaya karışanlara iletebildim. Musaddık'a güvenmiyordu ama garip bir şekilde bazı kararsızlıkları ve şüpheleri vardı. En dikkat çekici saptaması, Kaşkay üzerineydi (Boscoe Kardeşlerden aşiretler hakkında bilgi almayı unutmuştum ve bir an geri dönüp onlarla konuşmayı düşündüm. Ama aşiretler onların kentli meslek yaşantılarından çok uzaktı.)

George'un diğer kabileler hakkında önemli bir görüşü yoktu. Bahtiyari kabilesi İmparatoriçe Süreyya nedeniyle Şah ile akraba olsa da, George'a göre bu ilişkinin pek ehemmiyeti yoktu. Kürtler, ilginç insanlardı. George onlardan hoşlanmıyordu ama ona

bakılırsa siyasi bir rolleri olamazdı, bir tehdit oluşturamazlardı. Ama Kaşkaylar tam anlamıyla problem yaratıyorlardı. Onlara olan güvensizliğini izah etmekte, korkusunu anlatabilmekte zorlandı. "Tehditkâr, kinci, hain, acımasız" ve daha başka sözler. Ama onu en çok şaşırtan, taca ve onun sahibi Muhammed Rıza Pehlevi'ye duydukları nefretti. Şah'ın babası onları yok etmeye çalışmıştı ve onları kurtaran, Almanların ahmaklıkları ve Rus-İngiliz işgali olmuştu.

"Sözüme dikkat et Kim, bu dört Kaşkay kardeşler, iktidara sahip olan hanlar, gerçek birer şiddet unsuru. Onlara birkaç yıl önce rastladın. Sakindiler. O sırada sanırım bir bekleme oyunu oynuyorlardı ve sana karşı yumuşak konuşabildiler. Ama şimdi günlerinin yaklaştığını hissediyorlar ve kendilerini zor tutuyorlar. Eğer Şah'la bir ilgin varsa, eğer bir uzantısıysan sakın onlara yaklaşma. Seni paramparça ederler!"

Kaşkay aşiretini, özellikle Hüsrev Han'ı çok canlı bir biçimde hatırlıyordum, George'un söyledikleri mübalağalı değildi. Bu arada Tahran çevresindeki yabancıları ve Amerikalıları soruşturuyordum. Elçiliklerdeki adamlarımızı zaten tanıyordum. Elçi Henry Grady eski dostum Loy Henderson'un yerini değiştirmişti ve diğer bir eski dost; John Stutesman da ayrılmak üzereydi. İngilizlerden ülkeden çıkartılacak olanların çoğunu tanıyordum; elçi, elçinin müsteşarı ve tabii dostum Gorden Somerset bunlar arasındaydı. Fransız, İtalyan ve Alman elçiliklerindekilerden de Washington'da bir zamanlar görev almış bazı insanları tanıyordum. Ülkedeki yabancı iş çevreleri kalabalık değildi o günlerde. George, Fransızcayı da İngilizce kadar güzel konuşuyordu. Bu yüzden Fransızları çok yakından tanıyordu. Birkaç işadamıyla da tanışmıştım. Bunların çoğu Amerikalıydı, bir tanesi ise Japon.

Bir de tabii yabancı basın çevresi vardı. Aklımda kalanlar arasında İran'da düzenli olarak görev yapan muhabir yoktu. Hepsi Beyrut ve Atina ile İran arasında dolaşıp haber yazıyordu. Ama 1953 Mart'ından itibaren kriz belirginleşmeye başlayınca muha-

birlerin sayısı yavaş yavaş artmaya başladı. Adını hatırladıklarım arasında Kenneth Love adında *bir New York Times* muhabiri vardı. Kenneth'ı Kahire'den de tanıyordum.

Eğer AJAX başarılı olursa İran'a bir gazeteci akını olacağını düşünüyorduk. O günlerde ise gazeteler, ikinci sınıf muhabirleri göndermekle yetiniyorlardı. George Cuvier'e soracak bir şeyim kalmayınca, dağlara doğru oğul Kermit ve Reynolds'larla buluşmak üzere yola koyuldum. Gözden ırak olmak için Hazar Denizi kıyısından Tebriz'e çıktık, sonra da Türkiye sınırına doğru ilerledik. Erzurum'dan Trabzon'a geçtik, Trabzon'dan itibaren sahilden yol aldık, ama yol öyle bozuktu ki saatte 10 mil ancak yapabiliyorduk. Trabzon'dan Sinop'a varmak tam 3 gün sürdü. Sinop'tan Ankara'ya ulaştık ve ana yolu kullanarak İstanbul'a doğru yola çıktık. İstanbul'da medeniyetle yeniden karşı karşıyaydık. Dünyanın geri kalan kısmıyla haberleşme imkânlarımız vardı artık. Neyse ki hiçbir yerden bir mesaj gelmemişti benim için. Kermit ve ben Reynolds'lardan ayrılarak, Madrid'de bekleyen kardeşim Dirck ile buluşmak üzere uçağa bindik. Dirck bizi Pamplona'daki şenliklere götürdü. Boğaları canlıyken görmek ilginçti. Orada epeyce dinlendim.

Altıncı Bölüm

"Hiçbir şey sebepsiz olmaz.
Her şeyin bir sebebi vardır ve bu zorunludur."
Leucippus (M.Ö. 450)

Artık günümüze (1953 Temmuz'una) dönmüştüm. Roma'da uçağıma bindim. Ama esasında psikolojik olarak hâlâ yakın geçmişte yaşıyordum; 1951 Temmuz'u İstanbul'una dönmüştüm ve Boscoe Kardeşler tarafından kışkırtılmış olan Tudeh Partisi'nin taşlanması olayından iki hafta kadar sonra Harriman'ın, Londra'ya uçtuğunu öğrenmiş olduğumu hatırlıyordum. Harriman Washington'a gitmeden önce İngiliz İşçi Partisi Hükümeti'ni Tahran'a çok üst kademede memurlardan oluşan bir delege heyeti göndermesi için ikna ettim. Heyet Başkanı, Kraliçe'nin Has Mühürdarı ve Malzeme Bakanı Sir Richard Stokes idi. Özel heyette üye olarak kabinenin iki bakanı daha vardı. Dean Acheson, dostu İngiliz Büyükelçisi'nin Stokes'u daha önce Ortadoğu zihniyetiyle karşı karşıya gelmemiş, "açıksözlü, güler yüzlü ve samimi" bir adam olarak tanımladığını nakletti. Acheson alışılmış acımasızlığıyla bunun "düpedüz dalkavukluk" olduğunu kaydetti.[17]

17 Acheson'ın daha önce belirtilmiş kitabından sayfa 509.

Stokes tarafından başlatılan görüşmeler bir süre için aksadı. İngilizler uygulanması üzerinde anlaşmak çok güç olsa da prensipte devletleştirmeyi kabul etmek zorunda oldukları sonucuna varmışlardı. Şah, İran hükümeti ve AIOC arasındaki anlaşmazlıkların çözülebilir olduğunu, ama Musaddık'ın buna kulak asmayacağını hissediyordu. Musaddık eğer şartlarda önemli bir düzenlemeyi reddederse İngilizlerin teslim olacağına inanıyordu.

Bu tehlikeli yanlış hesap, daha sonra Şah tarafından da itiraf edilecekti: *"Petrol endüstrimiz devletleştirildiğinde ve Musaddık ilk kez iktidara geldiğinde, İngiliz hükümeti ve şirket olabilecekleri gördü ve önceki tutumlarını tamamen ters yüz ederek devletleştirme ilkesini resmi olarak kabul etti... Musaddık makul görüşmelere girmeye istekli olsaydı halkımın kurtulacağı ekonomik sefaleti ve politik tehlikeleri düşünün."*[18]

Ancak haberler işlerin halledilebileceği yolunda cılız umutlar veriyordu. Washington'daki İran Büyükelçisi'ne kısa bir ziyaret yaptım. Büyükelçi Nasrullah İntizam, Şah'a tamamıyla sadık, son derece zeki bir centilmendi. Musaddık 1952'de onun yerine kendi adamlarından birini, Allayih Salih'i getirdi. Salih yalnızca bir yıl görevde kalabildi. İntizam tekrar göreve döndü. Bu, 1951'in başlarındaki ilk karşılaşmamızdı. Daha sonraki karşılaşmalarımız kabul etmeliyim ki daha neşeliydi. Bu ilk seferde ikimiz de Tahran'da olup bitenler yüzünden endişeli ve hayretler içindeydik. Nazikçe lafı geveledik, ikimiz de esas konuyu açmaya hazır değildik ama endişelerimizi yavaş yavaş itiraf etmeye başladık. "Sayın Büyükelçi, ne düşünüyorsunuz?" ve "Sayın Roosevelt, size ne düşünüyorsunuz?"lardan sonra artık açık sözlü olabileceğimiz bir noktaya gelmiştik!

"Açıkçası efendim" diye itiraf ettim, "Ne İran'daki arkadaşlardan ne de burada, hükümetteki meslektaşlardan durumun ne

18 *Mission for My Country*, Sayfa 92.

olduğu konusunda net bir bilgi alabiliyorum. Siz bana bir şeyler söyleyebilir misiniz? Özellikle de cesaretlendirici bir şeyler."

Buruk bir şekilde gülümsedi: "En hafif deyimle, durum çok zor. Sizden söylediklerimi gizli tutmanızı rica edeceğim ve oldukça açık konuşacağım. Başbakan Musaddık güç ve itimat kazanıyor. Şimdilik işleri rast gidiyor. Şah konusundaki niyetlerine güvenmiyorum ve eminim ki bunu rahatça ve güvenle yapabileceğini düşündüğü ilk anda yerime başkasını tayin edecek. Elbette Büyükelçileri Majesteleri atar, ama bu noktada Başbakan'a karşı çıkacağını zannetmiyorum. Yine de..." Bana ciddi bir ifadeyle bakıp üstüne basa basa devam etti: "Bunun böyle süreceğine inanmıyorum! Dr. Musaddık er ya da geç haddini aşacak ve İran'ın düşmanları tarafından kullanılan bir araç haline gelecek. Onu size anlatmaya elbette ki gerek duymuyorum. Bunlar olurken talih çok çabuk dönecek."

Kendi düşüncelerimin bu denli zeki bir İranlı tarafından doğrulanması beni memnun etmişti. Ama Tahran'da olaylar hiç de iyi gitmiyordu. İngiliz İşçi Partisi Hükümeti'nin gönderdiği heyet 6 Ağustos'tan 22 Ağustos'a kadar süren görüşmelerde hiçbir ilerleme kaydedemedi. İngilizler devletleştirmeyi prensipte kabul etmeye hazır olduklarını bildirerek başlamışlardı müzakerelere ama bu, İran'ın "yeterli" tazminat ödemek ve üretimin teknik yönlerini idare etmek için bir İngiliz şirketine imtiyaz vermek konularındaki istekliliğine bağlıydı. İranlılar, İngiliz teknisyenlerin organize bir birimin parçası olarak değil de bireysel olarak işe alınmasını teklif ederek uzlaştılar. İngiliz heyeti bunu bir İngiliz genel müdüre denetleyici bir idari rol verilmesi şartıyla kabul etti. İranlılar buna itiraz ettiler ve görüşmeler kesildi.

Görüş alışverişinde bulunmak için Dışişleri Bakanlığı'nda George Mc Ghee'yi görmeye gittiğimi hatırlıyorum. Mc Ghee hâlâ iyimser ve umutluydu. İyimserliğinin arkasındaki düşünce şekli beni tamamen gerçeklerden uzaklaştırdı ve –umarım çok

sert olmayan bir şekilde- bunu ona söyledim. Sadece gülümsedi ve beni uğurladı.

Yine İran Elçiliği'ne gittim, ama benden fazla bir şey bilmiyorlardı. Tahran'daki elçiliğimiz ve benim Başvekilim Cuvier bol bol rapor veriyorlardı ama raporlarında aydınlatıcı hiçbir şey bulamadım. Meslektaşlarımdan birinin kısaca ifade ettiği gibi Tahran "karmakarışık"tı.

Musaddık, İngiliz heyetini sepetledikten sonra bir sürü ateşli nutuk attı. Londra'yla, daha çok Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği kanalıyla bazen yatıştırıcı, bazen tehdit edici keskin notalar alınıp veriliyordu. Büyükelçilik bunları İngiltere'deki elçiliğimize ve Washington'a iletiyordu. Eylül 1951'de İran Başbakanı, AIOC'taki bütün İngiliz görevlilerin İran'dan çıkarılacağını açıkladı. Aynı yılın 27 Eylül'ünde İran kuvvetlerine Abadan rafinerisini işgal etme emrini verdi. İngilizler, önce zor kullanarak karşılık verecekmiş gibi göründüler. Bir kruvazörü, Mauritius'u İran sahili açıklarında yatan diğer küçük gemilere katılması için yolladılar. Mauritius'un Abadan'ı bombalamasından vazgeçilmesi için Sovyet tehditleri ve Amerikan bahaneleri etkili oldu. Bu, kuşkusuz Churchill'e ait bir tepkiydi, ama Churchill bir dahaki ay iktidarda olmayabilirdi. O zamana kadar İngiltere'nin böylesi bir hareketine karşı duygular iyice yerleşmişti ve ikna ediciydi. AIOC'un İngiliz personeli, Musaddık'ın emrettiği gibi boşaltıldı, bu çok üzüntülü bir törendi.

AIOC'un resmi tarihçisi Henry Longhurst şöyle yazıyordu:

"4 Ekim 1951 günü sabahında ekip, Cimhana Klubü'nün, İran'daki yaşamlarının çok daha aydınlık anlarının merkezinin önünde Basra'ya gidecek olan İngiliz kruvazörü Mauritius'a binmek üzere toplandı. Çoğu yok etmek zorunda kalmış olmasına rağmen bazılarının köpekleri vardı; bazıları tenis raketleri ve golf sopaları taşıyorlardı; hemşireler ve misafirhaneyi idare eden, bundan üç gün önce çimenlerini ezdiği için bir İranlı tank kumandanını güneş şemsiyesiyle korku-

tan[19] *boyun eğmez Bayan Flavell de ekipteydi. Muhterem Peder Tyrie Abadan'da doğmuş, ölmüş ve vaftiz edilmişlerin kayıtlarını kilitleyip üzgün bir şekilde geldi. Geminin bandosu bu sona 'uygun' olarak İran Milli Marşı'nı çalmaya başladı ve sandallar insanları gemiye taşıdı. Mauritius kruvazörü nehrin yukarısına doğru yol almaya başladı. Bando çalıyor, küpeştede sıralanmış şirket çalışanları hep bir ağızdan 'Albay Bogey'in bir versiyonunu haykırıyorlardı. İngiltere'nin en büyük denizaşırı işletmesi sekteye uğramıştı."*[20]

Artlarında bıraktıkları durum tam anlamıyla arapsaçı olarak nitelendirilebilirdi. Pompa istasyonlarının petrol geçirmediği boru hatları vardı. Rafineriler kapalıydı. Tankerlerin taşımadığı ham petrol depolardan taşıyordu. Ayda ortalama sekiz milyon dolar ödenen yetmiş bin İranlı görevli kâğıt üzerinde hâlâ maaş bordrosunda görünüyorlardı. Ama Musaddık onlara ücretlerini nasıl ödeyecekti? Hükümetin parası yoktu, üstelik aynı derecede acil, yerine getirilmesi mümkün olmayan zorunluluklar vardı. Durum İngilizler için de kötüydü. AIOC, Büyük Britanya'nın önde gelen dış ticaret kazanç kalemlerinden biriydi ve ülke içindeki petrol talebinin büyük bir bölümünü sağlıyordu. Dolar rezervlerinin tehlikeli bir biçimde düşük olduğu böyle bir zamanda Büyük Britanya ihtiyacı olan petrolü, karşılığında "değerli" para talep edecek olan kaynaklardan almak zorunda kalacaktı. Bu sıkıntılı durumun İşçi Partisi Hükümeti'ne yaklaşan seçimlerde yardımcı olmayacağını söylemeye gerek bile yoktu.

Ekim 1951'de Musaddık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir toplantısına katılmak üzere New York'a gitti. İngilizler davayı Lahey'deki[21] Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüşler-

19 Longhurst böyle olduğunu iddia ediyor.

20 *Adventure in Oil: The Story of British Petroleum*, Londra: Sidgwich Jackson 1959, Sayfa 143-144.

21 26 Mayıs 1951'de. Donald N. Wieber'in *Iran Past and Present* adlı kitabında bakınız sayfa 114. Princeton 1958 (1948'de yayınlanan kitabın gözden geçirilmiş yeni baskısı) İran'ın bu dönem tarihi üzerine yazılmış olan kitapların çoğu ihtilaflıdır ve kafa karıştırır.

di. Adalet Divanı 5 Temmuz'da, henüz nihai bir düzenlemeye gidilmemiş statükonun muhafaza edilmesi için geçici bir karar çıkartmıştı. Daha sonra Büyük Britanya, uygulandığı takdirde İran'ın bu geçici karara uymasını gerektirecek bir çözümü Güvenlik Konseyi'ne kabul ettirdi. Musaddık, Adalet Divanı'nın salahiyet iddia etmek konusundaki yetkisine ve İngilizlerin çabalarına karşı her zamanki gibi beliğ ve gözü yaşlı bir konuşma yaptı. Birleşmiş Milletler olayın sorumluluğunu yüklenmeyi reddederek Uluslararası Divan'ı yol göstericisiz bıraktı, Divan'ın yapabileceği başka bir şey kalmamıştı.

Görevini başarıyla tamamlayan Musaddık daha sonra tıbbi muayene için Washington'a gitti. Başkan Truman ve Dışişleri Bakanı Acheson ile hiç de tesadüfi olmayan görüşmeler yaptı. Acheson, Musaddık'ı ilk gördüğü andan itibaren James Barrie'nin *Sevgili Brütüs* adlı oyunundaki Lob karakterini düşündüğünü yazar.[22] Barrie, Lob'u *"ufacık ve herhalde yeni doğmuş bir bebek dışında kimse böyle yaşlı görünemez... Elleri arkasında, bir kubbeyi andıran başından küçük ayaklarına kadar vücudunun her parçası içindeki derin düşüncelerin bir ifadesiymişcesine harikulade bir şekilde içeri girer ve ziyaretçisini yerinden sıçratacak kadar hızla döner. Bu onu çok eğlendirir ve tekrar ciddiyetini kazanması zaman alır."* Acheson'un bu karşılaştırmayı neden yaptığını anlamak zor değil. Kendi sözcükleriyle Musaddık'ı şöyle tasvir eder: *"Ufak tefek ve çelimsiz, bilardo topuna benzeyen, üzerinde tek bir saç teli bile olmayan bir kafa; zayıf bir yüzden fırlayan gaga gibi uzun bir burun etrafında, parlak düğme gözler. Tavrı ve görünümü bir kuşu andırıyordu ve sinirli, çabuk çabuk hareketleri insana bir yere tüneyecekmiş hissini veriyordu. Sinirlilik özelliği onda anlık değişmelere yol açıyordu."*

Dean onunla Washington'da karşılaştığında gördüğü, bir bastona dayanmış ve oğlunun koluna yaslanmış, basamaktan topallayarak inen, beli bükülmüş, yaşlı bir adamdı; ama girişte Ache-

22 Acheson'un daha önce belirtilmiş kitabı, sayfa 503 ve sonrasında.

son'u fark edince bastonu bıraktı, oğlunun yanından ayrıldı ve ekibinin önünde tek başına sekerek kendisini karşılayanları selamladı. Dean'ın belirttiği gibi *"altına aldığı bacaklarıyla sandalyeye oturuşu pek hoş ve çocuksu, bu da onu Lob karakterine daha çok yaklaştırıyor"* idi.

Acheson Başkanlık Misafirhanesi Blair House'da bir görüşme düzenlediğinde Musaddık, neşeli tavrını kasten bir yana bıraktı. Truman'a eğildi, yaşlı ve hastalıklı bir tavırla sesini titreterek: "Ben çok fakir bir ülke adına konuşuyorum, dedi, tamamıyla çöl halinde bir ülke. Sadece kum, birkaç deve, birkaç koyun..."

Acheson, Musaddık'ın sözünü kesip bütün o kumları ve petrolüyle İran'ın daha çok Teksas'a benzediğini söyledi. Musaddık keyifle gülmeye koyuldu, oyun bozulmuştu. Hamlesi boşa gitmişti, ama buna en çok gülen yine kendisiydi. Bana öyle geliyor ki eğer Dean, Musaddık'ın yaklaşımının gülünçlüğünü ortaya koymamış olsaydı Başkan Truman, Musaddık'ın istediği gibi, onu ciddiye alacaktı.

Dışişleri Bakanı'nın son yorumu kesinlikle Acheson'a özgüydü: *"Bir vazifede çoğunlukla bana zevk veren taraflar bulurum; meslektaş dostların, karşı taraf için çalışan düşmanların ve bazen de Musaddık gibi tarafsız korsanların niteliklerinde.*[23] *Yalnızca sıkıcı insanlar çekilmez olurlar."*[23]

Amerika Birleşik Devletleri (Acheson'un yazdıklarından anlaşılabileceği gibi) Musaddık'ın *"aslında İngilizlere karşı fanatik bir nefretle davranan, onları ve yaptıklarını, bedeli ne olursa olsun, ülkeden sürüp çıkarmak arzusu ile hareket eden, zengin, gerici ve feodal kafalı bir Acem"*[24] olduğunu geç anladı. Musaddık bir oyuncu ve büyük bir kumarbazdı. Meclis'te atıp tutabilir, gerçek gözyaşları dökebilir, düşüp bayılabilirdi. İngiliz petrol şirketinin bir mahke-

23 Acheson'un Musaddık'ı tarafsız bir korsan olarak tanımlayabilmesi çok ilginç

24 Acheson'un daha önce belirtilmiş kitabı, s. 504

mede kanıtlayabileceği zarar ve ziyan iddialarının İran'ın karşı-iddiaları yanında gölgede kalacağına o denli inanmıştı ki Amerikalılara İran'ın devletleştirmeye karşılık hiçbir bedel ödemeyeceğini söyledi. Acheson'un vardığı sonuç şuydu: *"Bu eşsiz karakter, gerçekten rüzgâr ekti ve fırtına biçti."*

Musaddık Washington'daki bu üst düzey görüşmelerden dönüşte, 23 Kasım'da Tahran'da bir kahraman gibi karşılandı.[25]

Bu arada, Dr. Musaddık Amerika Birleşik Devletleri'ndeyken, İngiltere'de seçimi Muhafazakârlar kazanmıştı. Churchill Başbakan, Anthony Eden de onun Dışişleri Bakanı'ydı. Eğilimleri, en hafif deyimiyle, ılımlı bir İran politikasından yana değildi. Bu durumda zevahiri kurtarmak için gerekli diplomatik çabaları pek ciddiye almış olduklarını sanmıyorum. Durumla başa çıkabilmek için başka yöntemler düşünmeye başlamışlardı bile.

Ocak 1952'de Başbakan Musaddık İngiltere ile ilişkilerin kesilmesi yolunda bir adım daha attı: İran'daki İngiliz konsoloslıklarının kapatılmasını emretti. Şubat'ın ortalarında ileride Ulusal Cephe'nin gazetesi *Bahter Emruz*'un editörü, daha sonra da Dışişleri Bakanı olacak olan Hüseyin Fatemi, Fedayun-u İslam'ın genç bir üyesi tarafından ciddi biçimde yaralandı. ABD'nin İran ve İngiltere arasındaki görüşmeleri sürdürme çabaları, bundan sonraki altı aydan fazla bir süre boyunca, pek de başarı sağlamadı. Temaslar daha çok Washington sayesinde iki muhalif parti arasında yapıldı, ama hiçbir gelişme elde edilemedi.

Eylül'e gelindiğinde Musaddık artık bu çabalardan sıkılmıştı.

25 Psikolojik olarak yerinde ama kronolojik olarak imkânsız hikayelerden birinde Dr. Musaddık İran'a Kahire yoluyla dönerken orada Cemal Abdünnasır tarafından bir kahraman gibi karşılanır. Bu George Lenczowski'nin *The Middle East in Wold Affair* (Cornell University Pres, Ithaca, New York, 1952) adlı kitabının 188. sayfasında yazılıdır. Necip ve Nasır 1952 Temmuz'una kadar iktidarı almadılar ve Musaddık'la dost olmayan Faruk o sırada hâlâ kraldı.

Büyük Britanya ile diplomatik ilişkileri kopardı ve geride kalan İngilizleri İran'dan çıkarttı. Bundan hemen önce Amerikalı bir petrolcü, -Cities Service'ın yöneticisi W. Alton Jones- devletleştirilmiş olan İran petrolünün dış dağıtımı ve satımında şirketinin rol alabilmesi için görüşmeler yapmak üzere İran'a gelmişti. Jones hiçbir sonuç elde edemedi ve İran-İngiliz ilişkilerinin tamamen kopmasından önce geri çekildi.

Acheson, İran üzerine sözlerini bitirirken 1953 yazına uzanır ve şu yorumu yapar: *"İngilizlerin Musaddık'a aradıkları alternatif bulunmuştu.*[26] *Yine Oxenstiern'ün sorusu gelir akla: Dünyanın ne kadar az hikmetle yönetildiğini biliyor musun oğlum?"*[27]

1952 sonbaharında, İngilizlerin İran'dan çıkarılmasının hemen ardından, Churchill ve Eden, göreve gelmelerinden kısa bir süre sonra akıllarına gelmiş olanı tekrar düşünmeye başladılar. Kasım 1952'de Tahran'dan ülkeme dönerken Londra'da durakladığımda İngiliz İstihbaratı benimle temas kurdu. Ekibin sözcüsü olan Cochran'la (daha sonra Sir John olacaktı) ilk kez karşılaştım. Tek düşündükleri, Musaddık'ı devirmekti. Dahası, bunu erteleyerek zaman kaybetmeyi anlamsız buluyorlardı. Hemen başlamak istiyorlardı. Onlara projenin hükümetimin açık ve net biçimde tavır almasını gerektirdiğini ve sonuçlarının ne olacağından emin olmadığımı anlatmak zorunda kaldım. İngiliz meslektaşlarıma söylediğim gibi Truman ve Acheson'un –sona ermek üzere olan- yönetimlerinin onayını alma şansımız olmadığından emindim. Ancak yeni Cumhuriyetçiler farklı olabilirlerdi. O sıralarda sadece Cochran, onun Başvekili Henry Montague ve İran'dan yeni dönmüş olan İran Bürosu Başkanı Gordon Somerset ile iş yapıyordum. Mücadele planını tasarlamışlardı bile ve bazı siyasi problemlerin çıkabileceğini itiraf ederken erteleme

26 General Zahidi'yi kastediyor.

27 Acheson'un daha önce adı geçen kitabı, Sayfa 685.

için başka sebep göremiyorlardı. Bir süre planın ayrıntılarına indik. Daha ilerideki konuşmalarda her iki taraftan da katılanların sayısı artacaktı. Ama başlangıçta sadece dördümüz vardık. Beni şaşırtan, Cochran'ın tartışmalara şahsen ve son derece faal olarak katılmasıydı.

Aslında İngilizlerin planı oldukça ayrıntılıydı. Şahsen böyle bir planın nasıl bir operasyon sırasında gelişebilecek olaylara yön verebileceğini göremiyordum. Bununla beraber itiraz etmek anlamsızdı. ABD bu girişimde onlarla beraber geri dönülemeyecek bir noktaya gelene kadar müttefiklerinin kimliklerini ifşa etmeye niyetleri yoktu. Ama tasarıya bakılırsa muktedir ve güçlü bağlantıları olan "dostlar"dan yardım alacaklarını göz önünde bulundurmuşlardı. Başlangıçta Majestelerine karşı değil, onunla birlikte çalışmayı umduklarını açıkladılar. En önemli ajanlarının sarayla çok yakın ilişkilerinin olduğu söyleniyordu. Bu, Musaddık'ı devirmeye teşebbüs edersek çok yararlanabileceğimiz bir avantajdı. Daha sonra bu ajanların ilişkileri ve yeterlilikleri anlatıldıkça Boscoe Kardeşleri kastediyor olabilecekleri endişesine kapıldım. Kim oldukları açıklanana kadar da onlar olmadığından emin olamadım.

Ordudaki tahminler benim ve Boscoe'ların tahminleriyle temelde aynıydı. Bunları aynı kaynaktan edinmediğimiz sürece her şey iyiydi. Başkomutan Riyahi, Musaddık taraftarıydı ve belirsiz sayıda yüksek rütbeli subayın onu destelemesi beklenebilirdi. Ama astsubay, memur ve gönüllü erlerin hepsinin Şah yanlısı olduğu tahmin ediliyordu. –Hem biz hem de onlar tarafından– Tahminlerini daha önce Tahran'da tartıştıklarımızla aynı kategorilere ayırdım. Kardeşlerimizden çok, mollalar konusunda iyimserdiler, belki ben bile öyle düşünür olmuştum. Üniversiteler ve öğrenciler konusunda da anlaşma içindeydik. Bilgiye susuzluğumuzu aynı kaynaktan gidermiyor olduğumuz sürece bu çok güven verici bir şeydi.

Hem İngilizlerin hem de bizim "bilgi edinme ihtiyacı" temelinde hareket ediyor olmamız büyük şanstı. Araplar arasında Philby olarak tanınan ve St. John'un ("Sinjun") oğlu olan ve şu anda Moskova'da bir mülteci olarak bulunan Kim Philby çok şükür böyle bir ihtiyaç hissetmiyordu. 1949'da Washington'a CIA ile irtibat subayı olarak geldiğinde evinde yaşayan Guy Burgess'le yakınlığı yüzünden ondan kuşkulandım. Guy bir alkolik olmasa bile olmaya yakındı. O zamanlar Sovyetler için çalışıyordu ve içki onu, bunu ifşa edecek kadar boşboğaz yapıyordu. O ve yine Ruslar için çalışan Donald Mclean tehlikede olduklarından tam zamanında haberdar edildiler. Philby onlara haber iletti ve güvenli Moskova sığınağına kaçmalarını sağladı.

CIA'den bir meslektaşım, Aaron Latham'ın *Annem İçin Orkideler* adlı romanının kimliği belirsiz kahramanı ve ben, Philby'den ilk kuşkulananlar olduk. Daha sonra bu şüpheler yaygınlaştı. Philby "emekli"ye ayrıldı. Beyrut'ta yaşamaya gitti ama aleyhindeki deliller artınca SSCB'ye sığındı. Görünüşe bakılırsa KGB için tek tük işler yapıyor. Aynı zamanda Allen ve Elanor Dulles[28] adlı John Foster üzerine çıkan bir kitabın yazarıyla da mektuplaşmış. Hakkımdaki yorumları şaşırtıcı derecede dostane; beni Graham Green aynı adla bir roman yazmadan beş yıl önce "Sade Amerikalı" olarak isimlendirmiş. Şöyle tarif etmiş beni: *"Kusursuz sosyal ilişkileri olan, nazik, tatlı dilli bir Doğulu, bir entelektüelden ziyade iyi eğitilmiş biri, misafir ve ev sahibi olarak da cana yakın ve mütevazı. Aynı derecede hoş bir eşi var. Gerçekte boğazına kadar kirli işlere gömülmüş olduğunu düşünebileceğiniz en son insan."* Teşekkürler Bay Philby!

İran krizi sırasında Londra'da olduğumu ve bu sırada benimle hiç ilişkisi olmadığını söyleyerek devam etmiş. Cevabım şu: Tanrı'ya ve doğuştan şüpheci kafama şükür!

28 Leonard Mosley, Dulles; A Biography of Eleanor, Allen and John Foster Dulles and Their Family Network New York Dial Press, 1978.

1952 Kasım'ında Londra'ya dönüşte Bay Cochran ve yardımcıları, Dışişleri Bakanı Eden'in[29] ve özellikle Başbakan Churchill'in planı şiddetle desteklediklerini konusunda bana güvence verdiler. Bu Churchill'le ilk karşılaşmamı hatırlattı bana. 1941 sonunda, Pearl Harbor'dan üç hafta kadar önceydi. Franklin Deleano Roosevelt ile görüşmek için Atlantik'i uçarak geçmişti. Karım ve ben, Franklin Deleano Roosevelt'in her zamanki gibi dudaklarının kenarında sigarasıyla ve Churchill'in tebessümlerle kaplı yüzüyle masadaki misafirlere, dünyaya ve birbirlerine şampanyayla –ve aynı derecede köpükten ibaret iyimserlikleriyle– kadeh kaldırdıkları Beyaz Saray'daki Noel yemeğine davet edilmiştik. Stalin'le Tahran'da görüşmelerinden ve benim İran'a ilk gidişimden bir yıl önceydi.

Birkaç ay önce, 1947 yılı başlarından 1952'nin sonuna kadar ülkesinin Tahran Elçiliği'nde iki numaralı adam olarak görev yapmış ve adını hâlâ hatırlayamadığım Avrupalı bir diplomatla görüşmüştüm. Şaşırtıcı bir dürüstlükle bana kendisinin ve meslektaşlarının Şah, Kavam ve bu arada Dr. Muhammed Musaddık hakkında nasıl yanlış hüküm verdiklerini anlattı.

İran'a geldiğinde Büyükelçisinin ona söylediği, 1946 Eylül'ünün sonuna kadar *"Kavam istediği zaman Şah'ı taçtan mahrum edebilir"* di. *"Patronum da Kavam'ın kişisel hırslarından ve bunu yapmak için Tudeh ve Sovyetlerden yardım isteyebileceği tehlikesinden endişe duyuyordu."*

Büyükelçinin Şah'la görüşmesini çoğu kez teklifsizce, nasıl anlattığını aktardı: *"Ona bakılırsa Majesteleri onu hitap yeteneği için deneme tahtası olarak kullandı. Hükümdar alaycı bir gülümsemeyle ailesinden birinin, herhalde Prenses Eşref'in, kendisine keskin bir şekilde, bir erkek mi yoksa bir fare mi olduğunu sorduğunu söyledi. Büyükelçi, Şah'ın şüphelendiği gibi, onun Sadabad'daki sarayında*

29 Eden'in daha önce adı geçen kitabı, sayfa 67

oturup güzel bahçeleri, atları, köpekleri ve tenisiyle ilgilenmesi ve ülkesi bu trajik durumdayken hiçbir şey yapmaması gerektiğini mi düşünüyor? Üstelik Azerbeycan'ın komünist lideri Pişaveri İran'ın en önemli bölgesini çalmak üzereyken!"

Büyükelçi benim şimdi sorudaki istihza olarak kabul ettiğim şeyi gözden kaçırdı. Fakat cevabının hayretle karşılandığını fark etti. Verdiği cevap: Evet'ti. Kavam, Pişaveri'yle yapılan görüşmelerde sorumluluğu üzerine almıştı. Eğer Şah araya girerse partizan bir kavgaya karışmış olacaktı. Politikaya karışmak "kralın işi" değildi.

Büyükelçinin olayı naklettiği şekliyle Şah başarmak için yeterince güçlü değildi: *"Eğer mucize kabilinden başarırsa, nerede duracak? Patronum, İran'a kralı başımızdan atmadan önce yüzlerce yıl anayasal bir monarşi olarak yaşamış olan kendi ülkemiz gibi bakıyor. O zaman fark etmemiş olmama rağmen şimdi Majestelerinin Batılı büyükelçilerin –senin, benim ve diğerlerinin- verdiği "ders"lere gereğinden fazla saygı gösterdiğini görüyorum. İran Batılı bir cumhuriyet değildi; bunu böylece görmeli ve buna göre davranmalıydı."*

Ama Büyükelçim, ona göre "tuhaf bir biçimde" 1946 Eylül'ündeki Kaşkay ayaklanmasının akıntıyı Şah'tan yana çevirdiğini fark etmişti. Bu hiçbir şekilde uygun görülemezdi. İsyan, Kaşkay hanlarının gelecek seçimlerde Kavam'ı desteklemeleri karşılığında silahlarının onlarda kalabileceği yolunda bir anlaşma ile yatıştırıldı. Bu aynı zamanda Güney İran'daki Tudeh ilerleyişini de durduracaktı. Ve Pişaveri ve Rusların güçlerini olduğundan daha büyük değerlendirmelerinden hemen sonraydı.[30] Yüzde doksan beşini Kavam'ın Şah'a kabul ettirebileceği isteklerde bulunmuşlardı. Ama Pişaveri, Kasım 1945 ayaklanmasında orduyu terk eden Azerbeycanlı subayların esaslı terfilerle orduya tekrar kabul edilmelerinde ısrar etti. Şah bunu kesinlikle reddet-

30 Eden'in daha önce adı geçen kitabı, 61-67. sayfalar.

ti. Pişaveri ancak Sovyetlerin kendilerine aşırı güvenmeleriyle açıklanabilecek inanılmaz gaflardan birini yaparak küsüp Tebriz'e döndü. Şah'ın sürekli artan halk desteği burada başladı.

Daha sonra konuşma Dr. Musaddık davasına geldi. 1951 yılının sonunda, dostumun görevden alınacağı tarihten bir yıl önce İran Büyükelçisi tekrar tayin edildi. Gidişi yaklaşınca, işlerden sorumlu hale gelecek olan iki numaralı adamıyla savaş alanını gözden geçirdi.

"Artık Şah'ın Musaddık'ın Ulusal Cephesi'ni desteklemediğinin açık olduğunu kabul etti. Şah, petrolün devletleştirilmesinin bu ülkeye ilerleme getireceğine de inanmıyordu. Ama bu zamana kadar Musaddık'a muhalefetini, Meclis'te desteğine güveneceği gruplara bile açık etmemişti. Bizim Büyükelçi, Musaddık'ın bu tutumu için Şah'a minnettar olmadığından kuşkulandığını söyledi. Şah tabii ki Molla Kaşani'nin rüşvet almasına Mekki'nin fırsatçılığına ve Bahai'nin radikalliğine[31] güvenmiyordu. En önemlisi, Rusların düşmanlığından emindi ve Batı'dan görebileceği destek konusunda şüpheleri vardı. Bu durumda Musaddık Hükümeti'ne karşı açık bir muhalefete nasıl girebilirdi?"

Amiri gittikten sonra, dostum bana Şah'ın gücünün diğer bir ilginç belirtisinden bahsetti: "Elçiliklerden biri, hangisi olduğundan emin değilim, Tahran'ın güneyindeki işçiler arasında küçük, resmi olmayan bir anket düzenledi. Anket bir şeyler ispatlayacak kadar büyük değildi, elli tane yerel çalışanla kısa mülakatlara dayanıyordu. Bunların onda dokuzu, kralcı olduklarını söylüyor; geri kalan dört beş kişi de komünistlere inanıyorlardı. Bunun anlamını kavramak zor değildi. Musaddık'ın tehdit ettiği gibi Şah'ı

31 Ebu Kasım Kaşani, mollaların muhalefetinin başındaydı; Hüseyin Mekki Abadan'da petrolün akışını sağlamak için vanayı çeviren adamdı ve Muzaffer Bahai, işçileri Ulusal Cephe'ye çekmek için İşçi Partisi'ni kurmuştu.

azletmek, karmaşaya yol açacaktı. Şehirli ve köylü yığınları söz konusu olduğunda monarşinin sembolü, merkezi devletin kalbidir. Bunu ortadan kaldırırsak geriye ne kalır?"

Soruyu anlıyordum, cevabın ne olabileceğini bile görüyordum, ama nasıl olacağını bilemiyordum.

Yedinci Bölüm

"Seçme şansına sahip olanın başı beladadır."
Hollanda Atasözü

Birkaç ay önce -kesin olsun, Kasım 1952'de- Amerika'dan Tahran'a yolculuk yaparken Londra'da inmeye karar vermiştim. İngilizler, bir yıl öncesinden başlamak üzere İran'dan sökülüp atılmış, İran'la İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler alabildiğine gerginleşmişti. İngilizlere bakılırsa, Londra ziyaretim, tam zamanında gerçekleşmişti. Dışişleri hemen benimle bağlantı kurmuş ve Bay Cochran ile asistanlarını benimle tanıştırmışlardı.

Önerdikleri şeyi ciddiye almak için erkendi bize göre. Gördüğümüz gibi Truman ve Acheson, Musaddık'ın 1951 Ekim'inde Amerika'ya yaptığı ziyaretten etkilenmiş, Musaddık'ı önemser hale gelmişlerdi. İşe girmek için Amerikan seçimlerini beklemek gerekiyordu. Harekete geçmeden önce Bakanlık'ta istediğimiz değişiklikleri yapabilmeliydik.

1953 başlarında, Cumhuriyetçilerin işe başlamasından ve Beadle Smith'in Dışişleri'nden alınmasından önce –Dulles'ın düşmanlarına göre bu, Allen'ı CIA Direktörü yapmak için zemin hazırlamak amacıyla girişilmiş bir hareketti- Smith'i biraz dedi-

kodu yapmak üzere ziyaret ettim. Dedikodu yapmak çok yumuşak, hatta yanıltıcı bir söz. Yüzleşme belki daha doğru bir kelime.

"Şu Tanrı'nın belası İngilizler ne zaman bizimle görüşmeye gelecekler? Ne zaman başlayacak şu baş belası operasyon?" diye alabildiğine saldırgan bir tonda sorularını sıralayıverdi.

"Yemin töreni yapılır yapılmaz Dulles ve siz onları görebileceksiniz" diye cevapladım. "Onlar da işe başlamak için sizin kadar acele ediyorlar. Ama emin olmak için daha epey çalışma yapmamız lazım. Başımıza bela almamak için bu şart."

Smith homurdandı: "Tabii araştırmamız lazım... Ama bir an önce paralarını toplayıp işe girişsen iyi olur delikanlı!"

"Daha yapacak bir sürü şey var. Musaddık'ın sandığımız kadar zayıf olup olmadığını incelememiz lazım. Ordu ve halkın gözünde ne durumda, Şah ülkede ne kadar destekleniyor, bunları çok iyi bilmek lazım" diye bir yorum denemesine girişmiştim.

Smith yine homurdandı: "Pılını pırtını toplayıp bir an önce başla sen, tamam mı?"

"Toplantımız biter bitmez araştırmaya başlayacağım. Amerikan ve İngiliz üst yöneticilerin onaylayacağı bir operasyon planını detaylarıyla hazırlayayım" dedim ve "Londra'da problem çıkmayacak" diye ekledim.

Beadle Smith pek gülmeyen bir insandı normalde, ama bu sözü duyunca eğlenceli bir gülümseme geliverdi yüzüne: "Önerdiğimiz her şeyin üstüne atlayacaklar. Üstelik eminim ki Foster'ın da onaylayabileceği bir şeyler bulursun sen" diye devam edince konuşmasına, "Ne söylesen zaten kabul edecek" demesini beklerken sözünü şöyle bitirdi: "Herhalde iyi bir şeyler önerip onun da onayını alacaksın zaten." Tekrar sırıttı. Hepsi buydu konuşmamızın.

Girişeceğimiz işle ilgili belli başlı gelişmeler şu yöndeydi: Başbakan Razmarah'ın Fedayun tarafından Mart 1951'de öldürülmesinden sonra yerine Hüseyin Ala getirilmişti. Mayıs'ta Musaddık, Ala'nın yerini aldı ve daha önce bahsettiğim Amerika ziyaretini

Ekim ayında gerçekleştirdi. 1952 yılı, 13 Temmuz'unda Musaddık, Şah ile ilk sürtüşmesini yaşadı. Musaddık'ın ekstra yetkiler konusundaki istemi, Şah tarafından reddedildi. Ama Musaddık yerine atanacak isim olarak Ahmed Kavam'ın açıklanması ciddi tepkilerle karşılanmış, insanlar sokağa dökülmüştü. 22 Temmuz'da Şah, Musaddık'ı yeniden göreve atamak zorunda kaldı.

1952 Eylül'ünde Truman ve Churchill, petrol meselesinin halli konusundaki en son önerilerini ortaklaşa bir mektupla Musaddık'a ilettiler. Musaddık bu öneriyi reddetti ve 22 Ekim'de İngiltere ile ilişkilerini kesti. Bu olaydan bir hafta sonra ben Tahran'a gittim. Tahran'dan dönüşte de Londra'ya uğrayarak İngilizlerle Musaddık'a karşı girişilecek hareket tarzını ilk kez konuştum. 1953'ün ilk ayında Meclis, Musaddık'ın güç ve yetkilerini genişleten bir yasayı kabul etti, Şah da bunu onaylamak zorunda kaldı. Şöyle diyordu Şah: "Yapıcı bir petrol politikası geliştirilebilmesi için her fırsatı tanımak istiyoruz."[32]

Başkan Truman'ın yerini Eisenhower almış, Musaddık'a ortaklaşa öneriler gönderme görevini o devralmıştı. Churchill dostlar alışverişte görsün amacıyla yapageldiklerini yapmaya devam etme fikrindeydi. Ama Eisenhower'ın –daha çok da yeni Dışişleri Bakanı Dulles'ın- bir gelişme umudu taşıdıklarını sanmıyordum. Gerçekten de Musaddık tüm önceki öneriler gibi yeni önerileri de reddetmişti.

Şubat ayında giderek Tudeh'le daha fazla ittifak haline giren Başbakan, Rusların da desteğini alarak, Şah'ın İran'ı terk etmesine yönelik ilk tutumunu takındı. Şah'ın yönetimini destekleyen kitle gösterileri, Şah'ı ülkeyi terk etmeme konusunda cesaretlendirdi. "*1953 ortalarında halkın ruh halinde ciddi bir değişiklik gözleniyordu. Musaddık'ın pek çok takipçisi terk ediyordu kendisini.*"[33] Haziran ayında bazı gelişmeler daha oldu. Başkan Eisenhower,

32 Mission for My Country, s. 95.

33 Age. s. 97.

İran Başbakanı'nı petrol meselesi halledilmediği takdirde, Amerika'dan istenen yardımın arttırılmayacağı, hatta azaltılacağı yolunda uyardı. (Musaddık'ın hedefi, azalan petrol gelirlerini Amerika'dan alacağı yardımla ikame etmekti.)

Başbakan yaptığı açıklamada, İran'ın komünistlerin eline düşmemek için Amerikan yardımına ihtiyaç duyduğunu belirtti. Bunları söylediği günlerde bir taraftan da komünistlerin giderek güçlenmelerine göz yumuyordu.

Şah'ın daha sonra yazdıklarında şunlar söyleniyordu. "*Amerikalılar sanırım bu çelişkilerin ve olup bitenlerin farkındaydılar ama siyasi sorunların çözümünü biz İranlılara bırakıyorlardı. Bizden beklenen buydu.*"[34] Şüphesiz Şah, Amerika'nın kendisini destekleyeceğinden haberdar değildi o günlerde.

Daha önce bahsettiğim gibi İngilizler, Tahran'dan Amerika'ya dönerken beni çağırmış ve Musaddık'a karşı girişilecek harekette neler yapılabileceğini tartışmaya açmışlardı. Yeni yönetim tam olarak iş başına geçmeden önce İngiliz istihbaratından birkaç kişi bizi Washington'da ziyaret etti. Bu görüşmenin detaylarını daha sonra anlatacağım. Bu toplantıdan sonra Tahran'a yaptığım ziyaretler daha güvenli ve ne yaptığını bilir biçimde gerçekleşti. Artık bir operasyona gireceğimizi az çok biliyorduk.

Seçimlerden sonra, ama Eisenhower iş başına gelmeden önce Büyükelçi Henderson Tahran'a geri dönmüştü. Musaddık'la görüşmelere tekrar başlayıp, müzakereleri 1953 Şubat'ına kadar sürdürdü. Henderson'ın bir görüşmemizde bana anlattığına göre, Musaddık Henderson'la görüşmelerinde aldığı notlarla doldurduğu bir "kara kaplı defter" tutarmış. Bir keresinde Henderson, Musaddık'tan daha önce tartıştıkları bir konu hakkında bir bilgiyi hatırlatmasını istediğinde Başbakan bir defter çıkarmış ortaya. Ama Henderson Musaddık'ın açıkça küçük bir hilekârlık yaptığını da anlatırdı. Çok keskin bir gözlemci olan Henderson,

34 Age. s. 98-99.

Başbakan'ın daha önceden not aldığı defterin bu olmadığını fark etmişti. Başbakan sahte defterden alabildiğine dikkatle söz konusu olayı araştırıp Loy Henderson'un yanıldığını söylemişti. Bu olaydan sonra odadan çıkan Henderson merdivenlerden inerken, tırabzandan sallanan bir değnek fark edip hemen geri dönmüş ve Başbakan'ın yanındaki odanın yarı açık kapısından girivermişti. Değnek, Dışişleri Bakanı Fatemi'ninkine benziyordu. Acheson'un, Musaddık için söylediği şeyler doğru değildi demek ki. Fatemi, yan odadan tüm konuşmalarını dinlemişti.

1952 sonları ve 1953 başlarında Washington, Londra ve Tahran'daki Sovyet büyükelçiliklerinin, bizim, İngilizlerin ve İranlı dostlarımızın ne yapıp ettiğini ilgiyle izlediklerini zannediyorduk. Tek arzumuz, olayları sadece uzaktan izliyor olmalarıydı. Ama İran'da bizden daha aktif oldukları açıktı. Tudeh üzerindeki etkilerinin giderek arttığı belliydi. Sık sık bizim de gözümüzün önünde gelişen olaylarla bunu hissettirip duruyorlardı. Doğru ya da yanlış, Sovyetlerin güçlerini bizim tepkimizi çekmeyecek dozajlarda arttırdığını söylemek mümkündü. Bizim çok fazla sıkıştırılmadıkça İran'da bir "kavga çıkarmak" istemeyeceğimizi kestiriyor olmalıydılar. Dr. Musaddık'ı da giderek daha ustaca yönlendirmeyi ve bunu daha az hissettirmeyi başarıyorlardı. Etkin bir şekilde cevap veremeyeceğimizi düşünüyorlardı besbelli. Kendi akıllarınca gün, onların günüydü.

Öte yandan belki bir parça blöf de yapıyorlardı. Ama hesapları buna dayanıyorsa biz de bunu yiyecek adamlar değildik. İngilizler bize ölesiye inanıyordu. Ama ilişkide olduğumuz İranlı dostlarımız ve belki bir parça kendimiz, meydana çıkmak için uygun bir zaman seçmek gerektiğini düşünüyorduk.

1952'nin sonlarında ve 1953 başında, sözünü ettiğim üzere, İngiliz istihbaratından yetkililer iki kez Washington'a gelerek proje hakkındaki fikrimizi öğrenmeye çalışmışlardı. İlk seferinde tamamen operasyon üzerinde görüşülmüş, İngiliz dostlarımız CIA

ile tartışmıştı. Bizim taraftan CIA dışında Allen Dulles tartışmaya bir parça katılmış, Beadle Smith olaylara hiç karışmamıştı. Bunun nedeni, Dulles'ın o sıralarda pek ortalıkta görünmemesinin gerekmesiydi. Sonuçta söz konusu toplantıda can sıkıcı detayları bir kez daha gözden geçirmek dışında bir şey yapılmadı. Zaten bunları Cochran ve meslektaşlarıyla Londra'da da tartışmıştık.

İngilizlerle ayrı düştüğümüz temel bir mesele vardı: Onların tek ilgisi, İran'da kaybettikleri petrol haklarını geri almak üzerinde toplanıyordu. AIOC'un devletleştirilmesi ile uğradıkları zararı gidermek peşindeydiler. Oysa mesele artık bu boyutu aşmış; hatta petrol konusundaki çıkarlar, girişilecek hareket için önemsiz hale gelmişti. Eğer Başbakan Musaddık'ın görevden uzaklaştırılması gerektiğinde anlaşırsak bunun nedenleri pratik çıkar kaygıları olmamalıydı artık. Operasyonu gerçekleştirip başarıya ulaşsak bile Şah'ı petrol konusunda taviz vermeye itmemiz gerekiyordu. İngilizlerin bunu anlaması ve kabul etmesi lazımdı. Başka şansları yoktu.

Operasyon planları üzerinde düşünmek için Londra'ya geri döndüler sonuçta. Bize göre en önemli şey, hedefler konusunda açık seçik karar verilmesi gerektiğiydi: "Niçin" sorusunu anlamlı bir şekilde cevaplamalıydık. "Nasıl" meselesine gelindiğinde ise esnek bir kafa yapısına sahip olmanın son derece gerekli olduğunu düşünüyorduk.

1953 Şubat'ında İngilizler yeniden Washington'a geldiler. 3 Şubat Pazartesi günü Allen'ın da katılımıyla ilk toplantı yapıldı. Dışişleri Masasından Sir Patrick Dean da gelmiş, ama toplantıya katılmamıştı. Bakanlıktan ise hiç kimse yoktu ortalıkta. Saatler boyunca amacı pek belli olmayan bir "gözden geçirme" çalışması yaptık. Bir tek yeni öneri vardı: İngilizler ilk defa, bu operasyon için beni "bölge komutanı" olarak atamak niyetinde olduklarını bildirdiler. Bana göre bu, anlamlı bir öneriydi. Allen her zaman olduğu gibi pek fazla destekleyen bir havada değildi. Bu

meselenin Foster Dulles, Beadle Smith ve Patrick Dean'in karar vermesi gereken bir konu olduğu üzerinde anlaştık ve başka mevzulara geçtik.

Tabii bir sonraki toplantımızda baştan başlayıp her şeyi bir kez daha "gözden geçirdik" İngiliz tarafı, bölgedeki üst düzey kalifiye ajanlarından bahsediyor ve ordu içindeki bağlantılarını anlatıyordu. Ordunun üst düzeyli subay kadrosu Musaddık yanlısı olabilirdi, ama alt kademeler tamamen Şah'a bağlıydı. Tabii halk da... Mollalar konusunda hayli ümitli görünüyorlardı, lakin bir toplam çizgisi çektiğimizde durum karamsar bir tablo arz ediyordu.

Cochran daha sonra operasyon konusunda detayları da içeren bir plan sundu. Planı kelimesi kelimesine biliyordum zaten. Allen da daha önce bir öneri hakkında benim fikirlerimi dinlemiş olduğundan tamamen benim istediğim yönde açıklamalarda bulundu. Patrick Dean ise ciddiyetle dinledi ve hiçbir şey söylemedi. Beadle Smith ve John Foster Dulles homurdandıklarına göre Allen'ın söylediklerini kabul ediyor olmalıydılar. Sonuçta "esnek kafa yapısı" ağırlığını koymuştu. Toplantıda bulunan ve kesin hatların çizildiği bir plan uygulamaktan yana olan kişiler, kibar bir sessizlikle dinlendiğinden bunlar da fikirlerinden vazgeçtiler sonunda.

Son olarak "bölge komutanı" meselesi gündeme geldi. Bu kez, Allen İngilizlerin beni bu göreve getirme yolundaki önerilerine yarım bir destek verdi. Beadle Smith soğuk soğuk bakarken Foster sigarasını derin derin çekip şunları söyledi: "Şah'ın, Kim'i kişisel olarak tanıdığını unutmamak lazım. Hem çok önemli bir ailenin de ismini taşıyor. Kendisini tanıyan kimseyle ilişkiye girmeden, Şah'ın gözüne görünmeyerek bu işi yapmasında bir sakınca olmayacaktır sanırım."

Konuşmalar tekrar kesilmişti. Allen'ın piposu ve Foster Dulles'ın sigarası odadaki duman yoğunluğunu daha da artırıyordu. Sonunda Foster Dulles konuşmaya başladı: "Sanırım bu mesele

böyle olacak. Ama dediğim gibi kendisini tanıyan herkesten uzak durmalı. Özellikle de Şah'tan."

Herkes bu fikri kabul etmiş görünüyordu. Fakat ben İngilizlerin bu kararı ne kadar ciddiye aldıklarını kestiremiyordum. O anda itiraz edecek durumda değildim zaten, ama bir fırsat bulduğumda durumu değiştirmek için girişimde bulunacaktım. Bildiğimiz kadarıyla Şah, Amerika ve İngiltere'nin ne düşündüğünü tam olarak bilmiyordu. Eğer ikna edilmesi gerekirse, ikna edecek şartları en fazla taşıyan kişi bendim bana kalırsa.

Bu "üst düzey" toplantıda tartışılacak bir tek mesele kalmıştı. Öbür konuları toplantı biter bitmez İngilizleri yakalayarak onlarla görüşmek istiyordum.

Çok resmi bir tonda "Baylar" diyerek başladım, "Dışişleri'nden, Yabancı Ülkeler Ofisi'nden ve İngiltere'den gelen meslektaşlarıma bildirmek istediğim bir mesele var. AJAX konusunda karar verilmeye çalışılan bu toplantı yapılırken, bu meseleyle ilgili olarak Şah'ın henüz doğrudan bilgilendirilmediğini söylemek isterim. Biz bugüne kadar Şah'ın çok yakınında olan insanlarla görüştük hep. Şu anda, Dr. Musaddık'ın yerine kimin geçmesini istediğimizi kararlaştırmak gerek. Takdir edeceğiniz gibi bu kararı verecek olan asıl kişi Şah. İranlı meslektaşlarımıza göre bu kişi General Fazlullah Zahidi olmalı."

Bir an hiçbir tepki gelmedi. Foster ve Beadle kim hakkında konuştuğumuzu bile bilmiyordu. İngilizler ise meseleyi biliyordu.

"İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerimiz, General'in bir Nazi yanlısı olduğunu düşünüyordu. Hatta General Zahidi, 1941 sonbaharında Albay Fitzroy Maclean tarafından İsfahan'da tutuklandı. Maclean *The Eastern Approaches* adlı kitabında bu olaydan da söz eder. Anlatılanlara göre General Zahidi Filistin'e gönderilmiş ve orada tecrit edilmişti. General'i kişisel olarak tanımıyorum, ama İranlı dostların verdiği bilgiye göre İngilizlere bir düşmanlık beslemiyormuş. Aksine, Sovyetler Birliği'ne düş-

manlık taşıyan ve Rusların kendi ülkesini kontrol etmesinden kaygılanan bir kişi bu."

Foster bir bana, bir İngiliz ziyaretçilerimize baktı. "Ne düşünüyorsunuz?" diye bir soru yöneltti. İngilizler kuşkuluydu. Ama asıl karar verecek olan Yabancı Ülkeler Ofisi'ydi. Onları da Patrick Dean temsil ediyordu.

Patrick, boğazını temizledikten sonra: "Biraz ani bir soru olmadı mı bu? Sanırım Londra'nın yorumunu da almamız gerekir bu konuda. Ama siz ve İranlılar bunun şart olduğunu söylüyorsanız yapacak fazla şey yok, değil mi?" dedi ve soran bakışlarını bana yöneltti.

"Sanırım böyle Pat. Zahidi bizim ortaya attığımız bir ad değil, emin olabilirsin. Şunu düşünüyorum: Şah kendi Başbakanı'nı kendisi seçmelidir. Göründüğü kadarıyla da bu işi Zahidi'ye vermeyi istiyor." Bir kere daha İran'la bağlantılarımızın bize Zahidi'nin İngiliz düşmanlığı taşımadığını kanıtladığını belirttim.

Foster Dulles sandalyesini geri itip ayağa kalktı ve "Sanırım bugünlük bu kadar. Toplantı bitmiştir" diyerek çıktı.

Bazılarımız için bitmemişti tabii. İngiliz dostlarımızı Allen'ın 2430 E Caddesi'ndeki bürosuna götürdüm. Bir parça rahatlamak için çay servisi yaptırdık (Sanırım İngilizler sunulanı sadece kibarlıklarından dolayı "çay" diye nitelendirdiler. Benim için de içtiğim en iyi çay olduğu söylemek mümkün değildi.) Çaylar içildikten sonra beni rahatsız eden meseleyi bir kez daha gündeme getirdim. Şu çok güvendikleri bölge temsilcileri kimdi?

Bu kez dostlarımız Amerikan Hükümeti'nin kesinlikle kendi taraflarında olduğunu anladıklarından, uzun süredir beklediğimiz konuyu açıklayacaklardı görüldüğü kadarıyla.

Mr. Cochran çok resmi bir tarzda konuşmaya başladı. Tıpkı benim Foster'ın bürosunda yaptığım türde bir resmilikti bu: "Sözünüzü ettiğimiz kişiler bölgede görev yapan çok nitelikli birkaç adamımız" diye başladı.

Kendimi tutamayarak "Şu ünlü kardeşler değil mi?" diye merakla sordum.

Lafa karışmamdan pek hoşlanmadığını belirten bir tavırla bana baktıktan sonra: "Tam olarak değil" dedi ve tam isimlerini verdi. Ben burada yazamıyorum bu isimleri. "Onlara Nossey ve Cafron deriz biz. Daha önce de söyledim sanırım, bu adamlar çok yetenekli. İşe hazır, çekici, hayatı seven ve girişken insanlar. Siz Amerikalıların deyişiyle 'Hadi iş başına' demeyi seven tipler."

Bu laf, yıllardır ağzımdan bile çıkmamıştı, ama o anda itiraz edebilecek durumda değildim. İtiraf etmeliyim ki profesyonel duygularım ahlaki duygularıma üstün geldi ve hiçbir şey çaktırmadım. Artık Boscoe Kardeşlerin sadece bizden yana olduklarından emindim. Bunu İngilizlere söylemenin ise pek bir anlamı yoktu. Cochran'a bu bilgiyi verdiği için sıcak bir teşekkür sundum. Gerçekten de müteşekkirdim, çünkü emin olmamı sağlamıştı.

"Tabii, hangi ajanlarımızın bu işte görev alacağını şimdiden söylemek mümkün değil. Bunu tespit eder etmez size bildireceğiz. Ama bu herhalde ben İran'a gitmeden mümkün olmayacak bir şey. Sınırlı iletişim imkânlarını zorlayacak fazladan haberleşme işlerine girmek de fazla yerinde olmaz sanırım. Bu yüzden belki iş tamamlanıncaya kadar size haber ulaştırmak mümkün olmayabilir. İşin gidişatı gösterecek bunu biraz da" diye kapadım toplantıyı.

Cochran ve adamları işin bir an önce bitmesini öyle istiyorlardı ki önerimi hiç itiraz etmeden kabul ettiler.

Sekizinci Bölüm

"Sahilde dinlenenler,
dalgalı denizlerde yaşadığımız zorlukların pek azını bilirler."
Sadi (Ö. 1291)

Sonraki aylarda İran'a, Beyrut'a ve Londra'ya birçok kez gittim. İran'daki gelişmeler, görünüşün aksine Musaddık'ın giderek güç kaybettiğine dair inancımızı kuvvetlendiriyordu. Aleyhte giriştiğimiz kampanyayı da çok hafif bir dozda sürdürüyorduk. Gazeteleri, bireyleri ve kurumları açıktan açığa Başbakan'a karşı muhalefete yönlendirseydik bunlar hemen işten uzaklaştırılabilirlerdi ve bu da aptalca olurdu. Ama öte yandan olup biten konusunda sessiz kalır, Musaddık'ın Batı'dan kopup Ruslara yanaştığını, kişisel diktasını güçlendirmeye çalıştığını göstermezsek de İran'da bir monark için anlamlı bir rol kalmazdı.

Bu sırada Washington'da Cumhuriyetçiler iktidara yerleşiyordu. –Bu ifade John Foster Dulles'ın Dışişleri Bakanlığı'na oturmasını anlatmada çok yumuşak kalıyor- Her yeni yönetimde olduğu gibi yeni gelenler, seleflerinin yaptıklarına ek olarak ne yapıp milli çıkarlara daha fazla yarayan bir şeyler ortaya koyabileceklerinin kaygılı arayışı içindeydiler. AJAX, Foster

Dulles'ın "benim" diyebileceği kadar oturmuş ve açıklanabilir boyutları olan bir operasyon sayılmazdı henüz.

Planlamanın erken safhalarında en fazla görev alanlardan biri, George Cuvier idi. George Cuvier'in Haziran 1953'te İran'dan ayrılması hesaplanıyordu. Daha önce, Cuvier'le Boscoe Kardeşlerle ilgili meseleyi tartışmamızı yazmıştım. George Fransa'da doğmuş, İngilizce ve Fransızcayı çok iyi bilen biriydi. II. Dünya Savaşı sırasında OSS'nin karşı-istihbarat birimlerinde çalışmıştı. İşin siyasi boyutuna ise girmiyordu. Operasyonun planlamasında büyük katkılarda bulunmuş, ama operasyon sırasında İran dışında bulunmak istediğini açıkça ifade etmişti. "Kim" diyordu "Ben çok sinirli bir adamım." Bunu söylerken de bu ruhu taşıdığını her haliyle belli eden bir vücudu dili içindeydi.

Planlama aşamasındaki toplantılarımızın birkaçı Beyrut'ta yapıldı. St. George Oteli'ndeki baş aşçı, Cuvier'in Nice'den tanıdığı birisi çıkmıştı. Bu sayede uzun toplantılarımızda çok iyi yemekler yemiştik. Radyoyu sonuna kadar açıyor, bunu bir tür güvenlik tedbiri olarak kullanıyorduk.

George Cuvier ağzının tadını bilen biriydi. Sahanda yumurta yapmanın inceliklerini bile uzun uzun anlatabilirdi. Aramızdan biri, yumurtanın sarısının nasıl tam beyazın ortasına denk getirileceğini sorunca George bilgiççe gülümser, sanki çok gizli bir bilgi veriyormuşçasına uzun uzun anlatırdı.

Planlama toplantılarına dönersek: Toplantıları, sadece katlanılır hale getirmekle kalmayıp zevkli anlara dönüştüren hususlardan biri, katılımcıların kalitesinin yüksekliğiydi. Roger Black'ten bahsetmiştim. Çalı saçlı profesör dostum, yüksek sesle konuşan biriydi ve oldukça masum olduğu halde Boscoe Kardeşlerin işe karışmasına sebep olmuştu. Profesör dostun bunun dışında, planlama sonrasında da operasyonla hiçbir ilgisi olmadı. Sadece bize tavsiye ettiği adamlar çok önemli roller yüklenmişti. Artık var olmaya devam etmediği halde İran'daki Milli Cephe hareketini ateşli bir şekilde desteklemesinin nedeni, belki de duyduğu güç-

lü suçluluk hissiydi. 1953 sonrasında –Musaddık'tan sonra- gelen hükümetlerin yaptığı reformlarda hiçbir tutar yan görmemesi meslektaşlarını şaşırtmıştı. Tabii bu insanlar, profesörün devrimci arkadaşlarının yenilgisini hatırlamada üstlendiği rolden duyduğu pişmanlığı bilemezlerdi. 1967'lerden sonra zaman zaman gördüm profesörü. Gözleri hâlâ öfkeyle doluydu ve dergilerde yeni gelişmeler hakkında olumsuz yazılar yazıyordu.

Planın hazırlanması aşamasında bir başka İran uzmanı önemli bir rol oynamıştı. Yaptığı işten büyük zevk alıyordu ve gruba renk katıyordu. Önerilerde bulunurken ciddi mi olduğu, yoksa şaka mı yaptığı kimi zaman belli olmuyordu.

George Cuvier ve ben bu uzmanla Beyrut'ta bir dizi toplantı yapmıştık. Bu toplantılardan birinin sonunda iyi dostlarımız olan Ferit ve Yolande Nashashibi ile Beyrut Havaalanı yakınlarındaki evlerinde bir akşam yemeği yemiştik. Ferit bir şeylerin olup bittiğinin farkındaydı. Kesin olarak bildiği şey, bu işte Amerikalılar ile İngilizlerin ortaklaşa çalıştıkları ve meselenin İran'la, belki de Mısır'la ilgili olduğuydu. O gece Yolande tüm çekici kişiliğini ortaya koyarak benden sızdırabileceği kadar bilgi sızdırmaya çalıştı.

Sanki hiç önemsemiyormuşçasına: "Bu yakında Tahran'a gidecek misin? Gidersen ne kadar kalmayı düşünüyorsun? Orada görmek istediğin kimseler vardır herhalde?" gibi sorular soruyordu arada. Bu sorulara birbiriyle ilgisiz cevaplar vermeye çalışırken 'arkadaşım Nasır' hakkında bir soru yöneltiverdi. İyice sıkılmıştım. Ayrıca ilerleyen saatler nedeniyle uçağa yetişememekten korktuğumu belirtince Ferit, uçağı bekletebileceğini ve kalkmadan önce uçağa beni kendisinin yetiştireceğini söylüyordu. Bu durum rahatsızlığımı daha da arttırdı. Ben yine gitmek konusunda ısrar edince Ferit beni havaalanına götürmeyi kabul etti.

Havaalanına gidişimizin büyük bir ilgiye mazhar olduğunu fark ettim. Hiçbir formaliteden geçmeden; ne bileyim bagaj kontrolü, pasaport ve bilet muayenesi gibi şeylere maruz kalmadan

hemen uçağa alındım. Hostesler soğuk bir tutum içindeydi, pilotlar ise açıkça düşmanlık kusuyordu. Uçak havalanana kadar Ferit'in güvenlik güçlerinde üst düzeyli bir sorumlu olarak uçağı benim için beklettiğini fark edememiştim. Pan Am mürettebatı tabii bu tür şeyleri sevmediklerinden beni suçlayan bir tutum takınmışlardı.

1953 Şubat'ında Beyrut'ta birkaç gün daha geçirmek üzere bulundum. Bağdat'a gitmeden önceki son günlerim orada geçti. Francis Grander adında, Irak'ta görev yapan bir elemanımızla buluştum. Tahran'a birlikte gidecektik. 1947'den 1950'ler ortalarına kadar Bağdat-Tahran arasında yapacağımız otomobil gezintilerinin ilkiydi bu. O yolculukta Kanekin ile Hemedan arasında bir kar fırtınasına yakalandık. Sonunda bir korunak bulabilmek amacıyla ana yoldan saparak küçük bir kasabaya doğru rotamızı değiştirdik.

Kasabada şaşırtıcı türden bir hayat sürüyordu. Bir cumartesi akşamıydı. İlk uğradığımız yer kasabanın oyun salonuydu. Briç oynayanlar bizim de oynamamız konusunda ısrar ettiler. Biz yatsak da oyun devam edecekti nasılsa. Biz de battaniyelerimize sarıldık ve oyuna oturduk. Oyun şafak vaktine kadar sürdü. Zihinsel olarak zinde, ama fiziksel olarak birer çöküntü halinde ertesi gün Tahran'a doğru yola çıktık.

Mart 1953'te Stalin öldüğünde ben Ortadoğu'daydım. O günlerde daha iyi bir hava için umutlarımız güçlenmişti. Planlarımız giderek daha detaylanıyor, kesinlik kazanıyordu. Sovyet liderinin öldüğü gün Cuvier, evinde bir telefon almıştı. (Belirttiğim gibi Cuvier'in gizliliği pek öyle ahım şahım değildi.)

Arayan, Cuvier'in sesini tanıyamamıştı, ancak ismini ve bölgede istihbarattan sorumlu olduğunu biliyordu: "Bir saat on beş dakika içinde Naderi Meydanı'nın kuzeybatı köşesinde buluşabilir miyiz? Beni tanımanız gerekmiyor, çünkü ben sizi alacağım. Koyu yeşil bir Mercedes'le."

Hep meraklı ve maceraya daima hazır olan George kabul etmişti. Kararlaştırılan zaman ve yerde yeşil Mercedes gelmiş, sürücü ön kapıyı açarak Cuvier'i içeri almıştı. Konuşma, nezaket kaidelerine bile gerek duyulmadan hemen başlamıştı.

"Bay Cuvier, Kara Kuvvetleri Komutanı, Dr. Musaddık'ın yerine başka birini geçirme planınızda yer almak istediğini göstermektedir." Ne istek, ne öneriydi hani!..

George, tüm ikna kabiliyetini kullanarak komutanın teklifinin hoş olduğunu, ama şu anda bir şey yapılamadığını anlatmaya çalışmıştı, söylediğine göre. İkna edebildiğine inanmak isterdim. Bunu ona söylediğimde omuzlarını silkerek 'yapabileceğimi yaptım' demişti, pek de ikna edici olmayan bir tonla.

Kara planlarımızın başarılı olacağı konusunda çok dikkatli, çok şüpheci bir yaklaşımımız vardı. Çünkü geçmiş yıllarda Şah karşıtı, Musaddık yanlısı güçlerin, Sovyetlerin de desteğiyle güçlendiğini görüyorduk. Düşündüm, büyük zaferi elde etmeden, şu günlerde bu adamlara küçük bir ders vermek hiç de fena olmazdı. Sonuçta, bu konuya "ilgi duyabilecek" herkesi araştırmaya başladık. İlk hedef, Sovyet Büyükelçiliğiydi. Elçiliğin izlenmesi çok heyecanlıydı, ama büyük tehlikeler de içeriyordu. Bu araştırma, olayların kökeni hakkında bilgi verecekti.

George, Mart ayının soğuk, ama güneşli bir gününde, Tahran'da yaşayan ve bir süredir bize raporlar da sunan bir Doğu Avrupalının üst düzey bir Sovyet diplomatıyla ilişki içinde olduğunu bildirdi. Sovyet yetkili oyuna gelmiş gibiydi. George diyordu ki: "Ajanımıza, bu adamın her türlü güvenliğinin sağlanmasına dikkat etmeleri gerektiğini söyledim. Hele de bu karışık günlerde. Zamanı geldiğinde herifi bir mezarlığa postalayıveririz. Bilirsin, sakin ve güvenlikli yerlerdir mezarlıklar. Gerekirse yurtdışına da çıkartabiliriz adamı, eğer işimize yararsa."

İlk buluşma yeri Firdevsi Meydanı'ndaki bir tütüncü dükkânıydı. Söz konusu diplomatın gelip gittiği yolun üzerindeydi bu

dükkân. George'un bağlantılarında burasının seçilmiş olması, diplomata eşlik eden şoförün atlatılabilmesi için bir gerekçenin hazırlanmasına dayanıyordu. Saat altı-yedi arası olacaktı. Bizim taraf tüm önlemleri almıştı.

George, genç ve atletik arkadaşlarımızdan birinin kullandığı eski bir siyah Renault ile meydanın etrafında periyodik turlar atacaktı. Meydanın karşılıklı iki köşesinde içi adam dolu iki arabamız kaçırma anı için dikkatle bekliyordu. Normal zamanlardan farklı olarak hepimiz silahlıydık. Rus şoförün de bizim kadar hazırlıklı olabileceğini düşünerek işi sıkıya almıştık. Ama şans bizden yana değildi.

Sıkıca örtülmüş bir Land-Rover'in arkasındaki adamlarımızın sıkıntısını, aküsü arıza yapıp duran Renault'nun turlarını, hedefi gözetleyen sinirli adamlarımızı hatırlıyorum. Av göründüğünde George işaret verecekti. Ama bu işaret ne o gün ne de daha sonraki günlerde gerçekleşti. Üçüncü akşam da bekledikten sonra vazgeçtik.

İki gün sonra sevgili ajanımız yeniden bizimle bağlantıya geçti. Yeni yer çok enteresan, biraz da tehlikeli idi. Bir manavın açık hava tezgâhıydı burası ve Rus Elçiliği'nin ağır demir kapılarından hiç de uzak değildi. Kendi kendimize sormaya başladık: "Kim kimle ilgileniyor acaba?" İçgüdülerimiz bunun son şans olacağını, ona göre hazırlanmamız gerektiğini söylüyordu bize. Belçika yapısı küçük silahlarımızın yanında George'un bana verdiği bir gözyaşı bombasını da aldım. İşe yarayıp yaramayacağını o anda bilemiyordum tabii, ama yanımızda bulunmasında da bir zarar yoktu.

O akşamki işte görev alanlar olarak hepimiz hâlâ Rus diplomatın bize bilgi vermeye istekli olduğunu düşünüyorduk. Bizim o adama hediye olarak bir mezarlığı düşündüğümüz de aşikârdı. Ne yazık ki şans iki tarafa da gülmedi.

Bağlantıya göre üç arabamız akşam saatinde on beş dakika içinde konumlarını alacaktı. İki araba iki yüzer metre aralıkla el-

çilik kapısının iki tarafında bekleyecekti. Üzerinde iş çevirmeye çalıştığımız caddenin adının Roosevelt Caddesi olmasını (Tabii benim değil, FDR'nin Roosevelt'i bu.) hâlâ büyük bir rastlantı sayarım. Üçüncü araba elçiliğe elli altmış metre mesafedeki manavın yanı başında park edecekti. Yüksek duvarlar ve iki katlı binalar yüzünden caddenin öbür tarafında ne olduğunu göremiyorduk. Hatta birkaç adım ötedeki meyve tezgâhının ardında bile ne olup bittiğini göremiyorduk. Her şey çok çabuk oldu. Ama olayla ilgili iyi olarak nitelenebilecek tek taraf buydu. Diplomatın uzun siyah arabası kapıdan çıkıp gecenin karanlığına karışana kadar on beş saniye geçmişti. O andan itibaren operasyon başlamıştı. Manav tezgâhının karşısında arabayı durdurup manavdaki tek müşterinin işini bitirmesi için beklemeye başladı. Koltuğunun altında gazetesi olan öteki müşteri, havuçları ve turpları seyrediyordu. Bir anda diplomatımızın şoförü nasıl olduysa, taşıdığı yolcunun elden gitmek üzere olduğunu fark edip aniden hareket geçti ve hızla elçiliğin kapısından girip kayboldu. Avımız, kalın duvarlar ve demir kapıların ardına kaçmıştı.

Birkaç hafta içinde Tahran'daki Sovyet elçiliğinde üst mevkide değişiklikler yapıldı. Bizim peşinde olduğumuz adamın ise öldüğü duyuruldu. Duyuru, bir intihar olayından bahsediyordu ama öldürüldüğünden emindik biz.

Çok vakit geçmedi aradan, Ruslar Tahran'a yeni Büyükelçilerini gönderdiler. Yeni adam, Anatoi Lavrentiev adında "deneyimli" bir diplomattı. 1948'deki Çekoslovakya işgalini tezgâhlamıştı. Doğal olarak bizim çok ilgimizi çekmişti bu ve neden bu türden deneyimleri olan bir adamı buraya verdiklerini merak ediyorduk.

Sovyet yetkiliyi kaçırmak için girişti̇ğimiz olaydan sonra bir hafta daha orada kaldım. Boscoe Kardeşlere göre her şey iyi gidiyordu. Ben de Cuvier'in en önemli iki yardımcısı, Bill Herman ve Dick Manville'e niyetlerimiz hakkında bilgi verdim. Bu, operasyon başlayana kadar girişmeyi düşünmediğim bir davra-

nıştı aslında. Washington'daki Cumhuriyetçi yönetimin arzularını ve İngilizlerin sabırsız tutumlarını bilen biri olarak olumlu bir raporla geri dönersem işe hemen girişmeyi önereceklerini tahmin ediyordum.

Cuvier hâlâ çok dikkatli idi: "Kim, olayı aceleye getirmeyin" diyordu. Herman ve Manville ise zamanın geldiğini düşünüyorlardı. Ben de aynı görüşteydim. Musaddık'ın Şah'ı sürgüne gönderme girişimi ve halkın buna tepki duyan bir hissiyata girmesi, bizim için cesaret vericiydi. İran'dan büyük umutlarla ayrılıyordum bu yüzden.

Tahran'dan gelen haberler umut vericiydi. Beyrut'ta Cuvier ve Herman'la son bir toplantı yaptık. Çok keyifli ve güven tazeleyen bir toplantıydı bu. "İhtiyar Musaddık her şeyin kendi tarafında olduğunu sanıyor. Oysa Tudeh, onun da arkasında Ruslar her gün biraz daha dişlerini gösteriyorlar. Ordu ve halk, bunu görmeli, yani göstermeliyiz."

George yine dengeli ve dikkatliydi. Ama umut da doluydu: "Her şey çok kötü durumda değil. Bill temelde haklı. Özellikle de halk ve ordu konusunda... Yine de yapmamız lazım gelen bir iş var. Şah, hâlâ Musaddık'ın Washington'daki sıcak kabul edilişini hatırlıyor. Şah, Amerika'nın kendisinden yana olduğunu bilmek ister. İngilizler için de aynı şey istenir, ama onlar Amerika kadar önemli değil. Bir sorun var tabii: Şah'la samimi bir konuşmanın gerçekleştirilebileceği bir ortamı bulabilmek giderek zorlaşıyor."

Cuvier bu noktada haklıydı. Bunu anlıyor ve üzerinde düşünüyordum. Ama üstesinden gelinebilecek bir problem olduğunun farkındaydım.

Sıra Musaddık konusunda girişilecek harekette hükümetlerin desteğini almaya gelince İngilizler için mesele basitti. Hem Churchill hem de Eden proje üzerinde fikir sahibiydi, meseleyle ilgileniyorlardı. Gelişmeler konusunda da sürekli haberdar edil-

diklerinden, karar verme anında pek fazla zamana ihtiyaçları olmayacaktı. Yine de Eden son müsveddeyi dikkatle okumuş, el yazısıyla kenarına notlar düşmüştü.

Amerika tarafında ise mesele biraz daha farklıydı. Benim görevimin aşağı yukarı tamamlanmış olmasına rağmen Başkan Eisenhower tam olarak bilmiyordu projeyi. Foster Dulles ise meseleye sıcak baksa da İngiliz meslektaşı kadar detaylı olarak incelememişti yazdıklarımızı.

Dokuzuncu Bölüm

"Tutuklular hakikat için, yalanlardan daha tehlikelidir."
Friedrich Nietzsche

Foster Dulles'ın ofisindeki son toplantıdan sonra Tahran'a gitmek üzere yola çıkmadan birkaç gün geçirmek zorunda kaldım. Beklenmedik bir problem çıkmıştı: Yıllık sağlık muayenemin vakti gelmişti. Bu, çalıştığımız kuruluşun önemli bir isteğiydi. Muayene sonucunda böbreğimde taş bulunmuştu. Tıp konusunda 'geniş görüşlü' biri olarak bunu, yaptığımız uzun, sıcak çöl yolculuklarına bağlamıştım. Doktor ise gülüyordu buna. Ben de Allen'ı kullanarak bu problemi aştım. İran'a geri döndüğümde taş yerinden oynamış ve idrar kesesine doğru kaymıştı. Ameliyatla taşı alan doktor çok acı çektiğimi düşünerek sempatiyle bakıyordu bana. Hiçbir şey hissetmediğimi söyleyince ise şaşırmış, inanmamıştı. Yine bir tıbbi açıklama getirdim: İçinde bulunduğum stresli ortamda iç organlarımı kollamak için vücudum yağla desteklenmiş olmalıydı. Gerçekten de doktora söylediğim doğruydu, hiçbir acı duymamıştım.

Her neyse... Beyrut'a vardığımda bir haftayı yine Ferit ve Yolande Nashashibi ile geçirdim. Ferit beni yolculuktan vazgeçiremiyordu: "Yine İran'a gideceksin, değil mi Kim? Umarım kârlı

bir iş yaparsın." Bu lafın bir yerlerden alındığını hissediyordum. "Eminim sen ve İngiliz dostların sevgili Mossy'nin yaptığı işlere bir cevap, bir tepki hazırlıyorsunuz." Meraklı bakışlarla destekledi bu cümleyi.

Güldüm: "Ferit, biliyorsun, sorunun cevabını bilseydim bile sana bir şey söylemezdim. Seninle İran'daki hava şartlarından konuşsak daha iyi. Demavend'de hâlâ kar var mı? Bu, daha hoş bir konuşma konusu. Ya da sen Kahire'den aldığın haberleri anlatabilirsin bana?"

Mısır ve Cemal Abdünnasır, Ferit için ilgi çekici bir sohbet konusuydu. Yola çıkana kadar bir süre daha oradan buradan söz ettik. Ferit, evinden ayrılırken beni Fransız av geleneğine göre uğurlayarak "Ava ölüm" dileğinde bulundu.

Diğer sözler, ertesi gün Beyrut'tan arabayla yola çıktıktan sonra hatırıma geldi. Babamın, kendi babasıyla Doğu Afrika'ya ilk gelişinde söylediği şeyleri hatırladım. *The African Game Trails* adlı eserinde şöyle diyordu babam: "Müthiş bir maceraydı. Çevremizdeki her şey gepegençti."

Babamın hissettiklerini ben de hissediyordum. Şam'a doğru yürüyordum. Bu yolculuk her seferinde heyecan verici oluyordu. 1944 yılından itibaren, ki o günlerde bu yolda trafik yoktu, pek çok kere gidip gelmiştim. Şimdi ise yol otobüslerle, kamyonlarla, geniş Amerikan otomobilleriyle doluydu. Herkes sanki birbiriyle yarış halindeydi. Bir dönemece yaklaşırken yavaşlayıp dikkatlice ilerlemezseniz dönemecin hemen öbür tarafında size doğru hızla ilerleyen bir kamyona ya da otobüse çarpmanız mümkündü. Tüm sürücüler sanki birbirini geçmeye çalışıyordu. Kazalardan geriye kalan otomobil döküntüleri yollara serpilmişti. Yine de Beka Vadisi'nin zengin güzelliği bu yolculuğu müthiş çekici kılıyordu.

Şam'da Francis Granger'i yanıma aldım. Bu sefer de benimle beraber gelecekti. Dostlarla güzel bir akşam yemeği yedik ve Bağdat'a doğru yola çıktık. Gece yolculuğu yaparken bu yolda kaçıra-

cağınız, kaçırdığınıza hayıflanacağınız hiçbir şey yoktur: Kilometrelerce süren kum ve kayalardan ibarettir tabiat. Şafaktan önce, otomobillerin ve deve kervanlarının bir süre dinlediği Rutbah'tan geçtik. Bağdat'a doğru ilerlerken, sabah saatlerinde, göç eden bir bedevi aşiretinin yanından geçtik. Develer, keçiler, eşekler ve küçük çocuklar geniş bir çember halinde ilerliyordu. Sonunda güneş tamamen doğdu. Gökyüzü hâlâ pastel bir grilikteydi ve kumlar ısınmaya başlamıştı. Bir istasyonda durup bira içmek istediğimizde hemen ter basacak kadar sıcaklayıvermişti etraf.

Bağdat'ta yarım gün, bir gece dinlendik. Eski bir dostun evinde kaldık ve pek ortalıkta görünmemeye dikkat ettik. Artık aksiyona geçme vakti yaklaşıyordu. Bu yüzden, İran'a gelişimizden kimsenin haberinin olmaması iyi olurdu. Dışişleri Bakanlığımız sahte pasaport düzenleme ve bunu gayri resmi görevlere giden personele kullandırma konusunda çekimser bir davranış içindeydi. Tabii bazı özel kişiler bu işi yapıyordu. Ben de bir sahte pasaport yaptırıp onu kullanmaya başlamıştım. Roma'da bu işle uğraşan biri, Amerikan pasaportlarını oldukça ucuz bir fiyatla yapıyordu. Aslında sahte pasaport kullanmak gerekmeyebilirdi. Nasıl olsa Irak-İran sınırındaki Hanekin'den kolayca girebilirdik İran'a. Havaalanlarından yapılan girişler çok dikkatle incelenirken, böyle uzak bir sınır kapısından girişte tutulan kayıtlar kimbilir kaç yıl sonra merkeze ulaşır ve yetkililerin dikkatini çekerdi, Tanrı bilir.

Gerçekten de 19 Temmuz 1953'te Hanekin girişinde doğru dürüst liste bile tutmayan aptal ve cahil bir gümrük görevlisinin kontrolünden geçerek İran'a girdik.

Bağdat'tan çok erken yola çıktığımız için Hemedan'da öğle yemeği yiyip, elçiliğimiz kapanmadan Tahran'a yetişebilecektik. Yolculukta dikkate değer hiçbir şey olmamıştı. Sıcak ve tozlu bir şehre vardık sonunda. Aslında elçiliğe gitmenin de bir anlamı yoktu. Kapıya kadar gittik, ama ben içeri bile girmedim; zira amaç, Bill Herman'ı bulmaktı. Herman yeni atanmış bölge tem-

silcimizdi ve bizi dağlık bölgedeki evinde misafir edecekti. Evi, önceki yıl Reynold'la kaldığımız yerin yakınındaydı. Şirman yolunun yakınında, duvarla çevrilmiş bir meyve bahçesinin içindeydi. Ev, estetikle her türlü ihtiyacın karşılanabildiği işlevselliği birleştirebilmişti. Bill, karısı Jane ve iki çocukları ile ben, evi ve havuzu 6 hafta kadar paylaşacaktık. Bill'e bayılıyordum zaten. Ama sonraki haftalarda, ailenin tüm üyeleriyle de çok iyi anlaşılabileceğim ortaya çıkmış ve güzel günler geçirmiştik. Çoğu zaman dışarıyla ilişkiler kesilmiş olarak kendi dünyamızda yaşıyor, gerektikçe dışarıdaki işlerimizle uğraşıyorduk. Ev, evimiz olmuştu. Dışarıda işim olmadığı anlarda havuzda yüzüyor ya da güneşleniyordum. Hayatımda bu kadar rahat yaşadığım zamanlar enderdi. Bazen, olaylar gereği, teşkilatın şehirdeki yerinde kalmam gerektiğinde, bu bana çok zor geliyordu. Hele son dönemde tamamen teşkilatta kalmak zorundaydık ve ben güven duygumu, rahatlığımı bir parça kaybetmiştim. Ama o anlarda da heyecan bizim için sürükleyici bir güç oluyordu.

Tahran'daki ilk günlerimiz Washington'dan gelen ve George Cuvier ile diğer teşkilat üyelerince özet hale getirilen raporları gözden geçirmekle geçti. Her şey olması gerektiği gibi gidiyordu. Basında Musaddık karşıtı yayınlar artıyor, Şah karşıtı ve Amerikan düşmanı yayın organları ise çizgilerini keskinleştirip saldırılarını arttırıyorlardı. Tansiyon yükseliyordu. Bill'in evi her gün en az on kere aranıyor ve sadece küfürler edilip telefon kapatılıyordu. Çocukları bile alışmıştı buna. Telefonda dinlediklerini birbirlerine anlatıyorlar ve dilin bu farklı kullanış biçimini heyecanla öğrenmeye çalışıyorlardı. General Zahidi'nin tutuklanması için emir çıkarılmış, ama gizlendiği için henüz bu gerçekleştirilememişti. Biliyorduk ki bizden 5 km ötede bir yerde, yine dağlık bölgede bir evde saklanıyordu. Oğlu Ardeşir vasıtasıyla kendisine ulaşmayı düşünüyordum.

Cuvier ise farklı bir yol öneriyordu. General Zahidi'yle bağlantımızı kuracak bir İranlıyla tanıştıracaktı beni: "Dick Manvil-

le, Zahidi'nin iyi bir arkadaşını tanıyor. Adı Mustafa Veysi. Amerikan yanlısı olmaya doğuştan müsait biri, becerikli bir genç. Şu günlerde Zahidi'nin koruma güçleri, Veysi'yi sorgusuz sualsiz görüştürüyorlar Zahidi'yle... Birkaç ay önce Zahidi'nin güvenlik güçleri Veysi'yi epey tartaklamıştı, ama şu anda güvenleri tam. Dick, Veysi'yi bana güle güle demek üzere getirecek. Sen de o zaman tanışırsın."

Dick Manville, George'un, Mustafa Veysi'yle bağlantı kurmak için seçtiği uygun biriydi. Aşağı yukarı aynı yaştaydılar. Manville, Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne devam etmişti, Tahran ve İsfahan'daki temel eğitim döneminden sonra 1950'de Teksas Üniversitesi'nden tarım mühendisliği konusunda derece almıştı. İngilizceyi çok iyi konuşmasına rağmen Farsçanın etkileri aksanında fark edilebiliyordu. Teksas'ta İranlı öğrencilere özel bir ilgi gösteriliyordu o günlerde. Profesörlerden bazıları İran'da bulunmuştu ve üniversitede pek çok İranlı vardı. Her neyse, Dick çok güzel Farsça konuşuyordu ve bu önemli bir avantajdı.

Dick, Mustafa Veysi'yi George Cuvier'in veda yemeğine çağırdı. Yemek George'un evinde veriliyordu ve benim İran'a varışımın üçüncü gününe rastlıyordu. Zaman çok uygundu, bu fırsat doğrudan toplantı için bulunmaz nitelikteydi. Ortalıkta pek fazla görünmemem gerektiğinden yemeğe açık olarak iştirak edemiyordum. Erkenden George'un evine gelmiş ve üst kattaki odalardan birine yerleşmiştim. Dick, Mustafa'yı benim yanıma getirmişti sonra. Birbirimizi tanımamamıza rağmen sıcak bir tarzda selamlaştık.

Mustafa beni hemen Zahidi'nin yanına götürmek istemişti doğal olarak: "Zahidi çok uzakta değil. Eminim Dick de söylemiştir bunu. Buradan birkaç kilometre ötede, yine dağlık bölgede bir evde." Gözleri heyecandan patlıyordu: "Sizi görmek onu mutlu edecektir, inanın!"

Heyecanına karşı koymak zordu ama bunu reddetmek zorundaydım: "Tabii, mümkün olan en kısa zamanda General Zahidi'yi görmek isterim. Hakkında öyle çok şey duydum ki, kendisini görmeden bile çok iyi tanıdığımı söyleyebilirim. Ama takdir edersiniz ki çok dikkatli olmak zorundayım."

Dick, Mustafa'nın benim gerçek ismimi zaten bildiğini düşündüğünden, adımı söylemeyi sakıncalı bulmamıştı. "Sadece siz, General Zahidi ve Şah Hazretleri benim asıl adımı bilecek. Geri kalan herkes için ben James Lochridge'im ve uzun süre de böyle kalırım umarım. Bu şu demek: Olabildiğince az insanla görüşeceğim ve daha önce tanımadığım hiç kimseyle yeni bağlantı kurmamaya çalışacağım. Bu yüzden generali görmeyi çok arzu etmeme rağmen şimdilik beklemek ve zamanı gelince, kendimizi tamamen güvenlikte hissettiğimiz bir zamanda görüşmek istiyorum."

Mustafa bir parça hayal kırıklığına uğramıştı, ama benim düşüncemi saygıyla kabul etmişti. Zaman içinde Zahidi'nin yardımını beklediğimizden fazla görecektik. Veysi yanımdan ümit ve güven içinde ayrıldı. Bizim bölge istasyonumuzdaki arkadaşlardan biri ile bağlantımızı sürdürecektik.

Bizim operasyonu tezgâhladığımız günlerden bu yana İran'daki CIA ve Sovyet ajanları konusunda çok spekülasyon yapıldı. İngiliz yazarlardan biri bu spekülasyonlardan bazılarını kanıtlamayı başarmıştı. Bu kişiye göre Tahran, Amerikalı ve Rus ajanlarla öylesine doluydu ki, bir ajanın şakayla karışık söylediği "birbirlerini gözlemek ve izlemek için harcadıkları parayla zamanı en aza indirmek için ortaklaşa daire kiralamalarının en uygun yol olduğu"[35] anlayışına hak vermek yanlış olmayacaktı. Amerikalı ordu görevlilerinin yanında "bazı garip Amerikalılar bulunuyordu ve bunların Jake, Red ve Ami Amca gibi garip adları vardı. Sık sık tiyatrolarda, barlarda boy gösteren bu beylerin, garip aksanlı Amerikan İngilizcelerinin yanında, Kürtçe'yi tüm lehçele-

35 Leonard Mosley, *Power Plan*, Baltimore; Penguin Boks, 1974, S: 213

riyle hatasız bir şekilde kullanabilmeleri garipti. Viskiye ve kadına ihtiyaç duyduklarında ortalığa çıkıyor, sonra da haftalarca ortada görünmüyorlardı.[36]

Mosley'in sözünü ettiği kaba tiplerle Bill Herman, Dick Malville ve kendimi kıyasladığımda bir parça yanılmış olduklarını görmemek mümkün değildi. Çok yakın ilişki içinde olduğumuz İranlıları da hesaba katsak bile, hiçbirimizin şehirde pek fazla göründüğünü söylemek mümkün değildi. Ruslara bakacak olursak, tüm Tudeh Partisi üyeleri, onların elinin altındaydı. Rus takımının, bizim tüm adamlarımızdan fazla olduğu aşikârdı. Tabii ordu, polis ve halkın aşağı yukarı bizim tarafımızda olduğu hesaba katılmazsa. Yine de Rusların ciddi olarak işin içinde bulunan ne kadar adamları olduğunu tam olarak bilebilmek mümkün değildi.

Daha işe başlarken bazı şeyleri yoluna koymaya çalışmıştık. Henüz ben Tahran'a varmadan önce işleri başlatmış; Şah'ı, Batı'nın kendisini destekleyeceğine inandırmak için girişimlerde bulunmaya koyulmuştuk. İngiliz dostlardan Gordon Somerset, Şah'ın ikiz kardeşi Prenses Eşref ile İran'dayken tanışmıştı. Öyle bir basın kampanyası başlamıştı ki Eşref ülkeden ayrılıp İsviçre'ye gitmek zorunda kalmıştı. Gordon, adamlarımızdan birinin İsviçre'de Eşref'le bağlantıya geçmesini öneriyordu. Amerika'nın ve İngiltere'nin Şah'ı desteklediğini kendisine bu yoldan haber verebilirdik.

Charles Mason'u seçtik. Mason, Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından operasyonda faydası olacağı düşüncesiyle bize ödünç verilen bir teğmendi. Kendisini 20. yüzyılın en çekici erkeği diye düşünen Mason'u, olaydan sonra İran'a geldiğinde çok fazla konuştuğunu fark edip, görevinden almak zorunda kalmıştık. İsviçre görüşmesi sırasında tek yapabildiği şey, Gordon'ın prensesle uygun bir ortamda görüşmesini sağlamak olmuştu.

Gordon kibar bir biçimde meseleyi açıklamıştı. "Sayın Pren-

36 Mosley, age, S: 214.

ses, İngiltere ve Amerika, Şehinşah kardeşinize yardım etmek ve onu Musaddık'tan kurtarmak isteğinde."

Damarlarında İskoç kanı taşıyan Gordon, İngiltere'yi daima Amerika'dan önce gündeme getiriyordu. Musaddık'tan ise bir liseli oğlandan söz ediyormuş gibi bahsetmekten zevk alıyordu. Somerset bu kadar konuşmuş, sonra da Mason'un çenesi yine düşmüştü.

Eşine az rastlanır bir cesarete sahip bir kadın olan Prenses öneriyi ciddiye almıştı: "Tabii, bunu kardeşime hemen ileteceğim. Bana en çabuk ne zaman uçak ayarlayabilirsiniz?"

Musaddık'ın kendisinden ne denli nefret ettiğini ve yakalandığında neler yapacağını unutmuş gibiydi. Otuz altı saat içinde Tahran'a doğru yola çıkmıştı bile.

İran'a gidişi hükümetten yana basın tarafından çok keskin bir şekilde eleştirilmişti. Şah'la buluştuklarında gözetim altında olabilecekleri kuşkusuyla samimiyetle her şeyi açık açık konuşmamışlardı. Üstü kapalı olarak konuşmuşlarsa da, doyurucu bir anlayış birliği oluşturmaya yetmemişti. Prenses, Tudeh'ten ve Başbakan'dan gelen ağır baskılar nedeniyle acilen İsviçre'ye dönmek zorunda kalmıştı.[37]

Böylelikle, Şah'a kardeşi vasıtasıyla ulaşmak girişimi, bir başarısızlık olarak hanemize yazıldı. Bu sınırlar içinde bir gayret daha gösterilebilirdi. Eğer o da başarısız olursa iş bana düşecekti. Bu hiç istenmeyen bir durumdu. Ama yapabileceğimiz başka bir şey kalmıyordu.

Söz konusu girişim, General H. Norman Schwarzkopf'un ilişki kurmaya çalışmasıydı. General, 1942'den 1948'e kadar İran Kraliyet Jandarma Birliği'nin kumandanlığını yapmıştı.

37 Mosley, age, S: 414-5'de Allen Dulles ile Loy Henderson ve Prenses Eşref'in İsviçre'de görüştüklerini yazar. Bu doğru değildir. Henderson o dönemde İsviçre'ye hiç gitmedi. Prenses ise Allen'le ne İsviçre'de ne de başka bir yerde o sıralarda hiç karşılaşmadı. Çok sonraki yıllarda belki bir yerde tanışmış olabilirler. Ama ben böyle bir bilgiye de sahip değilim.

Schwarzkopf o günlerde bir dünya turuna çıkmıştı. Tahran'a gidişi bu yüzden sanki dünya turunun bir parçası olarak görünebilirdi. Üstelik onca yıldır görmediği dostlarını da bu vesileyle görmüş olurdu. Tabii söylemeye bile gerek yok, Tudeh de Musaddık da olayı bizim göstermeye çalıştığımız gibi almadı. General Schwarzkopf aleyhine girişilen propagandalar da Şah ile aralarında anlamlı bir görüşmenin yapılmasını imkân haricine çıkarmıştı. Şayiaları önlemek için Schwarzkopf ile Şah'ın görüşmesinde başka insanların da bulunması zorunluluğu doğmuştu. Yalnız kaldıkları bir anda ise Şah, dinleme aygıtları yerleştirilmiş olabileceği korkusuyla hiçbir şey öğrenememişti. Şah, nazik ve tabii dikkatliydi. Schwarzkopf'a Amerikan Hükümeti'nin kendisine verdiği destekten mutluluk duyduğunu anlatmış, verilen yardım ve desteği takdir ettiğini belirtmişti. Ama durum, sayın ziyaretçinin de anlayabileceği gibi çok dikkatli davranılmasını gerektiriyordu. Ancak bu kadar konuşulabilmişti.

General Schwarzkopf'un Tahran'daki görüşmeleri konusunda çok abartılı şeyler anlatılır hep. Örneğin Leonard Mosley'e göre General, İran'a diplomatik pasaport ve iki yüklü bavulla gitmiş. Bavullar da "dolar dolu"ymuş. General Schwarzkopf gider gitmez General Hasan Ağa'yı aramış ve General Zahidi'yle görüşmüş. Bir de Şah'la görüşme yapmış. İşin hakikati ise şöyleydi: Schwarzkopf sadece Şah ile görüşebildi. Anlayabildiğim kadarıyla Mosley, bu görüşünde General Arfa'nın *Under Five Shahs* (Londra: John Murray, 1964) adlı kitabına dayanıyor. Arfa'ya göre "Musaddık, Schwarzkopf'un ziyaretine tepki göstermiş, Meclis'i hırsızlar yatağı diye suçlayarak dağıtmış ve halktan, bir referandumla uluslararası gericiliğin beyinsiz temsilcileri ile baş edebilmek için destek istemişti."

"Mosley'in vurgusundan anladığımız kadarıyla bahsi geçen kişi, Şah'tı. Referandum iki tarafın savaşı halinde geçmiş, ama Musaddık aleyhine sonuçlanmamıştı. Gerçekten de pijamalı ihtiyarın referandumu yönlendirmesine gerek yoktu, çünkü halk ken-

dinden yanaydı, hatta ordu, polis ve toprak sahipleri bile dâhildi buna."[38] Aslında sandık için verilen kavgalar pek çok oy'un yön değiştirmesine sebep olmuştu ve tabii ordu hâlâ General Riyahi'nin emirlerine uyuyordu, tersini yapmak için bir neden yoktu ortada. Ama Şah'la Musaddık ve onun Tudeh-Sovyet destekleri arasındaki çelişki keskinleştiğinde, "kitleler", "ordu, polis ve toprak sahipleri" ağırlıklarını Şah'tan yana koyacaktı.

Her neyse, Schwarzkopf, Herman'ın evinde beni gördü ve dünya turuna devam edeceğini bildirdi. Yürekli ve ne yapmak istediğini bilen bir adamdı: "Kim" dedi üzüntüyle, "Şehinşah'la ne yazık ki bir aracı vasıtasıyla ilişki kurabilmem mümkün değil. Bu konuda çok dikkatliler. Tüm dünyanın gözü Şah'ın üzerinde olduğundan bu işi tekrar görüşmek zor. Sen de bilirsin ki böyle bir şey çakılacak olursa ilk harekete geçen, düşmanlarımız olacak.

Ben, Şah'la senin kişisel olarak görüşmen gerektiğine inanıyorum. Bana söylediğin kadarıyla senin patronlar Şah'la görüşmeni, kimliğin deşifre olur diye istemiyorlar. Ama şunu da hesaba katmak lazım: İşi yapan adamla doğrudan bağlantı kurman, herkes için daha iyi olacak, güven tesis edilecektir. Zaten bu girişim başarısızlığa uğrarsa kendimizi öyle belalı bir durumda bulacağız ki kimliğinin bilinmesiyle bilinmemesi arasında pek bir fark kalmayacak."

Başımı salladım: "İşin çoğunda ben ismimin ve kimliğimin pek önemi olmadan çalıştım, öyle de devam etmesini istiyorum. Ama bir şekilde de Şah'la bağlantı kurmamız gerekiyor. Sanırım, beni de hatırlayacaktır. Altı yıl önce bir kez karşılaşmıştık. Beni hatırlarsa her şey daha kolay olacak. Daha kötü bir şeyler olmazsa işi hallederiz sanırım."

38 Age, S: 216-219.

Ben de kendi adıma ta başından beri kişisel bir görüşmenin gerekli olduğuna inanıyordum. Yalnız kalıp güvenli bir ortam bulabilirsek Şah'la konuşarak pek çok problemi kolayca çözebilirdik. Bunu yapmanın tek yolu da kişisel bir görüşme olabilirdi. Üstelik birden fazla görüşme yapmak gerekecekti. O halde bir an önce işe girişmek, yararımıza olacaktı.

Onuncu Bölüm

"Git, sarayın avcılarına kralın at bineceğini söyle."
John Done (Ölümü 1631)

Gelişimden sonraki iki haftada olaylar hız kazanmıştı. II. Dünya Savaşı konusundaki en güvenilir tarihçi Donald Wilber, Musaddık'ın bu hayati dönemin başındaki konumuna şöyle değiniyor:

"Artık yabancı muhabirler tarafından garip bir şahsiyet, 'sulugöz bir şalvarlı' olarak değil, konusunda usta biri olarak görülüyordu. Birçok sosyal tabaka tarafından destekleniyordu, ama en nüfuzlu taraftarları, ya onları gücendirdiği ya da desteklerine karşı umdukları beklentileri vermediği için onu terk etmişlerdi. Tam yetkisini kullanan Musaddık birtakım kontrol biçimlerine başvurmuştu: Sıkıyönetimin uzatılması, kendisine kişisel destek olacak sadık askeri kumandanların atanması; Senato'nun kapatılması; Meclis seçimlerinin askıya alınması... Bu eylemler, uzun süre seçimlerin tamamıyla özgür yapılması için mücadele eden ve sıkıyönetimin, sınırlayıcı basın kanununun yürürlüğe konmasına şiddetle karşı çıkan kişilerin karakterine aykırı görünüyordu. Öte yandan Ulusal Cephe, Musaddık'ı yeniden hayat bulan bir İran'ın coşkun simgesi sayıyordu. Musaddık, İngilizleri -petrol şirketini, diplomatları ve işadamlarını- İran'dan sürüp çıkararak,

ülkede uzun süredir özlemi çekilen bir ulusal güven havası vücuda getirmişti."[39]

Temmuz'un sonundan itibaren Ulusal Cephe'den ayrılmalar oldu. Aralarında Dr. Muzaffer Bahai tarafından yönetilen Çiftçi Partisi, Abadan'a petrol akışını durduran vanayı kapatarak "devletleştirmenin kahramanı" haline gelen Hüseyin Mekki, sağcı Sumka ve Pan-İran partileri ile Kaşani de dâhil olmak üzere mollaların çoğu Musaddık'ın karşısına geçtiler. Giderek sıklaşan kontrollere rağmen basın artık Ulusal Cephe'yi desteklemiyordu, en azından ihtiyatlı ve dolambaçlı yoldan eleştirel bir tavır takınıyorlardı. Meclis'te de hükümete karşı saldırılar fazlalaşmıştı. Tüccarlar endişeliydiler, bu endişeleri riyalin dolar karşısındaki değerinin düşmesine yol açtı. 1 dolar, 75 riyalden (1951) 130 riyale çıktı.

Musaddık, bütün bunlara karşı halkı ABD'nin kendisini desteklediğine inandırmaya çalışarak tepki gösterdi. Aynı zamanda Washington'u, yardım gelmediği takdirde İran'ın komünist olacağı yolunda uyarıyordu. Giderek kendini "ulusal hareket"in tek sesi haline getirdi. Senato'yu başından attı ve Meclis'e ağırlık verdi. Önce Ulusal Cephe'nin tüm üyeleri çekildi, bu da gerekli çoğunluğu sağladı. Sonra 25 Temmuz'da mevcut Meclis'in muhafaza edilmesi ya da feshedilmesi konusunda bir referandum yapılmasını emretti. Oylama ayrı odacıklarda yakından izlenerek gerçekleşti. Hükümet karşıtı eğilim gösteren seçmenlere gözdağı verildi. Ama Musaddık'ı bir sorun bekliyordu: "Özgür" seçimler, onu getirmeyi istediğinden, Tudeh tarafından daha uzaklara sürükleyebilirdi.

Şans yaver gitti –tam olarak onun için olmasa bile bizim için– ve bu olasılıkla karşılaşmak zorunda kalmadık. Seçimler yapılmadan önce bizim hazırlıklarımız tamamlanmıştı. İlk zamanlarda talihsizlikle bozulan ama sonunda sebatından dolayı ödüllendirilen hareket kısa bir süre sonra başlayacaktı.

39 Wilber, daha önce bahsedilmiş kitabın 120-121. sayfaları.

Gereral Schwarzkopf'un Tahran'a gelmesinden önce Bill Herman ve ben İngiliz istihbaratının esas temsilcileriyle -Nossey ve Cafron- bağlantı kurmuştuk bile. Bütün işleri onlarla halledeceğimiz kararlaştırılmıştı. Bill kendi evinden 1,5 mil kadar uzakta olan bir yerde akşam randevusu ayarladı. Onlara Bay James Lochridge olarak tanıtıldım. Beni daha bir yıl böyle bileceklerdi. (Kısa zaman içinde beni Jim diye çağırmaya başladılar.) Operasyonla ilgisi olmayan ancak beni tanıyan bir sürü İranlı vardı, ama onları görmekten kaçındım. Benim bu operasyonla bağlantımı ve gerçek kimliğimi bilen üç İranlı; Şah, General Zahidi ve Mustafa Veysi'ydi. Kimliğimi saklama konusunda titiz davrandılar. Başkaları da vardı, George Cuvier'in beni haklarında uyardığı Kaşkaylar sebebini hiçbir zaman anlayamayacağım şekilde benim varlığımdan kuşkulanıyorlardı. Şah'a şiddetle karşı olduklarından bana da tehdit mesajları gönderiyorlardı. Ben Tahran'dayken oraya geldiyseler de onlara görünmemeyi başardım.

Nossey ve Cafron'un randevu için seçtikleri dekor, duruma uygun, gizlilik taşıyan bir havadaydı. Şimdiki Tahran Hilton Oteli'ne giden yolun çıkışında terk edilmiş bir evdi. Geniş bir avlunun içindeki ev, büyük ve boştu. İçeri girmedik ama bahçede, çıplak bir ampulün altında, bir bacağı eksik tahta bir masanın etrafında, aynı derecede harap sandalyelerde oturduk. Farları yakıp söndürdüğümde avlunun büyük kapısı açıldı ve ardımdan hemen kapandı. Üzerimizdeki ağaç yapraklarında geçebilen bir parça ay ışığı dışında masanın etrafı karanlıktı. İki dostumuz etraftaki kasveti dağıtmak için evlerinden hoş şeyler getirmişlerdi; salatalık, şamfıstığı ve başka nefis yiyecekler. Bir termos buz, herkese birer bardak ve bir şişe Johnie Walker Scotch getirmeyi de ihmal etmemişlerdi. Bulunduğumuz çevreye rağmen buluşmalarımız hep neşeli geçiyordu. Kardeşlerden "Gülen çocuk" adını taktığımız genç olanı Farsça bir şeyler saçmalıyordu. Diğerine ise "Çılgın müzisyen" diyorduk; bu lakabın sebebi piyanoya, aslında sonra "otomatik piyano" denilen alete olan düşkünlüğüydü. Oto-

matik piyanonun klavyesinin üstünde, delikli bir kâğıt rulosunun eklenebileceği bir yer vardı. Bunu döndürünce alet çalmaya başlıyordu. Ruloların hepsinde valsler vardı, daha çok baba-oğul Johann Strausslar'ın valsleri. Bill ve ben bazen ona değişiklik olsun diye "Vals Kralı"da diyorduk.

Bu arada kendimi ya Türk Büyükelçiliği'nde ya da Fransız Enstitüsü'nün kortunda tenis oynayarak, biraz tehlikeli bir biçimde eğlendiriyordum. Amerikan Elçiliği'nden bir kızla beraber, bizim subaylardan birine ve eşine karşı oynuyorduk. Aslında tehlike oyundan değil, benim bir vuruşu kaçırdığım zaman "Oh Roosevelt!" diye bağırma alışkanlığımdan kaynaklanıyordu. Kendimi Franklin Delano Roosevelt anlamında "Roosevelt" kelimesini içtenlikle bir küfür kabul edebilen, kötü, tutucu bir Cumhuriyetçi olarak gösterebilmek için elimden geleni yaptım.

Nossey ve Cafron'la birlikte esas olarak Şah ile iletişim kurma problemleriyle ilgileniyorduk. Gidip Majestelerini şahsen görmemin zamanı geldiğinde bunu nasıl yapmam gerektiği konusunda onlara danıştım. Cevap güç değildi. Onlar da bilmeden İngiliz istihbaratının ve CIA'nın aynı ajanı -ona 'Rozenkrantz' adını takmıştı- kullandıklarını sezmişlerdi. Ajanın Şah'la görüşebilme olanağı vardı. Ona daha yakın olan "Gülen Çocuk" Eisenhower ve Churchill adına konuşmaya yetkili bir Amerikalının Majestelerinden gizli bir görüşme talep ettiğini söyledi. Ajana Amerikalının bu ikisinden önemli bir kişisel mesaj getirdiğini söylemesi tembihlendi.

"Çılgın Müzisyen" arkadaşının araya koyduğu kişinin kim olduğunu tercüme ettiğinde bu bana pek de uygun görünmedi. "Küçük avcıdan neşeli haberleri var. Haber şu: 'Kendinizi toparlayın ve işe koyulun!'" İranlı dostlarımız kahkahadan kırılıyorlardı. Bill ve ben bunu o kadar komik bulmadık.

"Meseleyi iyice açıklığa kavuşturalım" dedi Bill, "Bu değiş tokuşta sorun çıkmamalı. Eğer bu sefer Majestelerine Bay Loc-

hridge aracılığıyla ulaşamazsak muhtemelen bir daha hiç ulaşamayız."

Ben de uyarmak için birkaç söz ekledim ama söylediğimiz hiçbir şey dostlarımızın gürültülü neşesini bozmadı. Bu hallerine alışıyorduk ve bunun onların meseleyi hafife aldıkları manasına gelmediğini fark etmiştik. Ama yine de cesaret kırıcıydı. O anda ise cesaretimizin kırılması ihtiyacımız olan son şeydi.

Yine de gürültülü neşeleri değilse bile kendilerine güvenleri doğrulandı. Casusları Şah'ın düşünceli ama olumlu bir tavırla mesajı aldığını bildirdi.

Müzisyen Cafron yavaşça kıkırdayarak "Saraydan gelecek bir araba -ama resmi görünümde olmayacak- seni gece yarısı bizim bahçenin dışından alacak" dedi. Tabii ki bahçe onların değildi ama bunu söylemeye değmezdi. "Biz Bill'le beraber burada dönüşünü kutlamak için bekleyeceğiz."

Kutlanacak bir şeylerin olacağı konusunda "Çılgın Müzisyen" kadar kendime güvenebilmek isterdim. Saatin henüz 10.00'u biraz geçiyor olmasına rağmen bahçedeydik. Beklemekle geçecek iki saat! Kıyafetimi gözden geçirdim. Huzura kabul edilmek için uygun değilse bile, bu gibi özel durumlar için iyi görünüyordu. Koyu renk, dik yakalı bir bluz, füme bir pantolon ve İranlıların ayaklarına giydikleri, tabanı ipten kumaşla kaplı ayakkabıyla terlik arası bir çift giveh. Şık değil ama mütevazı. Sonraki iki saat boyunca Nossey ve Cafron'un saçmalamalarıyla gergin bir biçimde oturduk. İçki içmeye cüret edemedik ama diğerleri benim perhizimi telafi ettiler.

Günlerden 1 Ağustos Cumartesi'ydi ve 2 Ağustos Pazar olmak üzereydi. Gece yarısından birkaç dakika önce bir işaret feneri taşıyan Bill'in refakatinde bahçe boyunca yürüdüm. Kapıyı açtık, ben dışarıya tek başıma çıktım. Bir araba hazır bekliyordu. Garip, siyah bir arabaydı. Şoför insanı rahatsız edecek kadar kayıtsızdı ve tek kelime bile etmedi. Aracın Kraliyete ait olmadığı-

nı düşünerek arka koltuğa oturdum. Koltukta bir örtü vardı. Sarayın kapılarına yaklaşınca arabanın zeminine eğildim ve üzerime örtüyü örttüm. Ama önleme gerek yoktu. Görevdeki nöbetçi sessizce, ifadesiz bir şekilde geç işareti verdi.

Kapılarla sarayın merdivenleri arasında, bahçedeki araba yolunun yarısında durduk. Merdivenlerden uzun ince birisi indi, yol boyunca yürüdü. Şoför arabadan inip kapıyı açınca arka koltuğa oturdu. Örtüyü çektim ve yana çekilerek yer açtım. Birbirimizi görmemize yetecek kadar ışık vardı. O zarif çizgileri, görkemli hatları tanımakta güçlük çekmedim. Ve Majestelerinin de beni tanımasına şaşırmadım. (İsimleri, yüzleri, olayları ve kişileri hatırlamaktaki şaşırtıcı yeteneğini biliyordum.) Şah, kısa bir bakıştan sonra elini uzattı.

"İyi akşamlar Bay Roosevelt. Sizi göreceğimi ummuyordum, ama bu benim için bir zevk oldu."

"İyi akşamlar Majesteleri. Görüşmeyeli uzun zaman oldu, beni hatırladığınıza sevindim. Bu bana itimat etmenizi biraz daha kolaylaştırabilir."

Majesteleri güldü: "Buna pek gerek olmayacak. İsminiz ve varlığınız benim için yeterli güvencedir."

Yine de açıklayacak çok şeyim vardı. Her şeyden önce durumumu, İran'a nasıl gizli olarak girdiğimi. Nossey, Cafron ve görüşmek zorunda olduğum diğer kişilerce James Lochridge olarak bilindiğimi. Gerçek kimliğimi bilenen iki kişi Zahidi ve genç dostumuz Mustafa Veysi'ydi. Anladığım kadarıyla Şah, Musaddık yerine Başbakanlık için Zahidi'yi tercih ediyordu.

İspat etmek zorunda olduğum en önemli nokta, ABD Başkanı Eisenhower ve İngiliz Başbakanı Churchill'i temsil ettiğimdi: "Başkan Eisenhower, önümüzdeki yirmi dört saat içinde San Francisco'da bizzat yapacağı konuşmadaki bir cümleyle bunu doğrulayacak. Başkan Churchill ise *BBC*'nin radyo yayınında yapılacak saat anonsunda özel bir değişiklik ayarladı. Spiker 'Şim-

di saat on iki' demek yerine 'Şimdi saat -duraklayacak- tam on iki' diyecek."

Şah beni tanıdığına göre böyle bir delile gerek duymadığını belirtti. Ancak ikimiz de tarafların vaatlerinin kaydedilmesi konusunda anlaştık.

Bu ilk görüşmede olmasını beklediğim gerilim ve baskı yoktu. Şah sakin ve soğukkanlıydı. Kayıtsızlığı ve adamakıllı candan tavrı beni de rahatlattı. Arabaya yaklaştığında kalbimin çarptığını hissedebiliyordum. Şimdiyse kalbimin atışları ve nefes alışım düzenliydi. Ortak bir faaliyet -ikisinin de anlaşma konusunda zorluk çekmeyeceklerini umdukları bir faaliyet - üzerine konuşacak arkadaşların bir araya gelmesi gibiydi. Zamanın nasıl da çabuk geçtiğine, şafağın sökmek üzere olduğuna şaşırmıştım. Belli ki Majesteleri de aynı duyguyu paylaşıyordu. İkimiz de duruma bakışımızı bir kez daha gözden geçirdikten sonra ertesi gece buluşmayı kararlaştırdık. Aynı saatte, aynı yerde.

"İyi geceler, yoksa günaydın mı demeliyim? Bay Roosevelt, ülkeme bir kez daha gelmenize sevindim."

"Burada olmaktan çok mutluyum Haşmetmeap. Girişimimizin başarılı olacağına inancım tam."

Bu sözlerimin biraz yapmacıklı olduğunu hissettim ama Ferit'in avcısının vedasının, yani "Avı Mahvedelim" sözlerini tekrarlamanın Majestelerine hakaret olabileceğini de düşündüm.

İçten fakat yine de biraz resmi bir biçimde ayrıldık. (Resmiyet hep sürmedi) Şah arabadan çıktı, şoförü çağırdı ve geldiğim bahçeye geri döndüm.

Bill Herman ve İrlandalı dostlarımızın yokluğumda tüketmiş oldukları sıvıların artırdığı gürültülü bir neşeyle karşılandım. Ben de onlar kadar keyifliydim. Şafak beklediğimiz kadar çabuk sökmedi ama sonunda, söktüğünde coşkuyla kadeh kaldırdık.

Ertesi gece şoför beni önceki gibi aldı ve Şah ve ben kaldığımız yerden konuşmaya devam ettik. "Şeflerimizin" -Şah bu keli-

meyi seçtiği için hafifçe gülümsedi.- "Musaddık'ın yerine Başbakan olarak Feyzullah Zahidi'yi seçme konusunda benimle aynı düşüncede olduklarını sanıyorum."

"Bu doğru efendim. İngilizler önce pek memnun olmadılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Zahidi'yi İsfahan'da tutukladıklarını ve barış gerçekleşinceye dek Filistin'de tutuklu bırakmayı düşündüklerini hatırladılar."

"Bunu ben de hatırlıyorum" dedi Şah istihzalı bir şekilde. "Onu yakalayan, Albay Fitzroy Maclean'dı. Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezilerle ilgili bir kitap yazmıştı. Daha sonra Mihailoviç'le mi çalışmıştı? Yo hayır, Yugoslavya'da Tito'yla."

"Haklısınız." Şah'a her hitap edişimde "Haşmetmeap" ya da "Efendim" demeyi usandırıcı, hatta lüzumsuz bulmuştum. Bunu beş altı cümlede bir tekrarlıyordum, gücenmeye yol açmıyordu böylece.

Korkarım Şah Maclean'in kitabını, aynı zamanda, aynı yerlerden bazılarına yolculuk etmiş olan Peter Fleming'in kitabıyla karıştırmıştı. "Üç kitap var birbirine benzer; *News from Tartary*, *A Forgetten Journey* ve *Escape to Adventure*; sanırım sonuncusu Maclean'in."

Şah omuzlarını silkti: "Şimdi konuşacak daha önemli sorunlarımız var."

Haklıydı ve ben sıkıntıyla kızarıp bozardım. Ama gülümseyişi serzenişte bulunduğumu sanmadığını kanıtladı.

"Önemli sorunlar" birçok noktaya temas ediyordu. Zahidi'nin Musaddık'ın yerini alacağında anlaşmıştık, Generalin kendi kabinesini kurması konusunda da anlaştık. Majestelerinin bazı subaylara karşı derin bir güvensizliği vardı. Bunların başında -anayasaya göre bütün İran kuvvetlerinin Başkomutanının Şah olmasına rağmen- Musaddık'ın Başkomutan[40] olarak atadığı General

40 Unvanı "Ordunun Genel Personelinin Başı" idi.

Taki Riyahi vardı. Musaddık ve Riyahi'ye bağlılıkları konusunda emin olduğu bazı subayların da adını saydı. Ama ordunun çoğunluğu -subaylar, erat ve gönüllüler- Şah'a göre monarşiye sadıktı.

Majestelerine değerlendirmemizin onunkiyle aynı olduğunu söyledim. Olaylar söylediklerimizi doğruladı.

Diğer hayati sorun ise zamanlamaydı. Bir Amerikalı olarak hızlılıktan yanaydım. Biz Amerikalılar daha hızlı hareket ettiğimiz sürece güvencede olacağımıza inanırız. İranlıların ise Şah'ları da dâhil arkalarında binlerce yılın sabrı vardır. Bazen ertelemeyi, ağırdan almak olarak görürüm. Ama Şah isabetli bir şekilde üzerinde anlaşacağımız ve vereceğimiz pek çok kararın olduğuna işaret etti. Sadece idrak gücü değil, ortak bir çözümün önemini vurgulaması da beni ferahlattı. Kraliyetin ayrıcalığı konusunda ısrarı yoktu; ben Amerikan ve İngiliz çıkarlarının temsilcisi olarak kabul edilmiştim ve öyle muamele görüyordum.

Öncelik, Tahran'da olayların açığa çıkması gibi güç bir durum karşısında Şah'ın nasıl bir yol izleyeceğindeydi. Şimdi hemen bir şey yapamayacağımız açıktı, her geçen gün artan bir tehlike arz ediyordu. Hesaplarımız yanlış olabilirdi. Her şeyin açığa çıkması riski, hazırlıkları kaçınılmaz kılıyordu. İkimiz de böyle bir riskin varlığını kabul etmek konusunda isteksizdik. Ama ikimiz de ortak bir hareket süresince işlerin ters gitmesi olasılığına karşı bir karar alma zorunluluğunun farkındaydık.

Şah "Bazı planlar yapmak zorundayız" dedi.

Kabul etmek zorundaydım: "Gerçek bir tehlike olmayacak. Ama Haşmetmeap haklı. Olacakmış gibi plan yapmalıyız."

İzleyebileceği yolu anlattığında biraz cesaretim kırıldı.

"Sanırım Şiraz'a gitmem gerek. Tahran'a yeterince uzak, ama ulaşılması kolay. Bu da bana sahip olmam gereken manevra kabiliyetini sağlar. Siz de böyle düşünmüyor musunuz?"

"Coğrafi açıdan anlamlı olabilir efendim. Benim tek endişem, Kaşkay aşireti. Şiraz onların karargâhı. Onlara birazcık bile güve-

nebileceğimizi sanmıyorum. Oraya giderseniz ellerine düşebilirsiniz, ne yapacaklarını ise kimse bilemez."

Ne yapacaklarını sanırım ben fazlasıyla biliyordum. Şah'ın işini bitirirlerdi. George Cuvier'nin Kaşkayların niyetleri konusundaki tahminlerine tamamıyla katılıyordum. Tacın baş düşmanıydılar. Onlardan beklenebilecek tek şey, öç alıcı bir düşmanlıktı. Hainden de öte acımasızdılar. Şahsen ben bu iki özelliği birleştirir ve onlara "acımasız hainler" adını takardım. Tabii ki Şah'la bu kadar ayrıntıya girmedim. Ama daha sonra olanlar, yargımın doğruluğunu kanıtladı.

Şah da tatsızlığına rağmen bu tahmini kabul ediyordu: "İsfahan da bir Kaşkay merkezi. O zaman neresi kaldı? Meşhed'i düşünemeyiz. Çok uzak ve üstelik Sovyetlere çok yakın. Tahran'a ne kadar uzaksa onlara da o kadar yakın."

"Tebriz'e ne dersiniz?" diye sordum. "Tebriz'in Musaddık karşıtı olduğuna dair ümitlendirici raporlar alıyoruz ve inanıyoruz ki azledilen Başbakan'la sizin bir sürtüşmeniz ortaya çıkarsa Tebrizliler, sizi devletin tartışmasız başı olarak kitle halinde desteklerler."

Gülümsedi: "Eminim ki haklısınız. Ama doğuda Rus tehdidi altındalar. SSCB bana karşı harekete geçerse mantıki olarak saldırı hattı orası olur."

Bir kez daha Şah'a hak vermek zorundaydım. Tebriz, ideal geri çekilme yeri olarak görünmüyordu.

Şah başka şeyler önerdi ve "Gerçekten" diyerek bağladı. "Sanırım yapacağım bu. Son ayarlamaları yaptıktan ve Musaddık'ı azledip Zahidi'yi atayan fermanları imzaladıktan sonra Hazar Denizi kıyısına uçarım. Eğer işler ters giderse Kraliçe ve ben" -bu, Kraliçe Süreyya'dan ilk söz edişimizdi- "uçakla Bağdat'a gideriz. Orada duruma bakar ve nereye döneceğimize karar verebiliriz."

Daha fazla tartışmadan planı böylece kabul ettik. İkimiz de bunun gerçekten gerekli olacağını sanmıyorduk ve bir daha da bundan bahsetmedik.

Bu arada beni rahatsız eden bir şey oldu. Doğal olarak polis, Bill ve benim Nossey ve Cafron'la buluştuğumuz villada gizli bir şeyler döndüğünü haber almıştı. Bahçeye bakmakla görevli uşak, öğleden sonra her makul İranlının şekerleme yaptığı sırada beklenmedik bir baskın olduğunu bildirmişti. Kapılar zorlanarak açılmış. İçeri giren arabalardan evi ve etrafı baştanbaşa arayan silahlı adamlar çıkmış. Tabii uşağı da bulmuşlar ve sorguya çekmişler. Ama uşak, gelenleri hiçbir gizli buluşmadan, haberi olmadığına inandırmayı başarmış. Evin sahiplerinin -Nossey ve Cafron'un tamamen masum arkadaşlarının- önceki akşamüstü Hazar Denizi kıyısına gitmek için yola çıktıklarından başka bir şey söylememiş. Sorguya çekenler tatmin olmamışlarsa da ondan şüphelenmemişler. Ama uşak, giderken arkalarında gözcü bıraktıklarına emindi.

Doğal olarak bahçedeki buluşmalarımızdan hemen vazgeçtik. Artık daha temkinli davranıyorduk. Bill, Nossey ve Cafron'la ilişkiyi tamamen kesti. Nossey ve Cafron bana bir araba ve ön cama yapıştırmak için Farsça "resmi görevli" yazılı bir kart sağladılar. Kararlaştırılmış saatte arabayı göze çarpmayacak bir şekilde Gohak Caddesi'nin çıkışına, terk edilmiş İngiliz elçilik binasından pek uzak olmayan bir yere park edip bırakacaktım. Sonra alışılmış garip kıyafetimle -haki pantolon, lacivert gömlek ve givehler- önceden belirlenen görüşme yerine yürüyecektim. Derken bir toz bulutunun içinden hantal bir Chrysler ya da Buick çıkacaktı. Genellikle arabayı "Gülen Çocuk" kullanırdı. Tepelerin arasında yalpalayarak giderken gelişmeleri konuşacaktık. Bana anlaşılmaz görünen bir sürü manyakça kahkahadan sonra -dostlarımız her şeyi haddinden fazla komik bulmaya devam ediyorlardı- beni arabama yakın bir yerde bırakacaklardı. Dolambaçlı bir yoldan Herman'ın evine geri dönecektim.

Ev konusundaki gelişmeyi Şah'a anlattım. Omuzlarını silkti ve soran bakışlarla baktı. Karşılık olarak tek yapabildiğim, omuzlarımı silkmekti.

Bu arada planlanmış olan dört saldırı hattını araştırmaya devam ettik. Ama önce sükûnetimizi korumamıza yardımcı olması için, izlediğimiz güvenlik yöntemlerinden birini açıkladım: "Haşmetmeap, bu arabadaki konuşmalarımızın dinlediğini sanmıyorum. Prenses Eşref ve General Schwarzkopf'la sarayda, hatta bahçenizdeki herhangi bir ağacın altında bile konuşmanın tehlikeli olacağını düşünmekte haklıydınız, ama arabanızda böyle olduğunu söyleyemeyiz. Eminim ihtiyar Nossey ve ortağı Riyahi, Tahran'daki her araca dinleme aracı koyamazlar."

Şah tebessüm ederek onayladı.

"Aldığımız alışılmış bir önlem var. Bir işe karışan herkese şifre dediğimiz isimler verilir ve genelde konuşmada kullanmak için bir de lakap takılır. Size Nossey ve Cafron'un beni James Lochridge olarak tanıdıklarını söylemiştim. Ama sanırım bunu takma ad olarak kabul edersiniz. Sahte ismim de var: Steven P. Mason. Bu, sizin kafanızı yormamanız gereken bir konu. Benim şifren RNMAKER. Sizinkisi KGSAVOY. Lakabınızın ne anlama geldiğini önemsemeyeceğinizi umarım: Yavrukurt."

Şah yine gülümsedi.

"Başka şifrelerle canınızı sıkmaya gerek yok. Ama lakaplardan bazıları sizi eğlendirebilir. Başbakan 'İhtiyar Çapkın', General Riyahi 'Çalımlı Eşek'. İlgilendiğimiz ve sadık olacağını umduğumuz subaylardan biri, Fransız eğitimi almış bir züppe, ona 'Dans Eden Usta' diyoruz, bir sürü kıdemli subaya da 'Jön Türkler'. İşte böyle."

Araştırdığımız "dört saldırı hattı" konusuna döndüm:

"İlki mollalarla bir ittifak olacak. Bunun üzerinde çok tartıştık. İngilizler yardımcı olabileceklerini düşünüyor, bizimle çalışmak istiyorlar. Ama esas İranlı 'dost'larımız -şu anda size adlarını veremeyeceğim- kendilerine bel bağlanması konusunda hep isteksiz göründüler. Doğrusu, daha karar vermedim. Ağızlarını aramaya devam edeceğim, şimdiye dek onlardan alabildiğimiz

tek şey, büyük miktarda para talepleri oldu. Bu işe sadece para için katılan hiç kimseye güvenemeyiz. Menfaatperestler değil, vatanseverler istiyoruz."

Şah başını sallıyordu: "Tamamen katılıyorum. Her sadık İranlı yardım etmek zorunda olduğu için, vicdanı böyle söylediği için bize yardım edecektir. Başka tür 'dost'lara ihtiyacımız yok."

"Evet efendim, yok!"

Buradaki "efendim", bir kitap sözü değil, vurgulama amacıyla söylenmişti.

Harriman ve Walter'ın Kaşaniler'le yaptıkları tatmin edici olmayan görüşmelerde mollaları biraz şüpheyle inceliyorduk. O zaman mollalar Musaddık'ı destekliyorlardı. Şimdi Rusya'nın Tudeh'e ve Tudeh'in sabık doktora desteği belirginleşince dini tabaka kabuğuna çekilmişti. İşe yarar müttefikler olabileceklerinden henüz umudumu kesmemiştim ama giderek şüpheci oluyordum. İranlı arkadaşlarım, İngilizlerden daha sağlam yargılara varabilir gibi görünüyorlardı. Bugün geriye dönüp baktığımda, hesap gününde onları gördüklerinde öfkeden çılgına döndüklerini ve hüsrana uğradıklarını umuyorum. Daha önceden haklı olduklarını düşüneceklerdi, bu da hayal kırıklıklarını daha da büyütecekti.

"Tamam. Bu birinci saldırı hattını kapsıyor. İkincisi askeri desteğinize gelirsek, General Riyahi ve ona çok yakın olan birkaç subayın dışında silahlı kuvvetlerin size sadık olduğu konusunda anlaştık. Küçük ve özenle seçilmiş bir grup subayla kurulacak ilişkileri benimle birlikte yürütecek bir arkadaş getirdim. Sanırım adamım sizi de meraklandıracak ve şaşırtacak."

Peter Stoneman'i adını vermeden birkaç ayrıntıyla tarif ettim: "İri yarı bir adam, parlak, çok çalışkan, kararlı, çok ciddi ve hiç kimsenin olamayacağı kadar inatçı. Ve elbette ki sadık biri. Daha fazla söyleyebileceğim bir şey var mı? Planları ve kendi ilişkileriyle o kadar ilgili ki başka hiçbir şeye dikkatini veremez. Geçen gün

bana rapor vermeye geldi. Ben elçilikten uzak duruyorum, o da öyle, o yüzden Simran'da bir arkadaşın evinde görüşüyoruz.

Ona kulak asmazlık edemeyeceği bir vaaz vermeyi düşündüm. Bir süre sonra boşuna uğraştığım belli oldu. Her fikre cevabı, gözlerindeki bulanık bakışlar oluyordu. Hedefime ulaşacağımdan emin olmak için ayağa kalktım, -Şah güldü- ve hızla kaval kemiğine vurdum. 'Söylediklerimi dinle ve ona göre davran' dedim, 'yoksa seni bu ülkeden kendim gibi kapı dışarı ederim.'

Efendim, gözlerindeki bulanıklık o anda kayboldu ve birdenbire saygılı, yarı pişman bir bakış aldı yerini. Yemin ederim artık her söylediğimi dinliyor. En azından şimdiye kadar böyle oldu. Tahtaya vurmak lazım!"

Arabada tahta olmadığı için alnıma vurdum. Bu çocuksu Amerikan hareketini Şah ilk kez görüyordu. Onunla tanışmamızdan beri ilk defa olarak, nedense çok neşelendim.

"Nasıl olsa Haşmetmeap, Stoneman'le ya da onsuz, silahlı kuvvetlerin üst kademelerdeki birkaç kişi dışında size bağlı olduğu konusunda anlaştık. Onlara güvenebilirsiniz. İhtiyacımız olan şey, durumu gerçekten kavramaları: Mossy'nin, ihtiyar çapkının, çalımlı eşeğin, Riyahi'nin, Tudeh'in ve Rusların sizi öldürmeye çalıştıklarını görmeleri. Bunu başardık ve artık endişelenecek bir şey yok.

Şimdi, İranlı müttefiklerimizden -ya da daha usule uygun olmasını isterseniz- ajanlarımdan, Boscoe Bir ve Boscoe İki'den bahsedelim. Son derece ustalar, ustalıklarını kanıtlamış profesyonel birer örgütçüler."

Şah başını salladı. Daha fazla devam etmedim. Boscoe'ların nerede ve kim tarafından ustalaştırıldıklarından bahsetmedim: "Onlara güvenebiliriz. Güçlü bir ekipleri var." -Ekibin kimlerden oluştuğunu bilmediğimizi söylemeye gerek duymadım.- "Kitapçıklar dağıtabilirler, kalabalıkları organize edebilirler, muhalefetin izini sürebilirler, ne düşünürseniz yapabilirler." Onları şahsen

tanıyordum ve tamamen güveniyordum. Onları bir daha görmeyi hiç beklemediğimi, iş bittikten sonra iz bırakmadan kendi çevrelerine döneceklerini umduğumu söylemeye gerek duymadım. Yabancılarla bir iş yaptıklarına dair bağlantıları yoktu. Ya da en azından Amerikalılarla, Fransızlarla ve İngilizlerle bir bağlantılarının olmadığını söyleyebilirdim. Ama şimdi kaygım bu değildi.

"Sırası gelmişken, hiç para isteyecekmiş gibi görünmüyorlar. Başyardımcımın ofisinin yanında çok büyük bir demir kasamız var. Büyük bir tuvaletin içinde ve bütün alanı kaplıyor. Bu kasa hıncahınç riyal dolu. Sizin miktarınız sadece beş yüz riyal ve salahiyetine, güvenilirliğine son derece saygılı olduğumuz şimdiki Başbakanınız" dedim ve müstehzi bir şekilde devam ettim, "bunun değerini beş Amerikan dolarından biraz daha fazlaya düşürdü. Kasada aşağı yukarı bir milyon dolar karşılığı riyalimiz var."[41]

Dostlarımız ve paralarımız konuları halledilmişti. Sıra gelmişti saldırının dördüncü ve sonuncu hattına: Baba-oğul Zahidilerin paylarına düşeni yapmalarına. General hâlâ Tecriş'in doğusundaki dağlarda, bahçeli ve yüzme havuzlu bir ev yaptırdıkları arazinin üzerindeydi. Bir gece Mustafa Veysi ve ben, General Zahidi'yle ilk görüşme için o sarp dağ yamacına tırmanmıştık. General, yattığı yeri ve küçük bir sundurmayı gizleyen bir çukurlukta, yanında tek bir adamla karargâh kurmuştu. Kayaların ve çukurların arasına dağılmış adamlar olduğundan kuşkulandım ama hiçbir iz yoktu.

Görüşmemiz sıcak ve dostça geçmişti. Yine de iletişim kurmakta zorluk çekmiştik. General yalnızca Farsça ve biraz da Almanca konuşuyordu. Benim Almancam da o kadardı ve hiç Farsça bilmiyordum. Söylediklerimizi tehlikeli bir hızla tercüme eden Mustafa aracılığıyla konuşmuştuk. Bütün bunları Şah'a anlattım.

41 Operasyon süresince 100.000 Dolar karşılığı riyalden daha az kullandı.

"Belli ki Zahidi'lerin güvenilir dostları var. Eminim hepsini tanıyorsunuz."

Majestelerinin onayladığı isim listesini sıraladım. Yine gitme zamanı gelmişti, resmi bir ifadeyle, karşılıklı saygılarımızı belirttik.

Haftanın kalan kısmında Şah'la, ardından da Bill Herman, Nossey ve Cafron'la görüşmeye devam ettim. Majesteleriyle ilk görüşmemi sağlayan casusla düzenli temas halindeydiler. Onlara Hazar Denizi'nin kıyısına gideceği 9 Ağustos sabahından önce Şah'ın eline ulaştırılması gereken belgeleri elde etmek zorunda olduğumu anlattım. Hiçbir sorun çıkmayacağına dair bana güvence verdiler. Oturumlarımız ilginç ve eğlenceli olmaya devam ediyordu. İranlı dostlarımız hep bir soytarı neşesi içindeydiler. Gerilimin gülmek için bir mazeret oluşturduğunun farkına varmıştım artık.

Sonunda işler belli bir noktaya geldi. 8 Ağustos'u 9 Ağustos'a bağlayan gece Şah ve ben son görüşmeyi yaptık. Gerekli yöntem, amaçlar ve çalışmalar konusunda görüş birliğine vardık. İmzalayacağı fermanların ertesi sabaha kadar kendisine ulaştırılacağına söz verdim. İmzaladıktan sonra hemen Kraliçe Süreyya ile birlikte Hazar Denizi kıyısındaki yere gideceklerdi.

Başkan Eisenhower'dan bir başlangıç mesajı almanın yerinde olduğunu düşünüyordum. Tabii ki Başkan unutmuştu böyle bir mesaj göndermeyi, ama ben, unutmasaydı söyleyeceğine inandığım şeyleri hazırlayıp bir mesaj yazdım:

"Majesteleri, bu sabah Washington'dan bir telgraf aldım. Başkan Eisenhower size şunları iletmemi istedi. 'Tanrı, Haşmetmeaplarının yardımcısı olsun! Pehleviler ve Rooseveltler bu işi birlikte çözemezse hiçbir umut yok demektir. Bu işi başarıyla sonuçlandıracağınıza olan inancım tamdır.'"

Başkan'ın mesajının her şeyi yerli yerinde oturttuğu konusunda Şah'la hemfikirdik. Neşelendik ve bu olayı kutladık.

Ben Bill ile buluşmak üzere geri döndüm. Nossey ve Cafron kutlama için bizi bekliyorlardı. Mehtap olağanüstü güzeldi o ge-

ce. Dağlar ve ağaçlar, karanlığın içinde yumuşacık siluetler çiziyordu. Her şey umut doluydu bizim için. On iki saat sonra rahatsızlıkların başlayacağını, otuz altı saat sonra ortalığın karışacağını ve bir hafta içinde de her şeyin arapsaçına döneceğini nasıl bilebilirdim?

On Birinci Bölüm

"Her rüzgârlı gecenin sabahında yağmur yağmaz."
William Shakespeare

Ağustos'un 9'u olmalıydı. Sonunda, saat 5 civarında yatağa girebilmiştim. Dört saat sonra, yan odada yüksek sesle küfürler savuran Bill'in gürültüsüyle uyandım. Aslında kibar bir adam olan Bill, yakası açılmadık küfürler savuruyordu. Gömüldüğüm yataktan kendimi kurtarıp kapıya doğru yürüdüm ve seslendim: "Tanrı aşkına, nedir mesele?"

Bill öfkeyle baktı: "N. ve C.'nin fermanları verdiği yaşlı eşek –burada küfürleri yazmıyorum- kaybetmiş onları. İnanabiliyor musun? Şah Hazar'a doğru yola çıkmadan önce yetiştirememişler fermanları."

Şok geçiriyordum. Oturdum: "Ne yapacağız şimdi?"

Bill de oturdu. Bir dakika sonra Bill hemen pratik bir şeyler buldu: "Albay Nasıri ile temasa geçelim. (Nimetullah Nasıri, Şah'ın sarayındaki koruma birliğinin komutanıydı.) Nasıri bir uçağa atlayıp fermanları Şah'a yetiştirir. Ama Nasıri'yle nasıl ilişkiye geçirebiliriz ki?"

İlişkiyi Nossey ve Cafron vasıtasıyla kuracaktık mecburen. Hemen onları bulduk ve harekete geçirdik. Fermanlar hâlâ sa-

raydaydı. 'Şişman Eşek' fermanların nerede olduğunu hatırlamıştı ve Nasıri'ye iletmiştik. Sonunda, biraz geç kaldıysak da, Şah ile fermanlar Hazar kıyısında buluşabildiler. Ama bu sefer de hava kapandı. Bulutlar Tahran'ın kuzeyindeki dağlık bölgeyi etkisi altına almıştı ve Nasıri, bizim için onca önemli olan belgeleri geri getiremiyordu.

Musaddık, gece 9'dan sabah 6'ya kadar sokağa çıkma yasağı ilan etti. Bizim Herman'ın evinden çıkmamızı gerektirecek bir şey yoktu zaten. Oturup sabaha kadar içki ve sigara içtik, çocuklarla şakalaşarak ve tavla oynayarak vakit geçirdik. Fırsat buldukça da işimizi geciktiren olaylar dizisine küfürler ediyorduk.

Çarşamba gecesi uygulanan sokağa çıkma yasağından sonra Ağustos'un 12'sinde, gece vakti evimizin kapısına sert bir şekilde vurmaya başladılar. Saat gece yarısına geliyordu. Bill ve ben henüz uyumamıştık. İçki içiyor ve olaylar hakkında konuşuyorduk. Kapıya vurulması, garip bir umutla doldurdu içimizi. Hemen ne olduğunu görmek üzere bahçe kapısına koştuk. Kapıyı açtığımızda sakal tıraşı olmamış, kir içinde birkaç İranlının beklediğini gördük. Hiçbirini tanımıyorduk. Onlar da bizi tanımıyorsa mesele kalmayacaktı. Ama onlar, bizim kim olduğumuzu çok iyi biliyorlardı. Ne olup bittiğini anlamıyorduk. Hepsi bize sarıldı, öpüştük. Sonunda anlaşıldı: Hazar'dan geliyorlardı ve ellerinde imzalanmış fermanlar vardı. Bu sefer sarılıp öpmek sırası bize gelmişti.

Doğru dürüst konuşmaya başladığımızda –itiraf etmek gerekir ki bu kolay bir şey değildi- gerçek bir şoka uğradık. Cumartesi akşamına kadar, yani üç gece sonrasına kadar hiçbir şey yapılamayacağını söylüyorlardı. Perşembe akşamı ve Cuma günü İranlıların haftalık tatiliydi ve fermanların Cumartesi'den önce gereken yerlere ulaştırılması mümkün değildi. Bill ve ben çok gergindik, çünkü geçen her saatin olayın sızması ihtimalini ne kadar arttırdığının farkındaydık. Ama yapacak bir şey yoktu. Sinirli ve umutsuz bir havada beklemeye başladık. Gergin saatler vardı önümüzde.

13 ve 14 Ağustos günleri, yani Perşembe ve Cuma günü giderek daha da gerginleşerek her günkü işlerimizi yapmaya devam ettik. Havuz artık eğlendirmiyor, sigara ve votka ise acı bir tat veriyordu. Sıkıcı olmayan bir şeyden konuşmak bile mümkün olmuyordu. İşin en kötüsü, işe yarayacak hiçbir şey yapamıyorduk. Sonuçta İranlı meslektaşlarımız, iki günümüzün heder olmasına yol açmıştı.

Cumartesi günü sanki hiç gelmeyecekmiş gibi gelmişti bize. Özellikle de sonunda Cumartesi olduğunda, sabah ve öğleden sonra saatleri sanki uzayıp genişleyerek geçmişti. Hayatımda hiçbir zaman, zamanın bu kadar yavaş geçtiğini hissetmemiştim. Saatler giderek kısalırken Tecriş'teki meslektaşlarımla son bir toplantı yapmaya karar verdik. Ama konuşacak pek fazla bir şey olmadığından birer votka daha içtik. Sonra da dağdaki yerlerimize geri döndük.

Şehirde yol alırken General Riyahi'nin evinin bulunduğu sokaktan geçtik. Dikkate değer bir hareketlilik yoktu. Eve vardığımızda henüz ortalık kararmamıştı. Ama sokağa çıkma yasağı başlamak üzereydi. Hiçbir askeri harekât göze çarpmıyordu. Bill'in ofisinde oturup Nasıri'den gelecek telefonu beklemeye başladık. Nasıri, fermanları Musaddık ve Zahidi'ye ulaştırıp işlerine son verecekti.

Zaman geçtikçe sinirlerimiz de geriliyordu. Hiçbir hareket göremediğimiz için canımız çok sıkılmıştı. Biraz sonra, hareket halindeki tank birliklerinin gürültüsünü fark ettiğimizde heyecanımız daha da artmıştı. Telefonun çalıp, her şeyin yolunda gittiğinin bildirilmesini dört gözle bekliyorduk. Ama telefon çalmadı. Saat gece yarısını geçerken Bill, Musaddık'ın evinin bulunduğu sokakta oturan arkadaşlarına telefon etmeye başladı. Musaddık'ın evine çok yakın oturan arkadaşlarından biri, tanklar ve diğer araçların Musaddık'ın evini çevrelediğini bildirdi. Ama tankların kimin tarafına ait olduğunu bilemiyordu. İlkin umutla-

nan bizler, bir saat daha geçmesine rağmen hiçbir haber alamayınca umutsuzluğa kapıldık.

Şafak sökerken radyomuzu açtık: Saat altı olmasına rağmen yayın yoktu. Neyse, saat yedide yayın başladı. İlk çalan şey, birkaç marş ve bir bildiriydi. Farsça lafların arasından sanki Musaddık isminin geçtiğini fark etmiştik.

Çabucak çevirmenlerimizden birini bulduk ve yayını çevirttik. Konuşan, Musaddık'tı. Şah tarafından kendisine bir komplo yapıldığını, bunun 'yabancı güçler'ce kışkırtılmış bir hareket olduğunu bildiriyor ve tüm yetkileri kendisinde topladığını açıklıyordu.

Ne olmuştu? Ayrıntıları da hesaba kattığımda bir tek ihtimal ortaya çıkıyordu: İhanet. Genç bir subay, Cumartesi öğleden sonra Riyahi'nin evine gitmişti. Bizim ekipten biri olduğunu sanmıyorduk. Zira Peter Stoneman böyle olduğunda ısrarlıydı. En son ihtimal olarak Peter'in adamlarından birinin boşboğazlık edip yanlış birilerine bilgi sızdırdığı düşünülebilirdi. Durum ne olursa olsun uyarıyı götüren, yeterli hazırlık yapabilmesine yetecek zamanı vermiş oluyordu General'e. Hemen şehre inen Riyahi toparlayabildiği tüm güçleri toplamıştı. Riyahi'nin topladığı askeri güçlerin ne olup bittiği konusunda fikirleri olmadığı açıktı. Bir Albay'ın Başbakan'a darbe yapmaya giriştiği, onu engellemeye gidecekleri söylenmişti kendilerine. Bir an önce şu adamı almak lazımdı içeri. Ne olup bittiğini biz de zamanında öğrenebilseydik durumu lehimize çevirebildik. Bir şey bilmediğimiz için umutsuzluğa kapılmıştık.

Olayların gerçek akışı ise şöyleydi: Bizim Albay Nasıri'nin tankları ve küçük askeri gücü Sadabad Sarayı'ndan saat 10.30 gibi çıkmıştı. Biraz gecikmeyle Riyahi'nin evine vardıklarında saat 11.00 olmuştu. Evde bir uşak bile yoktu. Görevine canı gibi bağlı olan Nasıri, planlanmış hareketi uygulamaya devam etmişti. Musaddık'a fermanları ulaştırmadan önce Riyahi'nin tutuklanmış olması gerektiğini unutan dostumuz, yoluna devam etmiş,

Başbakan'ın evine doğru yola koyulmuştu. Tabii orada General Riyahi'nin topladığı tüm askeri güçle burun buruna gelmişti. Askeri güçler, eğer Riyahi'nin dediklerini harfiyen yerine getirselerdi, Nasıri bir adım bile atamazdı. Ama Şah'tan bir ferman getirdiğini söyleyince, karşısındakiler tereddütte kalmışlardı. Sonunda, kendisini tutuklamadan önce fermanları ulaştırmasına izin vermeye karar verdiler. Bu taviz, zaten Nasıri'nin işi için yeter de artardı.

Nasıri, Musaddık'ın ikametgâhına girerken kapıda durduruldu. O saatte uykulu olması beklenen bir uşak cin gibi gözleriyle yolunu kesmişti. Nasıri, Başbakan'ı görmek istediğini söyleyince uşak, Başbakan'ın uykuda olduğunu ve rahatsız edilmek istemediğini söyledi.

Nasıri: "O zaman, bu fermanı Şah'ın yolladığını bildir ve kendisine bu kâğıtları ilet!" diye tutturmuştu. Uşak garip garip bakarak fermanı almış ve ortalıktan kaybolurken kapıyı da arkasından çekmişti.

Biraz sonra kapı açıldı. Gelen uşak: "Başbakan gitmenizi istiyor" dedi.

Nasıri: "Fermanı ilettiğime dair bir belge istiyorum" dedi.

Uşak: "Eğer bir kâğıt verirsen ben belgeyi hazırlar veririm" dedi.

Cebinden bir kâğıt çıkaran Nasıri onu uşağa verdi. Uşak kâğıda şunları yazdı: "Majestelerinin koruma komutanından bir ferman alındı. Konu, Dr. Muhammed Musaddık'ın Başbakanlık'tan alınmasına dair. Dr. Musaddık'ın adına imza eden ....."

Uşak kâğıdı imzaladı ve Nasıri'ye verdi. Nasıri, Riyahi'nin adamlarından kendisine refakât eden askerlerle geri döndü.

General Riyahi'nin karargâhına döndüklerinde Nasıri, hükümet darbesi planlamak ve devrime hazırlık yapmakla suçlanıyordu.

Nasıri cesaret ve metanetle davranıyordu: "Suç mu bu?" diye sordu. "Söylediğiniz tehlikeli işleri yapan sizsiniz. Ben sadece Şah'ın emirlerini yerine getiriyorum. Tabii sizden yapma fırsatı

bulabilirsem. General Zahidi'ye de bir ferman ulaştırmam lazım. O da Musaddık'ın yerine Başbakanlığa atandı. Bana Şah tarafından verilen emirleri yapmamı engellemeye hakkınız yok."

Nasıri bu sırada Musaddık'ın uşağından aldığı kâğıt ile Zahidi'yi Başbakanlığa atayan fermanı gösterdi.

Kızgın bir tarzda konuşan Riyahi, gece yarısı ferman ulaştırmanın pek alışılmış bir şey olmadığını söyleyince Nasıri sordu: "Bu işi sabah yapsaydık darbe demeyecek miydiniz yani? Merak ediyorum, o zaman ne diye adlandıracaktınız durumu."

Soruyu anlamsız bulan Riyahi, Nasıri'nin üniformasını çıkarmış, tutuklamış ve hapse atmıştı. Riyahi o anlık da olsa durumun kontrolü altına girdiğini hissediyordu.

Gerçekten de biz sabah 6.00'da radyoyu açıp 7.00'de Musaddık'ın konuşmasını dinleyene kadar kontrol, Riyahi'nin elindeydi.

İhtiyar Musaddık'ın radyodan halka neler anlattığını çözdüğümüz andan itibaren neler yapmamız gerektiğini düşünmeye başladık. Daha hiçbir şey yapmaya başlamadan telefon çaldı.

Dick Manville arıyordu ve söyleyecek pek çok şeyi vardı: "Evime kim geldi tahmin et bakalım! Mustafa Veysi. Seni Bill'in evinden aramış, bulamayınca bana geldi. Şimdi burada."

"Onu orada tut Dick. Hemen iki Amerikalı gazeteci göndereceğim oraya. Adamları Bill getirecek. Mustafa ile bir röportaj yapmalarını istiyoruz. Mustafa, Şah'ın Musaddık'ı görevden alıp Zahidi'yi atadığını söylesin. Röportajdan sonra Bill, Mustafa'yı elçilik binasına götürecek" dedim. Bill'e de, Şah ile ilk görüşmemde izlediğim yolu uygulaması için tavsiyelerde bulundum. Binaya girerken arabanın arka koltuğunda battaniyeye sarınarak gizlenecekti.

"Mustafa, bana Zahidi'nin nerede olduğunu da söyledi. Geceyi şu adreste geçiriyor. (Söylenen yer elçiliğe pek uzak değildi.) Benim önerim, sizden birinin vakit geçirmeden onu alması. Bill buraya gelecekse sen yapabilirsin bu işi herhalde" diyordu Dick.

"Tamam. Kendisini gizleyebileceğimiz emin bir ev bulur bulmaz alacağım. Fred Zimmermann'ın evi olabilir belki" dedim.

Fred bizim takımdan biriydi ama hastalığı nedeniyle operasyonda görev almamıştı. Evi elçiliğe yakındı ve büyük bir bodrumu vardı. General'i saklamak için çok uygun bir yerdi yani.

Dick bir şey daha ilave etti: "Seni aramadan önce, İranlı bir arkadaşım telefon etti. Sanırım bu kişiden daha önce bahsetmiştim sana. Adı Muhsin Tahuyi. Belli ki onun gözünden kaçmamış burada olduğumuz. Neyse, birtakım işlerin peşinde olduğumuzu anlamış ve gönüllü olarak bize yardım etmek istiyor."

"Sence tamamen güvenilir biri mi? Eğer öyleyse, adamın yardımını kabul etmekten başka yapacak bir şey yok!"

Yardımını öylesine ayaküstü kabul ettiğimiz Muhsin Tahuyi, operasyonun geri kalan bölümünde çok değerli katkılarda bulundu bize. Dick, Mustafa ile röportaj biter bitmez, Tahuyi'yi alacak ve bir battaniye altında saklayarak elçiliğe getirecekti.

"Şu küçük radyo vericisi için hazırlıkları tamamladık biliyorsun. Tamamen emniyetli. Hem operatör hem de radyo vericisi için uygun bir yer de hazırladık."

Radyo ve Amerikan operatörümüz başka bir binanın bodrumuna yerleştirilmişti. Dünyanın geri kalan bölümleriyle tek bağlantı imkânımız olan radyoyu kullanacak operatör, kaçınılmaz olarak ne olup bittiğini biliyordu. Neyse ki çok yardımsever biri çıktı. Ne zaman ve ne için ihtiyaç duyarsak radyoyu kullanmak üzere hazır bekliyordu. Şu an da acilen ihtiyaç duyuyorduk.

Aceleyle Dick'in evine doğru yola çıktık. Bill, elçilik görevlilerinden birinin arabasını ödünç almıştı. Böylece ben de Bill'in arabasıyla General'i alabilecektim. Fred'le ilişki kurdum ve evini kullanmamıza izin verdi. General'i onun bodrumuna yerleştirecektik. Yemekler Fred'in evinden verilecekti. Fred'in evi bizim karargâhtan üç blok ötede olduğu için zaten daha iyi bir yer düşünemezdik. Her şey için tekrar teşekkür ettim Fred'e.

"İyi adam" olan Generalimizi almak üzere yola çıktım. Yabancı birinin evinin kapısını çalmak garip bir duyguydu. Üstelik aradığımız, İran'da en çok iş yapacak kişiydi. Çok fazla dert etmemeye çalıştım. Zaten kapıyı da Zahidi'nin kendisi açtı. Hazırlanmış bir bavul vardı elinde. Bunun üniforması olduğunu sonradan fark ettim. Üzerindeki giysi ise normal bir günlük kıyafetti. Güvenlik içinde arabaya bindikten sonra hemen üstünü şu meşhur battaniyelerimizden biriyle örttüm ve hızla Fred'in evine doğru sürmeye başladım. Kapılar arabanın ardından kapandıktan sonra General'i ikamet edeceği bodrum katına götürdük Fred'le beraber. Büyük bir şans eseri olarak Fred benden daha güzel Almanca konuşuyordu. Böylece daha iyi anlaşabileceklerdi. Onları mutlu bir biçimde(!) bırakarak ayrıldım yanlarından.

Karargâha döner dönmez radyo odasını kontrol ettim ve orada sadece Bill ile Mustafa'yı değil, Dick ile Muhsin Tahuyi'yi de buldum. Bill'i ofisine geri gönderdim. Ofise tam zamanında yetişmişti. Çünkü varır varmaz Nossey ile Cafron'dan bir mesaj almıştı. Kendilerini ciddi bir tehlikenin karşısında bulan ikili, adını verdikleri caddenin köşesinden hemen alınmayı istiyorlardı. Görüldüğü üzere, şu ana kadar en çok taksi hizmeti verebilmiştik. Tabii bir de her yerde bulunamayacak sıcak battaniyeler var. Hemen bir araba gönderdik ve yeni müşterilerimizi de karargâha aldık.

Çok geçmeden sıkı bir çalışma programı hazırlamıştık. Acilen ihtiyaç duyduğumuz tek şey, Şah'ın imzaladığı fermanların olabildiğince çok kopyasıydı. Özellikle de Zahidi'yi Başbakan olarak tayin eden fermanın kopyaları. Dick bir yerlerden Farsça yazan bir daktilo buldu ve Tahuyi oturup fermanları daktilo etmeye başladı. Başka çoğaltma imkânımız olmadığından karbon kâğıtları kullanmak zorunda kalmıştık. Ama oldukça iyi işe yaradı.

Fakat bu iş zaman alıyordu. Bill ve Dick dışarıya çıkıp ekibimiz için yiyecek içecek bir şeyler almaya gittiler. Fermanların çoğaltılması işini ancak karanlık çöktükten sonra bitirebilmiştik. İnsanlar yerlere, halıların üstüne yatıp biraz olsun uykularını al-

mak istiyorlardı. Ben heyecanlı ve sinirli olduğumdan uyuyamadım. Hiç de gerekmediği halde saatler boyunca kâğıtları düzenledim ve istifler yaptım. Fermanların önemli bir kısmı dağıtılmak üzere Boscoe Kardeşlere gönderilecek, bir kısmı da diğer müttefiklerimize ulaştırılacaktı. Birer kopya da Mustafa ve Muhsin için alıkonulacaktı. İkisi için özel birer görev hazırlamıştım. Mustafa İsfahan'daki askeri kumandana gidecek ve desteğini sağlamaya çalışacaktı. Muhsin ise Kirmanşah'a gidip bölge kumandanının desteğini isteyecekti. Muhsin, elinde tanklar ve zırhlı araçlar bulunan bu komutanı çok iyi tanıyordu. Kendisini ülke çapında önemli kılacak her fırsatı değerlendirmeye hazır bir adammış bu komutan, Muhsin'e göre. Bu yüzden vereceği cevabın olumlu olacağını umabilirdik.

Diplomatik plakalı olmayan iki araba temin ettik. Biri, Bill'in şoförünün kişisel arabası olan bir Fiat; öteki, Dick'in karısının küçük Packard'ıydı. Sokağa çıkma yasağı biter bitmez yola çıktılar.

Tam yola çıktıkları saatte Tudeh Partisi mensupları Rusların kışkırtmasıyla yollara dökülmüştü. Birkaç binden fazla olmamalarına rağmen, 'sokağa dökülmüşlerdi' ifadesi hiç yanlış değildi. Şehrin kuzeyinde ve batısında yoğunlaşmışlardı. Şahlık aleyhinde sloganlar atıyor, Şah Rıza Han ve oğlu Muhammed Rıza Şah'ın heykellerini neşeyle tartaklıyor ve taşlıyorlardı. O anda çok korktuğumu söylemeliyim. Bu durumun Rusları ne kadar memnun ettiğini söylemeye ise gerek bile yok.

Çok geçmeden kafama dank etti: Bu, umabileceğimiz en iyi şeydi. Şah aleyhinde ne kadar çok bağırırlarsa ordu ve halk o kadar düşman olacaktı kendilerine. Onlar Şah'tan nefret ettikçe halk ve ordu da onlardan nefret edecekti. Onlar şehirde tur attıkça şehrin sakinleri daha fazla öfkeleniyordu. Hiçbir şey bundan fazla işimize yarayamazdı. Pazar günü de gösteriler sürdü ama Pazartesi günü olaylar sakinleşti. Tahranlılar zamanı gelince ayağa kalkıp derslerini verecekti. Boscoe Kardeşler gerektiği anda hatırlatacaklardı yapılması gerekeni.

O anda Bill ve ben bir şey yapamayacağımız için bekliyorduk. Kemirilecek tırnağımız bile kalmamış, çocuklar ortamdan uzaklaştırılmış ve votkamız da azalmıştı. Hâlâ epey votka vardı ama geleceğin ne getireceğini bilemediğimiz için dikkatli gitmek gerekiyordu. Yaptığımız tek dikkate değer şey, Nossey ve Cafron'un daha önce farkına varamadığımız eğlenceli muhabbetini tatmaktı. Bekleyiş süremizi bir parça daha az sıkılarak geçiriyorduk böylece.

Kendimizi meşgul edecek ne bulursak uğraşıyorduk. Yapılabilecek birkaç faydalı şey vardı tabii: Örneğin Boscoe Kardeşlerle ilişkiye geçmeye uğraşabilirdik. Gönderdiğimiz haberciler Salı akşamı geri dönecekti. Bu yüzden Boscoe Kardeşlere 19 Ağustos Çarşamba gününün, beklenen gün olduğunu ilettik. Onlar da cevaben her şey için hazır olduklarını bildirdiler. Asli hedefler, Musaddık'ın evi ve Tahran Radyo İstasyonu'ydu. Kardeşlerle çok kısa süreli olarak ilişki kurabildiğimizden tam olarak neyi planladıklarını öğrenememiştik. Ama her ne yapacaklarsa tam destek vereceğimizi belirttik. Kirmanşah'ta en azından birinin birliklerinin zamanında sahneye çıkması gerekiyordu. İkisi birden gelirse zaten her şey mükemmel olurdu. Bu konuda da ilgili yerlere zamanı bildiren haberler uçurduk. Yapabileceğimiz her şeyi yapmış olarak tekrar beklemeye başladık.

"Tanrı yardımcımız olsun" dedi Bill, büyük bir dindarlıkla. "Eğer şanslıysak Nossey ve Cafron'a sadece 36 saat daha katlanmak zorunda kalacağız. Eğer şanssızsak..." Nossey ve Cafron'a katlanmak bile dayanılmaz kertede kötüydü.

Eninde sonunda beklemek sona erecekti.

Önce hayal kırıklığına uğradık. Mustafa Veysi soluk bir yüzle geldi. Başarısızlığa uğramıştı. İsfahan'daki komutandan beklediği desteği bulamamıştı. Adam çok dikkatli davranıyordu Veysi'ye göre. Fermanın, hakiki bir ferman olduğunu kabul etmişti ama ne gibi bir etki doğuracağını pek kararlaştıramamıştı. Dikkatli bir şekilde, ne Şah'a karşı olduğunu ne de Musaddık taraftarı oldu-

ğunu söylemişti komutan. Bu noktada hiç kimsenin tarafına destek koymak istemiyordu.

"Adam çok korkuyor. Bir seçim yaparsa bu kaybedenden yana olabilir. Ve bunu hiç istemiyor" diyordu Mustafa.

Muhsin Tahuyi geldiğinde hepimiz dut yemiş bülbüller gibiydik. Muhsin'in bir şey söylemesine gerek yoktu. Yüzü söylüyordu her şeyi: Bu kez başarmıştık.

"Komutan harekete geçecek. Yarın şafakla beraber... Tanklar ve zırhlı araçlarla gelecek. Gerektiğinde savaşmaya da hazır. Ama sanırım öncelikle buraya gelmek için savaşmak zorunda kalacak. Çünkü Hemedan'da Tudeh çok güçlü. (Hemedan 200 km ötede, Kirmanşah'la Tahran arasında bir yerdeydi.) Ama sanırım onları aşmayı becerebilecek." Muhsin zafer coşkusuyla anlatıyordu bunları.

Komutan Tahran'a geldiğinde her şey hallolmuş olacaktı. Ordu birliklerinin sahneye çıktığını Boscoe Kardeşlere bildirdiğimizde her şey yoluna girecekti. Boscoe Kardeşler de işe girişince halk sokaklarda istediğimiz taraftan yana koyacaktı desteğini.

Bu, hiç kuşkusuz bir gövde gösterisiydi. O gece de beklemek zorundaydık ama neyse ki bu son geceydi. Eğer işler ters giderse her şeyi kaybedecektik. Ama bu, her şeyi ta başından beri yanlış yaptığımız anlamına da gelecekti. Oysa şu ana kadar yaptığımız şeylerin doğru olduğunu düşünüyorduk. Başarısızlık bahsini düşünmek bile istemiyorduk. Gerçekten de sabah, başarısızlığımızın üzerine doğarsa ne yapacaktık, bu konuda hiçbir planımız yoktu.

Bu arada gariban Loy Henderson, İsviçre'ye sürgüne gönderilmiş, tüm gelişmelerden kopmuştu. Yaptığı şey sadece öteye beriye haber iletmekti. Resmi teleks hattı bile yoktu. Ne Dışişleri ne de CIA ile bağlantısı vardı. Operasyon için planladığımız asıl gün geçmiş ve hiçbir şey olmamıştı. Loy giderek daha rahatsız ve sinirli oluyordu. Sonunda 14 Ağustos'ta İsviçre'ye dayanamaz hale gelmişti. Beyrut'a uçmuş, olayları oradan daha kolay izleye-

ceğini düşünmüştü. Beyrut'ta 16 Ağustos sabahı Musaddık'ın radyo konuşmasını dinlemişti. Biraz sonra da Şah'ın İran'dan ayrıldığı haberleri yayılmıştı. Henderson hiç vakit kaybetmeden, bir elçilik uçağıyla Tahran'a gelmiş ve gelir gelmez elçiliğe gitmişti ama Elçi Vekili de ne olup bittiğini kendisinden fazla bilmiyordu. Bill Herman'ın nerede olduğunu aramaya başlamıştı sonra. Ne de olsa Herman kendi emrinde olan biriydi. Bill sonunda benimle konuşmasının daha yararlı olacağını söylemişti.

Pazartesi akşamı geç saatlerde elçiliğe gittim. Henderson, terastaki yüzme havuzunun kenarında beni bekliyordu. Sabırsızdı.

"Bazı küçük problemler çıktı" dedim. "Ama şimdilik her şey kontrolümüz altında. İki veya üç gün içinde her şey rayına girecek."

"Ee, peki ben ne halt ediyor olacağım bu arada?" diyordu Elçi.

Anlaşmamızı uzaktan takip edip bulaşmaması gerektiğini söylemekten çekindim: "Sanırım sizin de Dr. Musaddık'ı görmeniz gerekecek. Madem buradasınız, bu kaçınılmaz bir görüşme!"

Loy Henderson kükredi: "Tamam da, adama ne diyeceğim ben?"

"Benim önerim, buradaki Amerikalılara karşı girişilen çirkin davranışlardan şikâyet edebilirsiniz. Telefonlar çalıyor ve sanki defol deyip kapatıyorlar. Çocuklar açıyor telefonları. Onlara karşı bile çok çirkin küfürler ediyorlar. Ruh sağlıkları bozuluyor bu yüzden."

Loy ciddiyetle cevap verdi: "İyi fikir. Bunları soracağım kendisine. Peki Şah'a Amerikan desteği konusunda soru sorarsa ne diyeyim?"

"Şu söylenebilir: Amerikalılar bir ülkenin içişlerine karışmayı pek sevmezler, ama genel olarak o ülkedeki meşru hakimin güçlü olmasına her zaman sempati duymuşlardır."

Büyükelçi önerimi dikkatle dinledi ve "Birisinin tarafında görülmek istemiyorum ama" dedi, "Şah'ın devlet başkanı olduğu

kesin. Bu ülkenin doğal ve hakiki temsilcisi o. Ona sempati duymamız normal. Yine de ülkenin içişlerine pek fazla karışmak istemediğimizi belirteceğim."

Bu asil hissiyata karşı hiçbir yorum yapmadım. Diplomatlar gerekmedikçe böyle konularda açık kalplilikle konuşmazlar çünkü.

Salı öğleden sonra Mustafa ve Muhsin, Şah'ları için destek toplamaya çalışırken, kendisini hâlâ Başbakan addeden adamı aradı Henderson. Görüşmelerinde de bir sürü şikâyet dinledi.

İhtiyar patlamıştı: "Yurttaşlarınız benim ülkem hakkında neler söylüyor biliyor musunuz? Neden beni ve yaptıklarımı eleştiriyorlar, bir tiranı destekleme yönünde harekete giriyorlar? Bu iyi bir şey değil. Hele destekledikleri adam, Şah denen o tiran şu anda bir asi konumunda. Başka ülkelere kaçtı."

Loy, aslında tam olarak ne diyeceğini bilemiyordu. Söze kibarca girdi: "Sayın Başbakan, sanırım Majestelerinin yolculuğunu kastediyorsunuz. Bir Hıristiyan olmama rağmen umarım Peygamberiniz Muhammed tarafından başlatılan bir geleneği size hatırlamama müsaade edersiniz. Hicretten bahsediyorum. Miladi 622'de Peygamberiniz Mekke'den göç etmişti, sizin Hicri takviminiz de bu tarihle başlar. Şöyle söylemek isterim: Bildiğiniz gibi Peygamber, korktuğu için Mekke'den göç etmedi. Bu, bir noktayı belirginleştirmek, dramatize etmek için girişilmiş bir hareketti. Hicret, İslam'ın dünya dengelerinde bir güç olarak belirginleşmesinin başlangıcıdır. Majestelerinin hicreti de güçlenişinin başlangıcıdır sanırım."

Musaddık şaşkınlıkla bakarken cevap vermesine fırsat vermeyen Loy devam etmişti: "Yurttaşlarım, dost bir devletin dost liderinin sürgüne gönderilmesinden doğal olarak pek hoşlanmamışlar. Onlar da benim gibi ne olup bittiğini tam olarak kavrayabilmiş sayılmazlar. Dahası, dostlarımın ve yurttaşlarımızın hiç de hoş olmayan davranışlara maruz kalmaktan dolayı rahatsız olduklarını belirtmem gerekir. Tehditkâr ve küfür dolu telefonlar

ediliyor, zaman zaman bu telefonları açan çocukların ruh sağlığı bozuluyor. Sokakta yürürken uğradıkları saldırı ve küfürler yetmezmiş gibi arabalarını tartaklayıp zarar veriyorlar. Arabaların aynalarını kırıp dışta kalan kısımlarını koparıyorlar. Hele kapıları açık unutulmuşsa, uğranılan zararın haddi hesabı yok. Ekselansları, eğer bu böyle giderse hükümetimden, buradaki tüm görevlilerimizi geri çekmesini istemek zorunda kalacağım."

Loy'un ifade gücüne çarpılan yaşlı centilmenin kafası karışmıştı, Musaddık özür dilemeye başladı: "Sayın Büyükelçi, bunu yapmamanızı isterim. İzin verirseniz, polis müdürümü çağırayım. Vatandaşlarınız gerektiği gibi korunacaktır, emin olabilirsiniz."

Gerçekten de daha Loy oradan ayrılmadan polise gerekli talimatlar verilmişti. Loy ve ben bunun Şah yanlısı polis güçleri için cesaret verici olduğunda hemfikirdik. Ben hâlâ radyo işiyle uğraşıyor, yayını gerçekleştirmeye çalışıyordum, bu nedenle Loy'la o anda görüşmenin detaylarını konuşamamıştık. Loy'u gördüğüm bir sonraki seferde ise konuşacak çok başka şeyler vardı.

On İkinci Bölüm

"Yarısı boş olan bir bardağın yarıya kadar dolu olduğunu söyleyen kişi iyimserdir."
Atasözü

Aslında Çarşamba sabahı, bir patlama ile başlamadı. Boscoe Kardeşler erkenden işlerine koyulmuşlardı. Ama başladıkları yer, pazaryeri olduğu ve bize hayli uzak bir yerde bulunduğu için Bill ile ben sabırsızlıkla bekliyorduk. Boscoe Kardeşler, Zirkaneh devlerinin yardımını sağlamışlardı. -Ağırlık kaldırıp gösteri yapan ve para toplayan adamlardı bunlar.- Pazarın kuzey başından giren bu devasa tipler bağıra koşa dolanıyordu ortalıkta. Boscoe'ların küçüğü her şeyin bu kadar açıktan açığa yapılmasında hiçbir sakınca görmemişti. Hele de silahları yanlarında olduğu sürece.

İlk saatlerde bize büyük heyecan veren şeylerden biri de Tebriz radyosunun yanıydı. (Azerbaycan sınırlarında, Sovyetlere yakın bir yerdi.) Kendimiz dinlememiştik radyoyu, dinlesek de anlayamazdık zaten. Ama saat 8'den itibaren dostlarımızdan telefonlar gelmeye başladı. "Tebriz radyosunu dinliyor musunuz?" diye soruyorlardı. "Hayır" diye cevapladığımda...

"Tebriz, yüzde yüz Şah'tan yana. Yaşasın Şah!" diye bağırmıştı bir arkadaşımız telefonda.

"Çok yaşa Şah!" diye coşkuyla cevap verdim. Bill ile ben neşeden dans ediyorduk. Bahtiyar'ın yola çıktığı duyulduğunda neşemiz iyice yerine gelmişti artık. Tahran radyosu abuk sabuk şeyler yayınlıyordu. Saat 10'da tahıl fiyatlarını veren bir radyo, sadece işlerin bizim açımızdan iyi gittiğine delalet edebilirdi.

Taht-ı Cemşid tarafında trafiğin bir parça yoğun olmasına rağmen Dick, Tecriş'ten gelmişti. Bizim pencereden meydana bakıp pek fazla araba göremeyince, şaşkınlığını bir kez daha ifade etti: "Dağdan gelirken, şoförler kornalarını çalıyor, bağırıp çağırıyorlar. Şah'ın resmi olmayan arabalar yuhalanıyor. Bu yüzden 10 riyal bile asmak yeterli cama. Şah'ın resmi olmayan arabanın aynalarını kırıyorlar." Neşeden o da dans etmeye başlamıştı.

"Bill, neden bir çıkıp ne olup bittiğine bakmıyorsun?" dedim.

Sekreterini de yanına alan Bill dışarı çıktı. Bir çift ne de olsa daha az göze batardı. Onlar da neşeyle geri döndüler: "Taht-ı Cemşid'den pazar tarafına baktığımızda, kalabalık bir grubun yavaş yavaş yaklaştığını gördük. Çığlıklar atıyor ve ellerindeki bayrakları sallıyorlardı. En önde Zirkaneh yürüyordu ve herkes 'Yaşasın Şah!' diye boğazını yırtıyordu."

"Ne dersin General Zahidi'yi kalabalığın önüne katmanın zamanı geldi mi artık?" Dick hepimizin kafasındaki soruyu yüksek sesle sormuştu.

Ben biraz daha beklemenin yararlı olacağını düşünüyordum: "Kalabalıkla yapılacak fazla bir şey yok. Bekleyelim halk, Musaddık'ın evine kadar gelsin. Kahramanımız o zaman sahneye çıkarsa daha etkili olur."

Mustafa ve Muhsin radyoyla uğraşmayı bırakmışlardı. Nossey ve Cafron da dışarı çıkıp arkadaşlarına yardım etmeye hazırlanıyorlardı.

"Mustafa'nın nereye gittiğini bilmiyoruz. Hem o, General Zahidi'nin nerede olduğunu da bilmiyor" diyordu Nossey ve Cafron.

Pek bir şey olmadığını anlattım.

"Muhsin bir 'görev gücü' hazırlamaya çıktı. Dağdaki radyo istasyonunu ele geçirmek için lazım olacak."

Bu, plana uygundu. Operasyon günü asıl hedefin radyo yayın merkezleri olduğunu söylemişti. Zahidi'nin başa geçtiğini en kısa zamanda radyoyla yapıp, Şah'ın geriye dönmesini sağlamak gerekiyordu.

Tekrar bekleme dönemine girmiştik. Ama bu sefer en azından bir şeyler yapabiliyorduk ve umutlu bir bekleyişti bu. Dick ikide bir çıkıp Taht-ı Cemşid'e doğru ilerleyen kalabalığa bakıyor, sabırsız gözlerle, ne kadar da yavaş yürüdüklerinden şikâyet ediyordu. Oysa ilerleme belirgindi. Bill, durmadan arkadaşlarına telefonlar ediyordu. Şehrin her tarafından hareket haberleri geliyordu. Şehir kaynıyordu. Hepimiz neşe içindeydik.

"İş oluyor" diyorduk. Neşeyle dolanıyor, ritim tutuyor, dans ediyorduk.

Tahran radyosu hâlâ durup durup tahıl fiyatlarını veriyordu. Bu sırada bizim radyo operatörümüz çıkageldi. Her tarafından terler damlıyordu. Bir mesaj getirmişti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Sayın Walter Beadle Smith'ten geliyordu. Çok sonradan öğrendiğime göre, Smith bana o anda erişebilen mesajı 24 saat önce göndermeye çalışmıştı. Ama Kıbrıs'taki aracı istasyonda görevli meslektaşımız ne yazık ki mesajı geri göndermişti. Çok kızan Smith bu sefer araya Henry Montague'yü koyarak mesajı gönderebilmişti. Smith'in mesajı *"İşi bırak ve ordan toz ol"* anlamına gelecek bir şeydi. Benim cevabım ise: *"Mesajınızı 18 Ağustos'ta aldım. İstenmeyen adam yerinden alındı ve adamımız yakında Tahran'a zaferle dönüyor. Tüm ekip adına selam ve sevgiler"* idi. Biraz daha beklemek gerekiyordu, biz de bekledik.

Artık göstericiler, içlerinde üniformalı askerler ve polisler de olmak üzere bizim binanın önünden de geçmeye başlamışlardı. Öncü durumda olan gruplar, Musaddık'ın evine yetişmişti bile.

Silah sesleri tek tük duyuluyordu. Benim yapabileceğim bir şey yoktu. Sadece karnım acıkmıştı. Elçilik ikametgâhına geçtim. Elçi Yardımcısı ve karısı tanıdığım insanlardı. Bana ne olup bittiği konusunda hiçbir şey sormadan ihtiyacım olan yiyecek ve içecekleri verdiler. Açık olan radyodan hâlâ tahıl fiyatları ile ilgili bir şeyler anlatılıyordu. Muhsin kısa sürede işe girişip bu yayını kesmezse tahıl fiyatı üzerine yorum dinlemekten çıldırabilirdim.

Biraz sonra radyoda konuşan spikerin temposu yavaşladı, sonra da durdu. Bir ses, Muhsin değildi ama bu, "Yaşasın Şah!" diye bağırmaya başladı. Bir İngilizce, bir Farsça konuşan bu meçhul spiker, tam da Muhsin'in yapacağı işi yapıyordu. İyi niyetli yalanlar mı desek, "daha sonra gerçekleşecek hakikatler" mi daha doğru olur bilemiyorum, ama radyonun bu yayını cesaret vericiydi.

"Şah'ın, Musaddık'ı görevden alma emri uygulandı. General Fazlullah Zahidi, yeni Başbakan olarak atandı. Şah, yakında yurda dönüyor" deniyordu radyo konuşmasında.

Ayağa kalkıp, dostuma ve karısına bu mükemmel öğle yemeği için teşekkür ettim. Artık General Zahidi'yi sahneye çıkarmanın zamanı gelmişti. Yavaş yavaş bizim tarafa yürürken bir şeyin farkına vardım. Radyodaki meçhul spiker, haberleri Farsça yayında İngilizce de veriyordu. Bu İran radyosu için alışılmış bir şey değildi. Olsa olsa bana mesaj verebilmek isteniyor olabilirdi. Ve muhtemelen de işi kotaran Boscoe Kardeşlerdi.

General Zahidi'nin bulunduğu apartmana giderken, kalabalığın batıya doğru koşuşturduğunu görmüştüm. Belli ki Musaddık'ın evine gidiyorlardı. Aralarında Hava Kuvvetleri üniformalı bir subay seçtim. Hava Kuvvetleri Komutanı'ydı bu.

Bir anda John Foster Dulles'ın ofisindeki son toplantıyı hatırladım. "General Guilenşah hakkında ne düşünüyorsun? O ne yapabilir?" diye sormuştu. Ben de onun pek bir rolünün olamayacağını söylemiştim. Oysa yapabilirdi.

Ben onu fark ettiğimde o da beni tanımıştı. Kalabalığın arasında birbirimize ulaşmamız zaman almıştı. Gülümseyerek "Yapabileceğim bir şeyler vardır herhalde!" dedi.

"Tabii var. Hemen bir tank bul ve buranın doğu tarafındaki ilk bloğun kapısında bekle. Tam 15 dakika sonra. Ben küçük bir siyah Citroen ile geleceğim ve General Zahidi'yi sana emanet edeceğim."

Gözleri parlamıştı. "Zahidi nerede şimdi?" diye sordu.

Hiç düşünmeden söyleyiverdim. Biraz düşünseydim herhalde söylemezdim, meslek icabı. Ama kim hata diyebilir ki o anda yaptığıma! Her neyse, vakit kaybetmeden ters yönlerde kalabalığa karıştık.

Fred'in evine vardığımda hemen bodruma gittim, orada beni İran'ın meşru, kanuni Başbakanı bekliyordu. Üniforması arka taraftaki sandalyede asılı duruyordu. Benim zayıf Almancam ile bile anlaşmak hiç zor olmadı. Hemen kalkıp üniformasını giymeye başladı. Düğmeleri iliklerken sokaktaki insanların haykırışlarını duymaya başlamıştık. Bodrum kapısı açıldı; karşımızda Guilanşah, arkasında bir dolu adamla bodruma girmeye çalışıyordu.

Ben hemen bir tarafa saklandım. Zahidi'yi gören halk sevinç çığlıkları atmaya başlamıştı. Onu kucaklayıp omuzlarına aldılar. Kapının önünde iki üç tane tank homurtuyla bekleşiyordu. Kalabalık, Zahidi'yi bir tankın üzerine çıkardı ve hep beraber Taht-ı Cemşid tarafına doğru ilerlemeye başladılar. Hedef, Musaddık'ın eviydi.

O anda değil de sonradan öğrendiğime göre kalabalık, ihtiyar Musaddık'ın evine, Musaddık kaçana kadar yetişememişti. İhtiyar bir şekilde yırtmıştı kefeni. Birkaç gün sonra ortaya çıkıp bir polis karakoluna teslim oldu.

İşler bu noktaya gelince, benim için yapacak bir şey kalmamıştı. Ben de kalabalığı yarıp karargâhımıza doğru ilerlemeye koyuldum. Vardığımda, radyo yayın odamıza değil, Bill'in küçük ofisine taşındık. Birer zafer içkisi içtikten sonra konuşmaya dal-

dık. Batıdan gelecek komutan dostumuz akşam saatlerine kadar yetişemezdi bize. Ama geleceğinin söylentisi bile ihtiyacımız olan desteği sağlamıştı. Askeri birliğin gerçekten şehre gelişi ise zaten zaferden sarhoş olan bir şehirde çok ilgi çekici manzaralar yaratmıştı.

Muhsin Tahuyi telefon etti bu arada ve doğru dürüst bir iş yapamadığını söyledi. Ben ise ona Mustafa'yı nerede bulabileceğimizi sordum.

"Bilmiyorum. General Zahidi'yi, bir tankın üstüne çıkardık, bir saat önce filan. Musaddık'ın evine gittiler."

"Yaşlı dostumuz kaçmış. Nerede olduğunu ise Tanrı bilir. Generalimiz de, pardon Başbakanımız demek istiyorum, oradan çıkıp subay kulübüne gitmiş. Mustafa ve Ardeşir de oradadır büyük ihtimalle. Ben de gidip oraya bir göz atacağım şimdi."

"İyi şanslar. Onları görürsen bize de haber ver lütfen."

Muhsin gülerek cevap verdi. Selamlayarak telefonu kapattı.

Hiç şüphesiz, Fazlullah Zahidi artık hem yasal hem de fiili Başbakan olarak subay kulübüne gitmişti. Ardeşir ve Mustafa'nın onu bulması zor olmamış, Muhsin de kabine kurulmaya çalışılırken oraya damlamıştı. Ardeşir, General'le akraba olduğundan uygun bir yere atanmayı bekliyordu. Mustafa ve Muhsin zaten kabinede yerlerini almışlardı. Kabinenin öteki isimlerini pek tanımıyordum ama seçkin bir grup olduklarına hiç şüphe yoktu. Zaten çok geçmeden hepsiyle tamamen gayri resmi bir havada görüşecektim.

En sonunda Ardeşir çıkageldi: "Ben, Mustafa'nın yerine geldim. O benden de meşgul" dedi.

Artık bir İranlı gibi olmuştum. Sarılıp öpüştük, birbirimizi kutladık.

"Babamın yanına gidelim de yeni Başbakan'a tebriklerimizi sunun" dedi.

Ben "İstersen Büyükelçi Loy Henderson'la bir konuşalım. Asıl görev onun. Üstelik bunu hak etti de" dedim.

Ardeşir kabul etti. Henderson'u bahçede yüzme havuzuyla evi arasında bulduk. İyi haberlerle geleceğimizi tahmin ederek bir şişe şampanya hazırlamıştı. Konuşurken kadehlerimizi doldurdu. "Şah'a, Başbakan'a, Eisenhower'a ve Churchill'e" diye kaldırdık kadehlerimizi. Ardeşir, beni yeni kabine ile tanıştırmak üzere almaya geldiğini söyledi ve ayrıldık.

Subay kulübü gürültülü ama neşeli insanlarla doluydu. Herkes, tamamen yabancı olduğum kimseler bile beni kucaklayıp yanaklarımdan öptü.

Sonunda yeni Başbakan ağırlığını koydu ve herkesten susmalarını istedi. Almancayı bırakarak ağdalı bir Farsça ile konuştu. Ardeşir hemen tercüme ediyordu.

Benim cevabım ise olabildiğince duygusal ve edebi idi: "Dostlarım, İranlılar, bana kulak verin. Hepinize, bize gösterdiğiniz sıcak ilgi ve nezaketinizden dolayı minnettarım, teşekkür ediyorum. Ama bir şeyi çok açık olarak, altını çizerek ifade etmek istiyorum. O da şu: Ülkeniz, bana, Amerika'ya ya da İngilizlere hiçbir şey borçlu değil. Size yaptığımız yardımlar karşılığında hiçbir şey istemiyoruz, istemeyiz, istemeyeceğiz. Belki lütfedilirse, o da bir teşekkür, her şeyin karşılığı olacak. Bunu kendim, ülkem ve müttefiklerimiz adına kabul etmekten onur duyacağım."

Ardeşir bunları Farsçaya tercüme ettiğinde bir sarılma öpüşme faslı daha başladı.

Sonunda sıyrılıp Büyükelçi Yardımcısı'nın evine gittim ve kendimi yatağa attım. Son iki gecedir sadece ikişer saat uyuyabilen biri için bu en iyi armağandı.

On Üçüncü Bölüm

Musaddık gitmiş, Şah gelmişti.

Her şey böylece özetlenebilir. 22 Ağustos Cumartesi günü Şehinşah Hazretleri ülkesinin başkentine muzaffer olarak geri dönmüştü. Tıpkı bizim gibi Perşembe ve Cuma'nın, yani hafta sonunun geçmesini bekleyen Şah, haftanın başında geri gelmişti. Gelişinde, Fazlullah Zahidi ve yeni kabinesi ile tüm diplomatik temsilciler, havaalanında hazırdı. Sevincinden uçan vatandaşlar da tabii. Şehir halkı, açık bir arabada şehri gezen Şah Hazretlerine sevgilerini sunmuştu. Küçük gezintisini bitiren Şah şehrin kuzeyinde bulunan Sadabad Sarayı'na gitti.

Şah'ın geçit töreni, yaptığımız şeyin doğruluğunu bir kez daha kanıtlamıştı. Musaddık ise bir süre sonra ortaya çıkıp bir polis karakoluna teslim olmuştu. Ona ne yapılacağını merak ediyorduk. Ertesi akşam öğrenebildik.

23 Ağustos Pazar gecesi 12.00 civarında saraya bir kez daha gittim, ama bu sefer bir elçilik arabasındaydım ve nöbetçiler selam duruyorlardı. Sürücüm beni hemen sarayın girişine götürdü. Teşrifatçı, yerlere kadar eğilerek karşıladı beni ve hemen Şah'ın kabul edeceği odaya götürdü. Bu odayı daha önce hiç görmemiştim. Biz daha konuşmaya girişmeden bir garson votka ve havyar getirdi.

Şah'ın ilk sözleri şunlardı: "Tahtımı Allah'a, halkıma, orduma ve size borçluyum." Kadehini kaldırdı. Ben de şerefe diyerek kaldırdım. "Sizi burada bir elçilik arabasıyla gelmiş olarak görmek güzel" diye ekledi.

Gülümseyerek "Doğru Majesteleri!" dedim.

"Yeni Başbakan biraz sonra buraya gelecek. O gelmeden benimle konuşmak istediğiniz bir şey var mı?"

Düşündüm: "Şey efendim, acaba Musaddık ve Riyahi'ye ne yapacağınızı düşünmeye vaktiniz oldu mu? Ne karar verdiniz?"

Şah kararlılıkla cevap verdi: "Bu konuyu çok düşündüm. Musaddık kendisi teslim oldu. Eğer mahkeme benim önerime kulak verirse üç yıl hapsini ve ondan sonra da doğduğu kasabada ömrünün sonuna kadar sürgün olmasını isteyeceğim. Riyahi de üç yıl hapsedilecek. Sonra istediğini yapabilir. Ötekiler de benzeri cezalara çarptırılacak.

Bir istisnayla, Hüseyin Fatemi'yi henüz bulamadık. En kötüleri oydu halbuki. Tudeh'lileri kışkırtıp benim ve babamın heykellerini yıktıran oydu. Bulunduğu zaman idam edilecek.

Bir de sizi pek seven Kaşkay beyleri var. Haklıymışsınız. Duyduğuma göre siz Amerikalıları Tahran'da da rahatsız etmişler. Bundan böyle benim ülkemde kalamazlar. Onları sürgüne göndereceğim."

Tamamen hemfikir olduğumu belirterek: "Efendim" dedim, "onları dikkatli izleyin. Ciddiye alınması gereken düşmanlar onlar."

Biraz sonra odaya giren bir uşak, Başbakan'ın geldiğini bildirdi. Biraz sonra da içeriye alındı. Selamlaştık.

Şah'a: "Majesteleri, Başbakanınız ve tüm kabineye Çarşamba gecesi söylediklerimi size de tekrar etmemi ister misiniz?" diye sordum.

Şah şaşırmış ve merak etmişti.

"Dedim ki İran, bana, Amerikalılara ya da İngilizlere hiçbir şey borçlu değil. Küçük bir teşekkür, kabul edeceğimiz en büyük hediyedir. Size yardım etmemizin nedeni, bu işte bizim de çıkarımızın olmasıydı. Aldığımız sonuç, yaptıklarımızı kat kat ödedi zaten."

Zahidi gülümsedi, Şah ise ciddi bir yüzle bakarak: "Anlıyorum" dedi, "teşekkür ediyoruz ve bu ifadenize daha fazla teşekkür ediyoruz."

Sıcak bir dostluk havası içinde devam etti toplantımız. Bir ara Şah, ceketinin cebinden altın bir sigaralık çıkardı ve "Bunu son yaptığımız işin bir anısı olarak kabul eder misiniz?" diyerek bana sundu.

Teşekkür ederek aldım.

Şah biraz sonra "Henüz karşılaşma fırsatı bulamadığınız bir dostumuzu tanıştıracağım size" dedi ve içeri General Nasıri alındı. Dev gibi bir adamdı.

Neyse, Şah'ın yanından ayrılıp elçiliğe döndüm.

Henderson yarı alaylı biçimde "İyi vakit geçirdin mi bari?" diye sorduğunda Şah'ın verdiği altın sigara kutusunu gösterdim. "Bak, bana Şah ne verdi!" diyerek.

Loy baktı: "Müthiş bir şey bu! Bir önerim var, istersen ben bir daha Şah'la görüşmeye giderken bunu götürüp Şah'ın adını ve bugünün tarihini kutu üstüne kazıtmasını isteyim!"

"Çok iyi fikir. Yaparsan sevinirim" dedim.

Daha sonra Büyükelçi İran'dan nasıl ayrılacağımı anlattı. Bu sefer çıkarken hiçbir iz olmayacaktı. Elçilik görevlilerinden biri uçakla beni Bahreyn'e götürecekti. Oradan da bir askeri servis uçağı Beyrut'a bırakacaktı. Beyrut'tan Londra'ya uçak bileti alınmıştı. Varış tarihi Dışişleri Bakanlığımıza bildirilmişti.

Ertesi sabah, görevli kişi gelip beni erkenden aldı. Havaalanında küçük uçakların kalktığı bölüme gittik. Orada Mustafa ve

Ardeşir beni bekliyordu. Ardeşir de bir hatıra olarak başka bir sigara kutusu getirmişti, tabii bu da altındı. Yakın bir dostla vedalaşır gibi vedalaştık. Gözlerim dolmuştu.

Londra'ya kadar olan yolculuktan pek fazla bir şey kalmamış hatırımda. Heathrow Havaalanı'nda Gordon Somerset beni bekliyordu. Somerset'in yardımıyla, gümrük ve pasaport kontrolleri yapılmadan geçtim. Havaalanının dışında bir Limuzin bizi Ritz Oteli'ne götürmek üzere bekliyordu. Tam turizm mevsimi olduğundan otelde ancak bulunabilen küçücük bir odada kaldım. Somerset özür diliyordu. Ama öyle uykum vardı ki dinleyemedim bile. Ertesi gün yapılacak işlerin sırasını verdi: Onda kalkacak, Mr. Cochran'la görüşmeye gidecektim. Öğle yemeğini Henry Montague ile yedikten sonra Downing Street 10 numaraya, Başbakan'la görüşmeye gidecektim. Churchill beni görmek istiyormuş.

Somerset çıkınca hemen uyudum. On saatlik bir uyku ertesi sabah, insana benzer bir duyguyla uyanmamı sağlamıştı. Müthiş bir kahvaltıdan sonra Gordon geldi ve beni aldı.

Olup bitenin gereken kısmını ilgililere anlatacaktım. Ama Montague, olayları bir parça bildiğinden ona daha detaylı anlatmak zorunda kaldım.

Saat tam 16.00'da 10 numaranın kapısındaydım. Bir askeri görevli karşıladı beni, içeri aldı ve alt kattaki odalardan birine götürdü. Odanın ortasında bir yatakta uzanmış haldeydi Churchill. Beni Churchill'in sol tarafına getiren görevli geri çekildi.

Churchill gürledi: "Geri zekâlı aptal, sol kulağımın duymadığını bilmesi lazım. Sen öbür tarafa geç bakayım."

Oturmamı istedi. Bir sandalye bulup oturdum.

"Seninle kuzenin Franklin'in evinde görüşmüştük değil mi? Anlatacak iyi bir hikâyen varmış, onu dinlemek istiyorum" dedi.

Ben de her seferinde olduğu gibi pek fazla detaya girmeden olup biteni anlattım. Görüşmemiz iki saat sürmüştü. Sonlara doğru Churchill artık hafiften kestirmeye başlamış, dikkati dağılmıştı.

Bu görüşmeden sonra artık Amerika'ya gidebilir, son önemli görüşmeyi de orada yaptıktan sonra ailemin yanına dönebilirdim.

4 Eylül 1953'te Beyaz Saray'da Başkan Eisenhower'a, Dulles Kardeşlere ve Savunma Bakanı Wilson'a, Amiral Radford ve General Andgood Pastor'a durumla ilgili sözlü raporlar sundum. Artık ne söyleyeceğimi, hangi sırayla söyleyeceğimi ezberlediğimden bu toplantılar kolay ama zevksiz geçmişti.

Son toplantıda bir uyarı yapmayı gerekli gördüm: "Beyler, iyice anlaşılmasını dilediğim bir şey var. Bu işte başarılı olmamızın nedeni, İran konusundaki fikirlerimizin doğru olmasıydı. Düşüncemize göre halk ve ordu, Musaddık ve Şah arasında bir tercih yapmak zorunda bırakılmıştı. Musaddık'ın yanında Sovyetler vardı, Şah'ın yanında da biz yer alınca halk ve ordu tercihini yaptı: Şah'ı seçti. Bu olaydan ders çıkarmalıyız. Eğer baştaki analizimiz yanlış olsaydı, yüzüstü kapaklanırdık. Eğer biz, CIA olarak bir daha böyle bir işe girişirsek dikkat etmemiz gereken, söz konusu ülkenin halkının ve ordusunun bizim istediğimiz şeyle aynı şeyleri istemesidir. Eğer durum böyle değilse, işi Deniz Kuvvetlerimize bırakmak daha akıllıca olacaktır."

Foster Dulles, söylediklerimi dinlemek bile istemediğinden bu uyarının pek bir yararı olmadı. Birkaç hafta sonra, hazırlanmakta olan bir Guatemala projesini yönetmem konusunda teklif aldım. Kısa bir incelemeden sonra durumun, tanımladığım şekilde olmadığını anladım ve öneriyi reddettim. Domuzlar Körfezi fiyaskosu yaşanmadan önce CIA'dan istifa ettim. Zaten bu olay da uyarımın doğruluğunu gösteriyordu.

KARŞI DARBE

CIA İRAN'DA

"İngiltere ve ABD, CIA'in kontrolündeki İran istihbaratı SAVAK'la birlikte 1953 yılında Musaddık'ı devirmek için AJAX Operasyonu için düğmeye bastı. Operasyonun başına CIA'in Ortadoğu Şefi ve aynı zamanda kitabın yazarı Kermit Roosevelt atandı. Musaddık devrildi, Şah iktidarı yeniden güvence altına alındı…

ABD-İran krizinin tırmandığı, çatışmaların rkiye'nin de bir dönemde, -ABD krizini, anlamak için langıç. Yeni Ortadoğu Projesi'ni anlamak için Birinci Dünya Savaşı ve sonrası gelişmeleri yeniden okumak gerekiyor. Bölgesel savaşa yol açabilecek ABD-İran krizini anlamak için de Musaddık döneminden başlamak gerekiyor."

İbrahim Karagül

ISBN 978-975-263-578-4
TİMAŞ
9 789752 635784

KİTAP 2006